

70
РОКІВ
Із'їзду КП/б/У

ISSN 0130- 5247

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

7 КИЇВ-1988

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, О. Ю. Гаврилюк (заст. головного редактора), А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, І. Ф. Курас, Ю. О. Курносів, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції **М. Б. Озерова**

Адреса редакції

252001 Київ 1, вул. Кірова, 4
Телефони 229 14 66 228 52 34

Л-об' окр

• Наукові редактори

доктор іст. наук *М. В. Коваль*,
канд. іст. наук *О. Ю. Гаврилюк*

Художній редактор *В. П. Литвиненко*

Технічний редактор *Н. Є. Любич*

Коректор *Н. С. Тонконог*

Здано до набору 12.05.88. Підп. до друку 23.06.88. БФ 37797. Формат 70×108/16. Папір друк. № 1. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Ум. фарбо-відб. 14,5. Обл. вид. арк. 15,76. Тираж 2255 пр. Зам. 0-72. Ціна 90 к.

Журнальне виробництво РВО «Поліграфкнига», 252030 Київ 30, вул. Леніна, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ, № 7 (328), июль, 1988. Институт истории Академии наук Украинской ССР, Институт истории партии при ЦК Компартии Украины — филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Научный журнал. Основан в 1957 г. Выходит ежемесячно (На украинском языке). Главный редактор Ю. Ю. Кондуфор. Киев, издательство «Наукова думка». Адрес редакции: 252001 Киев 1, ул. Кирова, 4. Журнальное производство РПО «Полиграфкнига», 252030 Киев 30, ул. Ленина, 19

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Науковий журнал
Заснований у 1957 р.
Виходить щомісяця

№ 7 (328)

ЛИПЕНЬ

1988

КИЇВ

НАУКОВА ДУМКА

З М І С Т

- У ЦК Компартії України. Про 70-річчя I з'їзду Комуністичної партії України 5
У ЦК Компартії України 6

СТАТТІ

XXVII з'їзд КПРС.

Актуальні проблеми вдосконалення соціалізму

- Юрчук В. І. Перебудова і переосмислення історичного досвіду Компартії України 9

70-річчя I з'їзду КП(б)У

- Варгатюк П. Л. В. І. Ленін і більшовицькі організації України: проблеми консолідації сил 18
Мельниченко В. Ю. I з'їзд КП(б)У: історія і сучасність 27
Піріг Р. Я. Діяльність ЦК КП(б)У першого обрання (липень—жовтень 1918 р.) 41
Гусев В. І. Крах буржуазно-націоналістичної державності в ході утвердження Радянської влади на Україні 54
Кожукало І. П. Діяльність партійних комітетів України по зміцненню первинних партійних організацій (1945—1961 рр.) 67

Проти буржуазної фальсифікації історії

- Березовчук М. Д. Антимарксистська американська історіографія про діяльність організацій сільської бідноти на Україні 78

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Мешков О. В. (Севастополь). М. М. Попов як дослідник історії утворення Компартії України 92

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

- Тимошенко Л. В. Критика В. І. Леніним антимарксистських поглядів з питань розвитку більшовизму (1907—1914 рр.) 100
Гриценко В. Л. (Пблгава). Участь преси у військово-патріотичному вихованні молоді УРСР (1981—1985 рр.) 108

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Шморгун П. М. Тема 2. Партія більшовиків на етапі буржуазно-демократичної революції: Повалення самодержавства (1905—лютий 1917 р.) . . . 113

СПОГАДИ

- Спогади делегатів I з'їзду КП(б)У 127

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Кравчук М. І. Підготовка молодого покоління робітничого класу 147
Галенко О. І. Документи і матеріали про розвиток сільського господарства на Черкащині в 1917—1985 рр. 149

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

- Москвін П. П. (Житомир). Про дату встановлення Радянської влади в Житомирі 151

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- Пирожков С. І., Денисенко А. В. Журнали на шляху перебудови . . . 155
Попик В. І. Загальні збори Відділення історії, філософії та права АН УРСР . . . 156
Толочко О. П. Наукова конференція «Давня Русь і християнство» 157
Сарбей В. Г. Наукова конференція, присвячена 175-річчю Т. М. Грановського . . . 158
Кочубей Ю. М. Друга сесія Європейсько-арабського літнього університету . . . 159

СОДЕРЖАНИЕ

В ЦК Компартии Украины. О 70-лети И съезда Коммунистической партии Украины	5
В ЦК Компартии Украины	6

СТАТЬИ

XXVII съезд КПСС. Актуальные проблемы совершенствования социализма

Юрчук В. И. Перестройка и переосмысление исторического опыта Компартии Украины	9
--	---

70-летие I съезда КП(б)У

Варгатюк П. Л. В. И. Ленин и большевистские организации Украины: проблемы консолидации сил	18
Мельниченко В. Е. I съезд КП(б)У: история и современность	27
Пирог Р. Я. Деятельность ЦК КП(б)У первого избрания (июль—октябрь 1918 г.)	41
Гусев В. И. Крах буржуазно-националистической государственности в ходе утверждения Советской власти на Украине	54
Кожукало И. П. Деятельность партийных комитетов Украины по укреплению первичных партийных организаций (1945—1961 гг.)	67

Против буржуазной фальсификации истории

Березовчук Н. Д. Антимарксистская американская историография о деятельности организаций сельской бедноты на Украине	78
---	----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Мешков О. В. (Севастополь). Н. Н. Попов как исследователь истории образования Компартии Украины	92
---	----

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

Тимошенко Л. В. Критика В. И. Лениным антимарксистских взглядов по вопросам развития большевизма (1907—1914 гг.)	100
Гриценко В. Л. (Полтава). Участие прессы в военно-патриотическом воспитании молодежи УССР (1981—1985 гг.)	108

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Шморгун П. М. Тема 2. Партия большевиков на этапе буржуазно-демократической революции. Свержение самодержавия (1905—февраль 1917 г.)	113
--	-----

ВОСПОМИНАНИЯ

Воспоминания делегатов I съезда КП(б)У	127
--	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Кравчук М. И. Подготовка молодого поколения рабочего класса 147
Галенко А. И. Документы и материалы о развитии сельского хозяйства на Черкащине в 1917—1985 гг. 149

ПИСЬМА В РЕДАКЦИЮ

Москвин П. П. (Житомир). О дате установления Советской власти в Житомире 151

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Пирожков С. И., Денисенко А. В. Журналы на пути перестройки . 155
Подик В. И. Общее собрание Отделения истории, философии и права АН УССР 156
Толочко А. П. Научная конференция «Древняя Русь и христианство» 157
Сарбей В. Г. Научная конференция, посвященная 175-летию Т. Н. Гравовского 158
Кочубей Ю. Н. Вторая сессия Европейско-арабского летнего университета 159

СТАТЬИ

История Украины

Юрчук В. М. Перестройка и переосмысление исторического опыта Компартии Украины 161

История Украины

Вартаков П. М. В 1917 году в формировании организации Украины: проблемы конституции, структуры и содержания 162
Мельничук В. В. 1917—1918 гг.: путь к созданию (или не созданию) Партии М. Демченко? 163
Трещак В. М. К вопросу о национально-религиозной политике в годы украинизации Советской власти на Украине 164
Кожушко М. П. Деятельность партийных комитетов Украины по украинизации партийных организаций (1918—1921 гг.) 165

История украинской фельетонистики

Березовчук Н. Д. Литературно-публицистическая историография о деятельности организации еврейской борьбы на Украине 166

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Мельник О. В. (Славгород), П. П. Попов как исследователи истории революции Компартии Украины 167

ТРИНАДЦАТЬ МОЛОДОГО АВТОРА

Григоренко Л. В., Кривчик В. М. Методический аспект работы по подготовке развития молодежи (1981—1984 гг.) 168
Григоренко В. М. (Львов). Успехи науки и техники в развитии молодежи Украины (1981—1984 гг.) 169

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯМ ИСТОРИИ

Шарфутдин С. М. Тезисы лекции о формировании нации в древности 170

ВСПОМИНИМ

Дослідження до історії України 171

У ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

Про 70-річчя I з'їзду Комуністичної партії України

ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ПРИЙНЯВ ПОСТАНОВУ

«ПРО 70-РІЧЧЯ І З'ІЗДУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ»

У липні 1988 року, відзначається в постанові, виповнюється 70 років з часу проведення I з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України. Історичне значення з'їзду полягає в утворенні на ленінських ідеологічних, організаційних і тактичних принципах Компартії України — складової і невід'ємної частини, випробуваного загону КПРС. Об'єднання більшовицьких організацій у всеукраїнському масштабі стало можливим завдяки перемозі Великого Жовтня, проголошенню Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Утворення однієї з перших республіканських партійних організацій проходило під безпосереднім керівництвом ЦК РКП(б), особисто В. І. Леніна. Цей процес відображав загальні закономірності розвитку марксистсько-ленінської партії в умовах багатонаціональної країни, відповідав потребам захисту завоювань Жовтня, проведенню соціалістичних перетворень, зміцненню інтернаціональної єдності трудящих.

За сім десятиліть Компартія України у складі ленінської партії пройшла нелегкий і водночас славний шлях. У роки героїчного захисту Радянської влади і мирного будівництва вона була і залишається бойовим авангардом робітничого класу, всіх трудящих республіки, надійною опорою Центрального Комітету КПРС у боротьбі за здійснення накреслень партії.

Нині комуністи, трудящі України глибоко усвідомлюють свою відповідальність за успішну реалізацію рішень XXVII з'їзду КПРС, прискорення соціально-економічного розвитку, енергійну перебудову всіх сфер суспільного життя. Активна участь у цій величезній, справді революційній роботі — головний патріотичний та інтернаціональний обов'язок, вищий критерій вірності справі Леніна, справі Жовтня.

У постанові ЦК Компартії України підкреслюється, що 70-річчя I з'їзду КП(б)У необхідно відзначити як важливу політичну подію в житті Компартії України, всіх трудящих республіки. Заходи до цієї дати здійснювати у руслі всієї організаційно-політичної роботи по гідній зустрічі XIX Всесоюзної партійної конференції.

Обкомам, міськкомам, райкомам партії, первинним партійним організаціям слід спрямувати всю діяльність по підготовці до 70-річчя I з'їзду КП(б)У на реалізацію рішень XXVII з'їзду КПРС, розв'язання ключових завдань нового етапу перебудови, поглиблення демократизації суспільного життя, здійснення радикальної економічної реформи.

Партійним комітетам, засобам масової інформації, відповідним міністерствам і відомствам належить провести роботу по висвітленню героїчного шляху більшовицької партії, ролі ЦК РКП(б), В. І. Леніна в утворенні Компартії України, здійсненні національної політики партії в інтересах робітничого класу, всього українського народу, розкриттю братнього співробітництва народів Союзу РСР.

Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, київській Вищій партійній школі, секції суспільних наук АН УРСР доручено провести в

червні цього року республіканську наукову конференцію, присвячену 70-річчю I з'їзду КП(б)У.

У трудових колективах, учбових закладах, культосвітніх установах необхідно організувати проведення лекцій, бесід, тематичних виставок, зустрічей з ветеранами партії, присвячених 70-річчю I з'їзду КП(б)У. Спрямувати ідейно-виховний потенціал цих заходів на поглиблення знань трудящих, особливо молоді, про героїчне минуле нашої Батьківщини, радянського народу, ленінської партії.

Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС запропоновано активізувати роботу по виданню вибраних творів визначних партійних та радянських діячів України, публікації документів та матеріалів з історії республіканської партійної організації, звернувши особливу увагу на висвітлення «білих плям», а також боротьби комуністів України за єдність партії проти різного роду опортуністів, націонал-ухильників.

Держкомвидаву УРСР та Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС доручено здійснити перевидання протоколів I з'їзду КП(б)У, опублікувати збірник наукових праць та статистичний довідник «Компартія України в цифрах».

Експозиції Київського та Львівського філіалів Центрального музею В. І. Леніна будуть доповнені матеріалами з історії підготовки та проведення I з'їзду КП(б)У.

У ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

ЦК Компартії України розглянув питання
«Про роботу Інституту історії партії при ЦК Компартії України —
філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС
по підвищенню рівня наукових досліджень
і посиленню їх зв'язку з практикою».

У постанові відзначається, що відповідно до рішень XXVII з'їзду партії, наступних Пленумів ЦК КПРС, колектив інституту активізував науково-дослідну діяльність. Здійснюється планове видання українською мовою творів класиків марксизму-ленінізму. Підготовлено ряд значних праць, які узагальнюють досвід партійного керівництва революційною боротьбою трудящих, побудовою основ соціалістичного суспільства, партизанським рухом і підпіллям у роки Великої Вітчизняної війни. Посилилась увага до вивчення питань кадрової політики, ідеологічної роботи партії, критики антикомунізму.

Разом з тим перебудова роботи інституту ведеться повільно, рівень наукових досліджень, їх реальна віддача серйозно відстають від потреб суспільної практики. Колектив учених не виступив ініціатором створення комплексних праць, які б узагальнювали досвід організаторської та ідеологічної діяльності Компартії України в умовах удосконалення соціалістичного суспільства. Недостатня увага приділяється розробці теоретичних методологічних проблем історико-партійної науки, поглибленому аналізу економічної, соціальної, національної політики КПРС.

При плануванні досліджень не подолано дрібнотем'я, розпорошеності зусиль співробітників. Це стримує розробку комплексних тем, їх орієнтацію на узагальнення діяльності партійних комітетів. Не визначено перспективних пріоритетних напрямів наукових розробок. Для багатьох робіт характерними є описовість, відсутність критичного ана-

лізу негативних явищ і суперечностей суспільного розвитку. Не досить енергійно ведеться підготовка нового видання «Нарисів історії Компартії України».

Дослідження слабо узгоджуються з потребами партійної, ідеологічної роботи. За їх результатами мало вноситься конкретних пропозицій, рекомендацій для відділів ЦК, обкомів Компартії України. Інститут оперативно не відгукнувся на зростання інтересу трудящих до минулого, «білих плям» історії, виявляє повільність у розробці гостроактуальних, малодосліджених сторінок історії Компартії України. Більшість учених не веде активної пропагандистської роботи, рідко виступає в молодіжній аудиторії.

Координація історико-партійних досліджень у республіці ведеться формально. Інститут не справляє належного впливу на вибір тематики, підвищення практичної результативності монографій, кандидатських і докторських дисертацій. У партійному архіві не розв'язано багато питань наукової обробки і зберігання документів.

«Український історичний журнал» мало публікує теоретичних статей історико-партійного напрямку, рідко проводить дискусії з гострих наукових проблем. Історична література аналізується неглибоко, рецензії мають в основному хвалебний характер. Журнал слабо реагує на запити викладачів, не користується популярністю у читачів.

Істотні прорахунки допускаються в кадровій роботі. Відсутні цілеспрямованість і перспективність у доборі і розстановці наукових співробітників. Не виявляється належної турботи про поповнення колективу молодими, талановитими спеціалістами.

Керівництво (директор т. Юрчук В. І., заступники директора тт. Курас І. Ф., Мельниченко В. Ю.) і партійне бюро інституту (секретар т. Польовий Л. П.) повільно перебудовують стиль роботи, діють не досить ініціативно, упускають з уваги перспективні питання, слабо дбають про розвиток у колективі критики і самокритики, підвищення взаємної вимогливості, демократизацію наукового життя.

ЦК Компартії України визнав, що рівень наукових досліджень інституту, їх практична віддача не відповідають сучасним вимогам, і доручив дирекції і партбюро вжити енергійних заходів щодо усунення недоліків у роботі, наполегливо і послідовно вести перебудову всіх сфер діяльності інституту.

Запропоновано, керуючись настановами XXVII з'їзду партії, наступних Пленумів ЦК КПРС, головні зусилля колективу зосередити на комплексній розробці актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії, методології історико-партійної науки, створенні фундаментальних праць з історії Компартії України, ключових питань партійного будівництва, наукового комунізму. До 1 липня 1988 року завершити розробку перспективного плану пріоритетних напрямів наукових досліджень на період до 2000 року. Добитися тісної взаємодії наукових підрозділів інституту, розвитку міждисциплінарних досліджень, зміцнення творчих зв'язків з ученими Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, його філіалів, академічних установ і вузів.

Інститутіві доручено, спираючись на методологічні положення та оцінки доповіді товариша М. С. Горбачова, присвяченої 70-річчю Великого Жовтня, прискорити дослідження маловивчених сторінок історії Компартії України, внести пропозиції про першочергові заходи щодо розробки недостатньо висвітлених проблем історичного минулого, про видання і перевидання матеріалів з'їздів і конференцій КП(б)У, вибраних творів визначних партійних і державних діячів УРСР.

Використовуючи теоретичний арсенал ідеології революційного оновлення, активізувати дослідження сучасного етапу діяльності КПРС, її випробуваного заgonу — Компартії України по керівництву перебудовою, прискоренням соціально-економічного розвитку суспіль-

XXVII з'їзд КПРС. Актуальні проблеми вдосконалення соціалізму

В. І. ЮРЧУК (Київ)

ПЕРЕБУДОВА І ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

Здійснювана за ініціативою і під керівництвом Комуністичної партії нинішня перебудова все міцніше оволодіває масами, визначаючи характер суспільної свідомості і практичної роботи.

Нещодавно відбулась XIX Всесоюзна партійна конференція, яка відкрила нові горизонти в здійсненні рішень XXVII з'їзду КПРС. Сьогодні ще більше переконує нас в правильності ленінського вчення про партію, яка виконує роль політичного авангарду радянського суспільства. Виступивши ініціатором і організатором революційної перебудови суспільства, вона ідейно й організаційно згуртувала кращі сили, мобілізувала на справу зміцнення соціалізму весь теоретичний, політичний, інтелектуальний потенціал народу, здобула вірні уроки з історичного минулого для розв'язання нових завдань.

В процесі перебудови ми по-новому почали дивитися на деякі, що стали звичними, характеристики, співставляти не лише пройдений шлях, а й майбутнє з тими критеріями прогресу, з тими цілями будівництва нового суспільства, які сформульовані класиками марксизму-ленізму. В цих умовах необхідно розібратися, які цінності і принципи соціалізму слід вважати сьогодні дійсно соціалістичними. Перебудова покликана повною мірою реалізувати потенціал соціалізму, стати могутньою рушійною силою переходу радянського суспільства до нового якісного стану, вона — об'єктивно необхідна і розрахована на історично тривалий час. «Мета перебудови, — відзначав М. С. Горбачов на урочистому засіданні, присвяченому 70-річчю Великого Жовтня, — теоретично і практично повністю відновити ленінську концепцію соціалізму, в якій незаперечний пріоритет — за людиною праці з її ідеалами, інтересами, за гуманістичними цінностями в економіці, соціальних і політичних відносинах, культурі»¹.

Ідея перебудови спирається на нашу 70-річну історію, на фундамент побудованого соціалізму, вона поєднує в собі історичний досвід більшовизму з сучасністю.

Одним із компонентів перебудовного процесу, важливим чинником його поглиблення і невідворотності є науковий, діалектико-матеріалістичний аналіз пройденого ленінською партією, Батьківщиною Жовтня шляху, розкриття «уроків історії», тих повчальних висновків, які витікають з історичного досвіду КПРС. Його складовою частиною є багатогранний досвід Компартії України — одного із випробуваних загонів партії Леніна, який відзначає 70-річчя свого I з'їзду.

Підготовка до ювілею утворення Комуністичної партії України відбувалася в умовах підготовки і проведення XIX Всесоюдної партій-

¹ Горбачов М. С. Жовтень і перебудова: революція продовжується. — К., 1988. — С. 30.

ної конференції, яка підбила перші підсумки перебудови, піддала критичному аналізу хід її трирічного здійснення, вказала, що треба робити, щоб подолати перешкоди, які стоять на її шляху, і як досягти її невідворотності. Вона накреслила програму перебудови партії, по-новому осмислила її роль як керівної і організуючої сили в радянському суспільстві, дала новий імпульс революційному процесу оновлення.

Підготовка до 70-річчя утворення Компартії України співпала з такими важливими подіями в житті нашої КПРС, як 90-річчя I з'їзду і 85-річчя II з'їзду РСДРП.

В складі ленінської партії, Компартія України за свою історію пройшла нелегкий і водночас славний шлях. Вона була і залишається бойовим авангардом робітничого класу, всіх трудящих республіки, надійною опорою ЦК КПРС у боротьбі за здійснення накреслень партії.

Новий етап у діяльності КПРС, у тому числі Компартії України, пов'язаний з квітневим (1985 р.) Пленумом ЦК КПРС, XXVII з'їздом партії.

В даній статті мається на увазі коротко зупинитись на трьох питаннях: методологічних орієнтирах переосмислення історико-партійного досвіду; підготовці нової фундаментальної праці — «Нарисів історії Компартії України», — що є почесним завданням істориків партії республіки; деяких «болючих» питаннях історії Компартії України.

Після квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС розгорнувся процес переосмислення партією своєї ролі політичного авангарду суспільства, відповідно до вимог перебудови. Відбувається і науково-критичне переосмислення історичного досвіду КПРС, її місцевих організацій. В небачених після Леніна масштабах зростають всенародний інтерес до історії і потреба у її вивченні.

Необхідність переосмислення історичного досвіду КПРС, її місцевих організацій, зокрема Компартії України, зумовлена не надуманими, кон'юнктурними обставинами, а об'єктивними потребами пізнання суспільного розвитку, максимального використання могутнього революційно-перетворюючого потенціалу, історичного досвіду для вирішення стратегічних завдань перебудови, кардинального оновлення радянського суспільства. Глибоке осмислення досвіду попередніх поколінь будівників соціалізму — важливий засіб оволодіння марксистсько-ленінською методологією, діалектикою революційного оновлення, вироблення і здійснення правильної стратегії і тактики партії, її місцевих організацій.

В контексті загальнопартійних трактовок і оцінок, обумовлених перебудовою, проходить робота по переосмисленню багатогранного досвіду Компартії України.

Історичний досвід Компартії України — складова частина загальнопартійного досвіду. Це — набуті під керівництвом ЦК КПРС в ході багаторічної політичної, ідеологічної та організаторської діяльності республіканської партійної організації знання, навички, прийоми, методи, форми роботи. В цьому досвіді Компартії України чільне місце посідає застосування основних принципів марксизму-ленінізму, що мають загальний, універсальний характер, з врахуванням специфіки класових, історичних, національних, природних, географічних та інших особливостей республіки.

Складний, суперечливий процес переосмислення історичного досвіду КПРС, здобуття з нього правильних, повчальних і навіть суворих уроків проходить не стихійно, спонтанно. Він спрямовується Комуністичною партією, яка за допомогою розгортання демократії, гласності, відкритості забезпечує успіх пізнання і переосмислення свого досвіду в цілому, досвіду республіканських партійних організацій зокрема. Це має велике значення для поглиблення знань трудящих з історії

Радянської Вітчизни, розвитку їх історичної свідомості, розвитку і зміцнення соціалізму.

Надійними методологічними орієнтирами для вірного, об'єктивно виваженого розуміння і висвітлення пройдених нашою партією, в тому числі Компартією України, етапів і періодів, є ленінські принципи партійності, історизму, рішення XXVII з'їзду КПРС, наступних Пленумів ЦК, доповідь М. С. Горбачова про 70-річчя Великого Жовтня, редакційна стаття «Правди» «Принципи перебудови: революційність мислення і дій»².

Партійні документи, які стосуються 70-річчя Великого Жовтня, є значним внеском у теорію і практику наукового комунізму, в методологію, історичного аналізу, в створення справжньої, об'єктивної, правдивої історії партії і Радянської держави, в розкриття перспектив кардинального оновлення нашого суспільства. Ці методологічні настанови партії ми покликані в усій повноті реалізувати в своїх історико-партійних дослідженнях. Водночас, як відзначалось на зустрічі в ЦК КПРС, досягнуте в ході підготовки до 70-річчя Великого Жовтня розуміння нашої історії не є щось застигле, раз назавжди дане. Воно буде поглиблюватись і розвиватись в процесі дальших досліджень³. ЦК КПРС орієнтує на сміливі, ініціативні дії в історико-партійних пошуках, не чекаючи спеціальних вказівок.

Однією з видатних заслуг нашої партії є зосередження нею зусиль на повному відновленні ленінської концепції соціалізму з її ідеями про партію, живу творчість мас, різноманітність форм економічного, суспільного і духовного життя, очищення ленінських ідей від догматичних нашарувань і деформацій. Відповідно до діалектико-матеріалістичних поглядів на історію розглядається також теза про відродження у повному обсязі і розвитку в нових партійних документах ленінської трактовки об'єктивно-правдивого аналізу історичного процесу історії партії, її місцевих організацій.

В чому полягає суть цієї принципово важливої тези стосовно до вимог нинішньої перебудови? Це ціла гама стержневих методологічних положень, що вимагають ретельного аналізу і глибокого осмислення. Назвемо деякі з них.

Насамперед, історики партії республіки покликані знаходити і активно використовувати нові теоретичні, методологічні і методичні підходи у висвітленні позитивного першопрохідницького досвіду, наполегливо підвищувати свою професійну майстерність у повному, правдивому і переконливому розкритті всього розмаїття джерел нашого просування вперед по соціалістичному шляху на всіх історичних етапах. Вони мають знаходити яскраві фарби при звеличуванні героїзму людей, трудящих мас — справжніх творців історії, головної дієвої особи нинішньої перебудови; розкритті невичерпних джерел соціалістичного ладу, його внутрішніх рушійних сил, всієї складності і суперечливості історичного процесу; подвижницької діяльності партійних організацій, окремих комуністів. Говорячи словами А. В. Луначарського, нам треба навчитись полонити красою соціалістичного будівництва.

З другого боку, було б принципово невірно обілювати наше недавнє минуле, виправдовувати політичні деформації і злочини, відступити від ленінських принципів партійного і державного керівництва в усіх ешелонах і ланках партії, в тому числі в діяльності її місцевих організацій, зокрема, у висвітленні історичного досвіду Компартії України, обходити і замовчувати найбільш складні, «хворобливі» історико-партійні проблеми. Слід писати правдиву і повну історію, яка була б історією життя і боротьби нашої партії і народу. «Це основне питання марксистсько-ленінської методології історичних дослід-

² Правда.— 1988.— 5 апр.

³ Правда.— 1988.— 13 янв.

жень»⁴,— підкреслював М. С. Горбачов. Дана методологічна настанова цілком і повністю стосується висвітлення історії життя і боротьби нашої республіканської партійної організації, трудящих України.

В умовах нинішньої перебудови, крутого повороту історії, переходу суспільства до нового якісного стану, історія більше, ніж будь-коли, тісно пов'язується з політикою. Партія надала висвітленню та пропаганді історичного досвіду КПРС, її місцевих організацій першорядного політичного значення. У зв'язку з цим незмірно зростає відповідальність за методологічну чіткість, за кожне слово, сказане з приводу нашого минулого, за чесне, бережливе ставлення до нашої історії. Повне, правдиве висвітлення історії партії, у тому числі історії Компартії України, має стати загальнопартійним надбанням, нашою силою.

Нам, історикам партії республіки, як і всім суспільствознавцям, належить по-новому прочитати Леніна, через призму бачення вимог нинішньої перебудови проникнути в глибину його поглядів на шляхи і методи творення нового суспільства. Важливо істотно підвищувати теоретичний рівень історико-партійних досліджень, узагальнень і висновків, що мають загальнопартійне звучання, кардинально посилювати систему аргументації у висвітленні історії партійних організацій республіки, домогтися правильного поєднання загального і особистого, часткового, специфічного, властивого нашій республіці.

При висвітленні історії Компартії України ми не повинні обмежуватись рамками діяльності лише нашої республіканської партійної організації, а розглядати історичний процес широко, масштабно, відчуваючи історичний пульс сусідніх та інших братніх республік, зміни, що відбувались і відбуваються у житті країни в цілому, не забуваючи про її вплив на світовий прогрес. При цьому висвітлення тих чи інших питань історії партійних організацій республіки важливо не виривати із загального контексту історичного процесу.

Аналізуючи позитивні і негативні моменти історичного досвіду Компартії України, варто постійно враховувати загальнопартійну вимогу ЦК КПРС про «зв'язок часів». Суть цієї методологічної вимоги стосовно до висвітлення історичного досвіду нашої республіканської партійної організації полягає у тому, що глибоке узагальнення пройденого нею за 70 років шляху, кожного історичного етапу її діяльності повинно пов'язуватись з вирішенням сучасних завдань, з потребами нинішньої перебудови і оновлення суспільства. Тут, як і при висвітленні всіх інших історико-партійного характеру проблем, недопустимі методологічні перекося. Іноді деякі дослідники оцінки і висновки останніх партійних документів механічно поширюють на періоди і на ті сфери історико-партійної канви, до яких вони не мають відношення. З таким підходом не можна погодитися.

Одним із болючих питань висвітлення історичного досвіду Компартії України в світлі ленінської трактовки історичного аналізу, вимог теорії і практики нинішньої перебудови, є проблема наукової періодизації, зокрема, вироблення наукових критеріїв загальнопартійної і «регіональної» періодизації: при визначальній ролі першої, ні в якому разі не можна ігнорувати місцевої специфіки. На жаль, шаблонізація і схематизм у цьому важливому питанні помітно проявляються і тепер. Поки що не можна задовольнитись і постановкою цієї проблеми в статтях, опублікованих в останній час в журналі «Вопросы истории КПСС». Очевидно, ця проблема повинна зайняти чільне місце і в «Українському історичному журналі».

Одним з корінних питань повного і правдивого висвітлення історичного досвіду Компартії України є питання документального, дже-

⁴ Горбачов М. С. Революційній перебудові — ідеологію оновлення.— К., 1988.— С. 10.

рельного забезпечення перебудови історико-партійної науки. Нині чітко проглядається протиріччя, яке склалось, між сучасними завданнями історико-партійної науки, у тому числі, завданнями висвітлення історії місцевих партійних організацій, і станом джерельної бази, рівнем ефективного її використання. В поліпшенні роботи з джерелами ми бачимо три напрямки. Перший — розширення джерельної бази шляхом виявлення і включення у сферу активного вивчення джерел, які з різних причин довгі роки не використовувалися. Другий напрям — підвищення рівня та вдосконалення методів їх наукового використання, нове прочитання багатьох джерел, які, здавалось би, добре відомі. Третій — розширення доступу дослідників до архівних документів, ретельно продумана плановість їх публікацій, оскільки це питання не лише наукове, а й політичне.

Чільне місце в переосмисленні історичного досвіду Компартії України посідають пошуки нових підходів у науковому висвітленні персоналій, «населення» історії республіканської партійної організації конкретними особами. У цій справі історики партії республіки як і всієї країни, істотно відстали. Нам слід багато попрацювати над тим, щоб ґрунтовно вивчити і вміло, з розкриттям усього багатства індивідуальностей, висвітлювати у публікаціях з історії Компартії України діяльність професіональних революціонерів, рядових борців за революційну справу, керівників республіканської партійної організації і уряду республіки на всіх історичних етапах, найбільш талановитих і самовідданих партійних і радянських, профспілкових, комсомольських працівників усіх ешелонів і ланок, героїв громадянської і Великої Вітчизняної воєн, передовиків і новаторів виробництва, кращих художніх митців.

Такі лише деякі загальні методологічні настанови, акценти, які одержали розвиток у нових документах партії. На нашу думку, вони методологічно орієнтують нас в роботі по вивченню і висвітленню історичного досвіду Компартії України.

У світлі рішень XXVII з'їзду КПРС, XIX Всесоюзної партійної конференції, Пленумів ЦК КПРС посилилась увага до вивчення і висвітлення проблем історичного досвіду республіканської партійної організації. Цьому сприяла постановка даного питання на Пленумах ЦК Компартії України, на ряді республіканських науково-теоретичних конференцій, особливо на республіканській науково-теоретичній конференції, присвяченій 70-річчю Великого Жовтня і встановленню Радянської влади на Україні.

Важливу роль в активізації роботи по висвітленню і пропаганді історичного досвіду республіканської партійної організації відіграла прийнята в кінці березня 1988 р. постанова ЦК Компартії про роботу Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС по підвищенню рівня наукових досліджень та посиленню їх зв'язку з практикою⁵. В постанові, поряд з глибоким аналізом роботи Інституту, визначені шляхи дальшого розвитку історико-партійної науки в цілому в республіці відповідно до вимог і критеріїв перебудови. В ній вказані конкретні завдання комплексної розробки актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії, методології історико-партійних публікацій; вивчення сучасного етапу діяльності КПРС, її одного з найбільших загонів — Компартії України по керівництву перебудовою, процесом прискорення соціально-економічного розвитку; створення фундаментальних праць з історії Компартії України, ключових проблем партійного будівництва. Інтереси справи потребують перебудови координації історико-партійних досліджень, роботи «Українського історичного журналу».

⁵ Рад. Україна.— 1988.— 8 квіт.

ЦК Компартії України поставив вимогу — прискорити дослідження маловивчених сторінок, недостатньо висвітлених проблем історії республіканської партійної організації. Здійсненню цього кардинального завдання сприятимуть вдосконалення системи планування пріоритетної тематики, поліпшення роботи з кадрами істориків партії, утвердження демократичних засад в наукових пошуках, підвищення якості історико-партійних публікацій, зміцнення зв'язку вчених з практикою, з діяльністю партійних комітетів. Передбачено також більш ефективного використання архівних матеріалів. Все це сприятиме активізації роботи науковців Інституту історії партії, істориків партії республіки по узагальненню та висвітленню історичного досвіду Компартії України.

Зупинимось на деяких «білих плямах», малодосліджених питаннях історії Компартії України. Говорячи узагальнено, історикам партії республіки належить у певній мірі переосмислити весь історичний досвід нашої республіканської партійної організації — від поширення марксизму-ленінізму на Україні до нинішніх днів перебудови. Взяти хоча б проблеми партійного і радянського будівництва на Україні в роки Жовтня і громадянської війни. Тепер ми добре знаємо, що ряд партійних і державних діячів, які брали активну участь в роботі виборчих і надзвичайних партійних і радянських органів під час революції і захисту її завоювань, на довгі роки виявились по суті викресленими з історії. Це створило далеко не повне, а в ряді випадків перекручене уявлення про діяльність перших складів ЦК КП(б)У, Народного секретаріату і Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

В умовах широкої гласності вимагається від нас сказати правду про всіх без винятку членів Народного Секретаріату України, про склад і діяльність Центральних Комітетів КП(б)У, обраних на I і II з'їздах Компартії України, про процес формування Тимчасового робітничо-селянського уряду України і його перетворення в Раду Народних Комісарів УРСР. Говорячи про всіх членів перших керівних партійних і державних органів республіки, не слід приховувати ні їх заслуг, ні їх помилок, не кидатись від однієї напівправди в іншу.

Або таке складне питання, як висвітлення історії боротьби Компартії України проти націонал-ухильництва. Додаткове вивчення цього питання дає підставу вважати, що теоретична платформа і практичні дії В. Шахрая і групи федералістів на чолі з Г. Лапчинським, представляли націоналістичний ухил в рамках КП(б)У. Цей ухил ідейно змикався з українським націонал-комунізмом, який одержав своє втілення в програмі та практичній діяльності «Української комуністичної партії».

В цьому контексті, очевидно, слід ще раз сказати про опубліковану в «Радянській Україні» статтю «Як люблять свою матір...»⁶. Стаття за своїм змістом була спробою політично реабілітувати В. Шахрая, який відкрито займав антиленінські позиції з національного питання, виступав проти рішень I з'їзду КП(б)У. В той же час додаткове вивчення нових архівних документів дозволяє, на наш погляд, зробити висновок про необгрунтованість звинувачень в націонал-ухильництві А. Я. Шумського в 1926—1927 рр. і М. О. Скрипника в 1933 р. Цим не заперечується той факт, що вони допускали помилки в розумінні завдань і темпів українізації, перспектив розвитку української радянської культури.

Чимало «білих плям» і невірних тлумачень нагромадилось у висвітленні історичного досвіду колективізації на Україні і виникнення в ряді її районів голоду 1933 р. Раніше в літературі процес колективізації зображався спрощено і схематично, з позицій напівправди.

⁶ Рад. Україна.— 1988.— 27 лютого.

Поза увагою дослідників залишались питання про обґрунтованість темпів і методів колективізації, про відступи від ленінської політики щодо селянства, перегини в процесі ліквідації куркульства як класу. Ці та ряд інших питань необхідно переосмислити і об'єктивно, аргументовано викласти. Потребує також висвітлення складна і драматична ситуація, яка склалась в українському селі на початку 30-х років. До останнього часу історики проявили недостатню увагу до проблем голоду 1933 р. Це, природно, викликало підвищений інтерес і загострену реакцію громадськості. До того ж на Заході не стихає пропагандистська кампанія, яка прагне зобразити голод як завчасно сплановану «антиукраїнську» акцію. Тому необхідно глибше вивчити всю суму об'єктивних і суб'єктивних факторів, які призвели до лиха, що спіткало тоді Україну і ряд інших регіонів країни.

До найбільш складних з точки зору висвітлення історичного досвіду належить питання про культ особи Сталіна та його прояви на Україні. По-перше, слід дотримуватись чіткої загальної характеристики суті і причин виникнення культу особи Сталіна. В доповіді М. С. Горбачова про 70-річчя Великого Жовтня дано глибокий аналіз як незаперечного вкладу Сталіна в боротьбу за соціалізм, його заслуг в період Великої Вітчизняної війни, так і грубих політичних помилок, сваволі, допущеної ним самим та його найближчим оточенням, за які радянські люди заплатили високу ціну, і які мали тяжкі наслідки⁷. При цьому було б принципово невірно ототожнювати суть соціалізму з відступами від його принципів, підміняти історію партії і народу історією помилок керівництва. Важливо також запобігти надмірної драматизації подій того періоду, їх спрощеного тлумачення, сенсаційності. Ні в якому разі не обліюючи минуле, розкриваючи політичні деформації і злочини перед соціалізмом, ми водночас повинні показувати героїзм трудящих, які привели країну соціалізму до історичних завоявань, піднесли її на небувалі висоти, незважаючи на негативні наслідки культу особи і всупереч йому. По-друге, не слід забувати і про особливості прояву культу особи на Україні. Тут, як і в інших регіонах країни, ситуація ускладнювалась необхідністю врахування різного роду спекуляцій на національному факторі.

Недостатньо вивчені питання, пов'язані з післявоєнною ситуацією в західноукраїнському регіоні і тривалою боротьбою проти буржуазно-націоналістичного бандитизму. В історичній і художній літературі уже зроблені спроби висвітлення боротьби з буржуазно-націоналістичними бандами. Але ця проблема, на наш погляд, потребує додаткового наукового аналізу. По-перше, слід більш повно показати самовідданість працівників партійних, радянських, комсомольських, профспілкових, господарських, жіночих, кооперативних організацій, громадського активу з місцевого населення у складній боротьбі з жорстоким ворогом. По-друге, існує, на наш погляд, потреба, уникаючи надмірного смакування і сенсаційності, розкрити і ті серйозні помилки і вузькі місця, які мали місце в діяльності партійних, радянських, господарських органів і організацій західних областей в 40—50 роках. Маються на увазі недооцінка місцевих кадрів, порушення принципу добровільності при організації колгоспів, перегини в боротьбі з куркульством та ін.

Через призму відновленої і розвинутої в нових документах партії ленінської концепції соціалізму нам слід повно і правдиво висвітлити історичний досвід Компартії України більш ніж 40-річного післявоєнного періоду. Тут неозоре поле пошуків нових підходів і в плані аналізу партійного і державного керівництва економікою, суспільно-політичним життям, і в галузі національних відносин, культури, і в оцінці деформаційних явищ в сфері внутріпартійного життя, в розвитку демокра-

⁷ Горбачов М. С. Жовтень і перебудова: революція продовжується.— С. 20.

тії. На все зараз треба дивитись свіжим поглядом, під кутом зору суті і характеру перебудови.

Найменш досліджений і висвітлений з позицій нинішніх вимог період 60—70 — початку 80-х років. Тут було чимало методологічного характеру перекосів, висвітлювалось все в рожевих фарбах, без розкриття глибинних процесів суспільного розвитку, його протиріч і труднощів. Зокрема, слід проаналізувати причини застійних явищ на рубежі 70—80-х років, механізму гальмування соціально-економічного розвитку. Як нам уявляється, розуміння цього механізму стосовно до республіки неможливе без всебічного вивчення цього явища у масштабах країни. І тут, як і у вивченні інших питань історичного досвіду Компартії України, належить провести ґрунтовний додатковий аналіз його причин, ретельно підійти до з'ясування коренів, структури, динаміки механізму гальмування.

З одного боку, партією, її місцевими організаціями, у тому числі Компартією України, у 60—70 — на початку 80 років проведена значна робота. І в ці роки партія продовжувала діяти, ЦК КПРС, ЦК союзних республік, зокрема ЦК Компартії України, виконували велику роботу. Багато партійних організацій на місцях діяли активно, багато трудівників в усіх сферах матеріального і духовного життя працювали самовіддано. З другого боку, в силу ряду суб'єктивних і об'єктивних причин, наростали негативні тенденції, передкризові явища. Тим часом, керівні органи партії, в тому числі, керівні органи республіканських партійних організацій, зокрема України, не змогли своєчасно і критично оцінити небезпеку наростання негативних явищ; багато партійних організацій не утримались на принципових позиціях. Історикам партії республіки належить за допомогою усіх видів документальних джерел, методологічного бачення нових документів партії, розкрити всю складність і суперечливість застійного процесу, знайти оптимальні підходи в його аналізі.

Принципово нову сторінку в розробці питань історичного досвіду Компартії України відкрив квітневий (1985 р.) Пленум ЦК КПРС. Перед істориками партії республіки поставлено завдання — внести свій посильний внесок у розкриття мистецтва партійного керівництва на сучасному етапі, всебічно висвітлити діяльність ЦК КПРС, Компартії України по забезпеченню розгортання процесу перебудови, прискорення соціально-економічного розвитку.

Здійснити переосмислення історичного досвіду Компартії України, як і в цілому історичного досвіду КПРС, справа нелегка. Вона потребує великих зусиль, наполегливої повсякденної праці. Успіх здійснення цього почесного завдання значною мірою залежить від перебудови роботи Інституту Історії партії, відповідних вузівських кафедр, від стану роботи Республіканської координаційної ради, «Українського історичного журналу».

Реалізуючи постанову ЦК Компартії України, Інститут історії партії працює над виробленням тематики пріоритетних напрямів наукових досліджень до 2000 року. Передбачено, зокрема, розробку таких проблем, як історико-партійна наука та її виховний потенціал; В. І. Ленін і Компартія України; актуальні проблеми історіографії Компартії України; ленінські принципи інтернаціонального та патріотичного виховання; Компартія України на шляхах перебудови; діалектика загального і особливого у дослідженнях по історії місцевих партійних організацій; історичні аспекти партійного будівництва в діяльності Компартії України; актуальні проблеми розвитку внутріпартійної демократії та інше.

В роботі над переосмисленням історичного досвіду Компартії України доводиться долати немало труднощів. В чому їх суть? Вони криються, насамперед, у повільності вироблення нового історико-партійного мислення, оволодіння навиками нових підходів, діалекти-

кою аналізу історичного процесу. Ще не набуто вміння розкривати глибинні процеси в діяльності партійних організацій республіки по виявленню і обґрунтуванню протиріч на різних історичних етапах. Не так швидко і ґрунтовно, як цього хотілося би, відбуваються звільнення істориків партії республіки від старих уявлень про методи соціалістичного будівництва, від того, що деформувало соціалізм, сковувало творчі можливості трудящих республіки. Складність висвітлення правдивої і повної історії республіканської партійної організації, полягає, далі, в неадекватності оцінок загально-партійних і республіканських з'їздів з 30-х років до XXVII з'їзду КПРС, і діяльності по здійсненню цих рішень, які відклались у партійних документах минулих років, з тим баченням цієї діяльності, яке витікає з нових документів партії.

Тому так важливе зараз зміцнення творчих зв'язків з практикою, з діяльністю партійних комітетів, добре підготовлених, глибоких за аналізом і аргументацією різних форм творчого спілкування істориків, філософів, економістів, юристів, літературознавців, представників усіх інших суспільних наук, вироблення вміння вести полеміку, дискусії з найбільш актуальних, мало досліджених питань. Цьому сприятимуть передбачувані в планах нашого Інституту науково-теоретичні конференції, проведення «круглих столів», дискусій, відкриття ряду рубрик в журналах і газетах тощо.

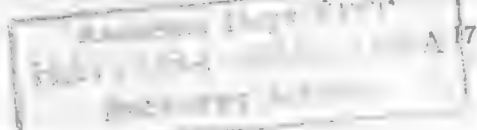
Цілком зрозуміло, що згадані та чимало інших нових проблем повинні знайти своє втілення в «Нарисах історії Комуністичної партії України», робота над якими нині розгорнулася. У відповідності з постановою ЦК Компартії України, прийнятою ще у 1984 р., ця фундаментальна праця готується у двох томах, трьох книгах. Завдання тоді переслідувалось досить скромне — доповнити вже існуючі видання (а їх було чотири, останнє вийшло у світ 1977 р.) новими документами, відомостями, статистикою, написати нові розділи, які б охоплювали останнє десятиліття і таке ін.

Квітневий (1985 р.) Пленум ЦК КПРС, XXVII з'їзд партії, наступні партійні документи, курс на перебудову і прискорення внесли кардинальні зміни не тільки в оцінку 70—80 років. Революційне оновлення, що охопило всі сфери радянського суспільства, поставило якісно нові завдання і перед авторським колективом «Нарисів».

До кінця нинішньої п'ятирічки передбачено завершити підготовку і видання I-ї книги «Нарисів історії Комуністичної партії України». Перед тим рукопис I-ї книги буде надіслано до наукових установ і кафедр Москви, інших наукових центрів; він буде обговорений за участю партійних комітетів республіки, ветеранів партії, преси, широкої громадськості. По найбільш складним і маловивченим питанням історії республіканської партійної організації передбачається опублікувати брошури, статті. З червня цього року розпочалась публікація тематичних сторінок з історії Компартії України в газеті «Радянська Україна». Окремі теми і питання будуть висвітлюватись на сторінках «Українського історичного журналу». З цією метою в журналі буде відкрита рубрика «До підготовки «Нарисів історії Компартії України». Сподіваємось, що в підготовці матеріалів до неї візьмуть участь не лише історики, а й філософи, економісти, соціологи, правознавці. Крім того, проводиться додаткове вивчення найбільш складних або дискусійних питань.

Таким демократичним шляхом буде йти робота і над другим томом, який передбачається видати у двох книгах.

Одна із особливостей «Нарисів» полягає в тому, що в них значно повніше буде відображено історію революційно-визвольного руху трудящих західноукраїнських земель, комуністичних організацій цього регіону, в тому числі, й історія Компартії Західної України буде подана значно ширше. Звичайно, йтиметься в них і про органі-

заторів, видатних діячів КПЗУ. Однак, не в такій мірі, як це можна було б зробити у спеціальному виданні, скажімо, історії КПЗУ.

Ряд цінних порад щодо організації підготовки нарисів історії місцевих партійних організацій ми почерпнули з проведеної у травні 1988 р. в Інституті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС наради. На нараді відзначалось, що, по-перше, необхідно з участю провідних істориків партії країни, представників інших суспільних наук виробити чітку концепцію написання історії КПРС, у тому числі, історії місцевих партійних організацій у світлі нових документів партії. По-друге, нагромадити архівно-документальний матеріал, який дозволить зняти «білі плями», а головне — висвітлити історико-партійний процес в країні. По-третє, у ході дискусій належить ґрунтовно проаналізувати складні історико-партійні питання республіканської партійної організації, забезпечити їх попередню наукову апробацію. Таким чином, мова йде не про форсування публікації «Нарисів», а про їх більш ґрунтовну підготовку, про розширення обсягу роботи на підготовчій стадії.

Підсумовуючи вище викладене, можна висловити впевненість, що, активізуючи роботу по переосмисленню історичного досвіду Компартії України, історики партії республіки зроблять свій внесок у велику справу нинішньої перебудови.

70-річчя I з'їзду КП(б)У

П. Л. ВАРГАТЮК (Київ)

В. І. ЛЕНІН І БІЛЬШОВИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ КОНСОЛІДАЦІЇ СИЛ

Більшовицькі організації України виникли і розвивалися при активному сприянні В. І. Леніна й очолюваних ним керівних партійних органів. Ця науково-історична проблема висвітлюється в ряді праць, присвячених з'ясуванню зв'язків В. І. Леніна з більшовицькими організаціями Харкова, Катеринослава, Одеси, Києва та Донбасу¹. Вийшли в світ також кілька творів, в яких досліджуються зв'язки Володимира Ілліча з усіма партійними організаціями України за весь період або на найбільш важливих його етапах².

¹ Кравчук М., Шморгул П. В. І. Ленін і Київська партійна організація.— К., 1960.— 91 с.; Кравчук М., Шморгул П. Шляхом боротьби і перемог.— К., 1982.— 109 с.; Мельник С. В. И. Ленин и Одесская партийная организация.— Одеса, 1960.— 106 с.; Мельник С. Делегат більшовиків Одеси.— Одеса, 1970.— 240 с.; Варгатюк П. В. І. Ленін і Катеринославська більшовицька організація.— Дніпропетровськ, 1961.— 194 с.; Варгатюк П. Партії великої заги: В. І. Ленін і більшовицькі організації Катеринославщини.— Дніпропетровськ, 1970.— 208 с.; Куличенко М. И. В. И. Ленин и Харьковская большевистская организация (1895—1917 гг.).— Харьков, 1963.— 263 с.; Запорожец М. Я. Истоки великих свершений: В. И. Ленин и партийные организации Донбасса.— Донецк, 1972.— 240 с.

² Юрченко О. В. І. Ленін і більшовицькі організації України.— К., 1970.— 621 с.; Шморгул П. М. В. І. Ленін і більшовицькі організації України.— К., 1979.— 309 с.; Варгатюк П. Л. В. І. Ленін і більшовицькі організації України (1894—поч. 1918 рр.). // Укр. іст. журн.— 1980— № 4.— С. 53—64; Варгатюк П. Л., Курас И. Ф., Солдатенко В. Ф. В. И. Ленин и большевистские организации Украины в Октябрьской революции.— Киев, 1980.— 373 с.; Мельниченко В. Е. Боевой отряд ленинской партии.— Киев, 1978.— 104 с.

У названих працях звертається увага на історію встановлення і розвиток ідейно-політичних і практичних зв'язків з місцевими організаціями, поширення в них ленінської літератури, передруку ленінських творів, допомогу В. І. Леніна цим організаціям порадами, рекомендаціями, направленням до них професіональних революціонерів. Але це — лише частина проблеми у всій її складності й багатогранності. Виникає потреба в її дослідженні піднятися на новий, вищий рівень, з'ясувати таке важливе питання цієї проблеми як роль В. І. Леніна в консолідації сил більшовиків України, об'єднанні їх у складі єдиної більшовицької партії у всеукраїнську партійну організацію, створенні всеукраїнського більшовицького центру.

Аналізуючи стан справ з розробкою цієї проблеми, не можна не бачити в ній двох взаємно пов'язаних аспектів. По-перше, більшовицькі організації України консолідувалися в єдиній ленінській партії, об'єднувалися навколо загальнопартійних центрів, зосереджуючись насамперед на здійсненні всеросійських завдань партійної програми, стратегії і тактики. Спільна боротьба за єдині класові інтереси російського пролетаріату, всіх трудящих Росії вимагала тісного згуртування всіх партійних організацій, в тому числі й більшовиків України, у єдине організаційне ціле. По-друге, обстоюючи загальні, інтернаціональні за змістом, всеросійські визвольні завдання, більшовики України, як частина партії, що діяла в межах певної національної території, прагнули до згуртування своїх сил на цій території, утворення всеукраїнського більшовицького центру для керівництва революційним і національно-визвольним рухом трудящих цього великого регіону.

Прагнення до створення міцної централізованої партійної організації — істотна риса пролетарської партії в процесі її виникнення і розвитку. Її важливість не раз відзначав В. І. Ленін, ще на початку боротьби за створення марксистської партії в Росії. Тісні зв'язки між місцевими організаціями, їх згуртування навколо єдиного партійного центру, створення в партії обласних партійних об'єднань — все це звичайні вимоги організаційного будівництва ленінської партії. Починаючи з II з'їзду РСДРП, більшовицькі організації України, діючи на цій основі, активно боролися за зміцнення всієї партії, а також здійснювали ряд спроб об'єднати свої ряди під керівництвом обласних партійних центрів.

На початку 1904 р. роль об'єднуючого центру для більшовицьких організацій України почав виконувати один з трьох утворених тоді в Росії обласних партійних органів — Південне бюро ЦК РСДРП. Цей орган, у якому активно працювали В. В. Воровський, І. Х. Лалаянц і К. Й. Левицький, керував роботою Одеського, Катеринославського і Миколаївського комітетів більшовиків, ряду дрібніших організацій, надавав допомогу більшовицьким групам в об'єднаних соціалдемократичних організаціях Харкова, Олександрівська, Єлисаветграда, Донбасу, Криму і Молдавії. За активну боротьбу проти меншовиків і примиренців та агітацію на користь скликання III з'їзду партії меншовицько-примиренський ЦК РСДРП розпустив Південне бюро ЦК.

Бюро не підкорилося цьому фракційному рішення меншовиків і примиренців. А щоб мати юридичну основу для продовження своєї діяльності, воно скликало на початку жовтня 1904 р. в Одесі за участю Р. С. Землячки Південну обласну конференцію комітетів більшовиків. Конференція осудила меншовицько-примиренський ЦК за його незаконне рішення про розпуск Південного бюро, підтвердила його повноваження як обласного органу більшовиків. Вона протестувала проти антипартійних дій Ради партії, яка позбавила партійне видавництво В. І. Леніна і В. Д. Бонч-Бруевича права користуватися партійним заголовком, проти нової, меншовицької редакції «Искры», що затримувала або й зовсім не друкувала резолюцій місцевих комітетів на підтримку скликання з'їзду партії. Конференція висловила за

створення Організаційного комітету по скликанню з'їзду, намітила кандидатури до складу цього органу, пізніше, за порадою В. І. Леніна, названого Бюро комітетів більшості³.

Внаслідок арештів робота Південного бюро комітетів більшовиків на початку 1905 р. припинилася. Але в кінці липня того ж року на нараді більшовицьких організацій Півдня Росії, у якій брав участь також представник Курського комітету РСДРП, було обговорено ряд важливих політичних та організаційних питань і для керівництва організаціями та їх підготовки до збройного повстання були утворені Південне бюро і Південно-технічне бюро ЦК РСДРП⁴. Ці обласні органи існували до початку 1906 р., коли злилися з бюро при Південному обласному комітеті меншовиків в Південне бюро при Об'єднаному ЦК РСДРП.

У період реакції внаслідок репресій царизму рівень організаційної діяльності соціал-демократичних організацій України значно знизився. Послабилися зв'язки між партійними організаціями, зв'язки цих організацій з В. І. Леніном, ЦК РСДРП і Більшовицьким центром. Але й у цих умовах, керуючись рішеннями V Всеросійської конференції РСДРП (1908 р.), яка висунула завдання організації у великих районах країни обласних партійних центрів, більшовики України зробили кілька спроб організації обласного партійного об'єднання.

В квітні 1909 р. Одеський і Катеринославський комітети РСДРП надіслали свого представника в Харківську організацію з пропозицією скликати Південну конференцію РСДРП⁵. До цієї пропозиції приєднався також Миколаївський комітет. Влітку 1909 р. Одеський комітет РСДРП створив під керівництвом В. В. Воровського бюро по підготовці конференції південних комітетів РСДРП⁶. Поряд з цим розгорнулася підготовка до скликання конференції партійних організацій Донбасу, в якій мала взяти участь також Катеринославська організація РСДРП. Але ще до приїзду в Єнакієве усіх делегатів конференція була видана провокатором і не відбулася⁷. Тим часом Одеський, Катеринославський і Миколаївський комітети продовжували підготовку Південної конференції РСДРП. З кінця 1909 р. в ній взяв активну участь агент Більшовицького центру С. В. Модестов. Але нові арешти в Катеринославі й Одесі зірвали підготовку і скликання конференції.

В умовах нового революційного піднесення потреба в утворенні обласної партійної організації на Україні ще більше зросла. На VI (Празькій) конференції РСДРП в розмовах з Г. К. Орджонікідзе і делегатом Київської організації Д. М. Шварцманом В. І. Ленін висунув завдання створення на Україні обласного партійного центру і пропонував Київській організації взяти на себе ініціативу скликання Південної обласної конференції РСДРП⁸. Володимир Ілліч нагадував про це завдання 16 квітня 1912 р. в листі до Російського бюро РСДРП, пересланому через Київський комітет: «Треба неодмінно створити обл. ком-ти (або просто групи довірених агентів), зв'язані з нами, для кожної області. Без цього все нетривке»⁹.

Виконуючи ленінські настанови, члени ЦК РСДРП Г. К. Орджонікідзе і Д. М. Шварцман та агент ЦК О. К. Воронський під час обговорення в організаціях рішень Празької конференції добилися схва-

³ Ленін В. І. Учасникам конференції Південних комітетів і Південному бюро ЦК РСДРП // Повне зібр. творів.— Т. 46.— С. 374—375; Переписка В. І. Леніна з керівимих им учреждений РСДРП с партийными организациями. 1903—1905 гг.: Сб. документов.— М., 1977.— Т. 3.— С. 77—79, 88—89.

⁴ Пролетарий.— 1905.— 5 сент.

⁵ ЦДА УРСР, ф. 313, оп. 2, спр. 2195, арк. 5.

⁶ З історії Одеської партійної організації: Нариси.— Одеса, 1962.— С. 99.

⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. ДП ОВ, 1909, спр. 5, ч. 15. Л.А ' арк. 79, 121.

⁸ Шварцман Д. М. Из революционного прошлого // Вопр. истории КПСС.— 1967.— № 1.— С. 120

⁹ Ленін В. І. До Бюро ЦК РСДРП в Росії // Повн. зібр. творів.— Т. 48.— С. 57.

лення ідеї проведення Південної обласної партійної конференції. В червні 1912 р. Д. М. Шварцман знову відвідав партійні організації Катеринослава, Кам'янського, Єнакієва, Харкова, Полтави та Одеси. Але арешти в Києві, Катеринославі, Одесі та інших містах перешкодили скликанню конференції.

Незважаючи на це, протягом 1913—1914 рр. більшовики Києва, Катеринослава, Харкова і Донбасу за допомогою члена ЦК РСДРП, депутата IV Державної думи Г. І. Петровського продовжували боротися за скликання Південної обласної конференції РСДРП. Після Поронінської наради ЦК РСДРП (1913 р.) ця діяльність поєднувалася з підготовкою до VI з'їзду партії, який мав відбутися влітку 1914 р. У червні 1914 р. ЦК РСДРП визначив, що в роботі з'їзду візьмуть участь 7 партійних організацій України — з Києва, Катеринослава, Харкова, Донбасу, Миколаїва, Одеси і Кременчука¹⁰. Але початок імперіалістичної війни перервав підготовку до обласної конференції і з'їзду партії.

Проте і в роки війни більшовицькі організації Харкова, Катеринослава і Донбасу не відмовилися від прагнення скликати обласну партійну конференцію. В цьому їм допомагав агент Російського бюро ЦК РСДРП Ю. Х. Лутовинов. Але й ці спроби закінчилися безрезультатно.

Хоч відзначені вище спроби утворення обласних більшовицьких організацій у ряді випадків здійснювалися в територіальних межах всієї України, всеукраїнський аспект консолідації сил більшовиків у них ще був відсутній. На буржуазно-демократичному етапі революції, до якого відносяться названі спроби, йшлося про створення звичайних територіальних обласних партійних організацій. Прагнення до всеукраїнської національно-територіальної форми обласного об'єднання більшовиків України з'явилося пізніше, в процесі здійснення соціалістичної революції.

Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. створила нові умови для політичної та організаційної діяльності більшовицької партії. Перехід на легальне існування сприяв зростанню і зміцненню партії, забезпеченню такої консолідації сил, якої не вдавалося досягти в нелегальних умовах.

Пешиим результатом боротьби за об'єднання більшовиків України в 1917 р. було утворення двох обласних партійних організацій.

За повідомленням харківської більшовицької газети «Пролетарий», 4 квітня в Катеринославі відбулася обласна нарада більшовиків. У її роботі взяли участь представники більшовицьких організацій Катеринослава, Харкова і Донбасу¹¹. На жаль, ніякі документи про порядок дня наради та схвалені нею рішення не збереглися. Напевне, нарада не створила обласного органу, бо жодних слідів його діяльності в наступному не виявлено.

15—17 квітня 1917 р. в Києві відбулася окружна партійна нарада Південно-Західного краю, з протоколу якої видно, що вона зібрала делегатів більшовицьких організацій і груп в об'єднаних соціал-демократичних організаціях Київської, Волинської, Подільської, Полтавської і Чернігівської губерній. У нараді брали участь представники Бюро ЦК РСДРП О. Ф. Розмирович, М. О. Савельєв і І. І. Шварц. При обговоренні питань про війну і про ставлення до Тимчасового уряду розгорілася боротьба між прихильниками і противниками Квітневих тез В. І. Леніна, що відбилося на змісті схвалених нарадою резолюцій. Для керівництва більшовицькими організаціями нарада створила окружний партійний комітет, головою якого була обрана Є. Б. Бош¹².

¹⁰ Исторический архив.— 1958.— № 6.— С. 10.

¹¹ Пролетарий.— 1917.— 5 апр.

¹² Большевицские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции: Сб. документов и материалов.— Киев, 1957.— С. 193—209.

Оформлення обласних партійних організацій на Україні відбулося за рішенням ЦК РСДРП(б) в липні 1917 р. на двох обласних партійних конференціях. 10—12 липня в Києві пройшла обласна конференція РСДРП(б) Південно-Західного краю. В її підготовці й роботі брав участь представник ЦК партії М. В. Криленко. На конференції були присутні делегати від Київської, Білоцерківської, Вінницької, Клинцівської, Конотопської, Малинської, Остерської, Переяславської і Чернігівської організацій Південно-Західного краю, які представляли 7500 членів партії, а також представники Гомельської, Катеринославської і Харківської організацій більшовиків та Одеської організації більшовиків і інтернаціоналістів. Конференція обговорила поточний момент, висловилася за дальше зміцнення союзу робітничого класу і селянства, визнала необхідність вироблення нової тактики партії, посилення роботи в масових організаціях трудящих, у військах, озброєння робітників, створення загонів Червоної гвардії. В обласний комітет РСДРП(б), обраний на конференції, ввійшли Є. Б. Бош (голова), П. І. Гішвалінер, А. В. Гриневич (секретар), І. М. Крейсберг, К. Т. Неровня, В. М. Примаков, Г. Л. Пятаков, М. П. Тарногородський і Цирлін¹³.

13—15 липня в Катеринославі відбулась конференція РСДРП(б) Донецько-Криворізької області. В її підготовці брав участь представник ЦК партії Г. Н. Мельничанський. На конференції були присутні 33 делегати від 13 організацій — Катеринославської, Харківської, Луганської, Маріупольської, Криворізької, Макіївської, Юзівської, Єнакіївської, Горлівської, Нелепівської, Щербинівської, Парамонівської і Свиначевської, які представляли 13 648 членів партії. Заслухавши доповіді з місць, конференція відзначила зростання більшовицького впливу в масах. На доповідь про поточний момент була схвалена резолюція, в якій відзначалося, що тільки союз робітничого класу, революційних солдатів і біднішого селянства забезпечить перемогу революції. Конференція обрала обласний комітет РСДРП(б), до якого ввійшли Ф. А. Сергеев (Артем), В. О. Бистрянський, Я. В. Залмаєв, Е. І. Квірінг, М. В. Копилов, А. З. Каменський і М. І. Острогорський¹⁴. Ф. А. Сергеев (Артем) був обраний секретарем, а В. О. Бистрянський, пізніше — головою комітету. Комітет розташувався в Харкові.

Утворення обласних партійних організацій безперечно сприяло консолідації рядів більшовиків, об'єднанню під їх керівництвом рушійних сил соціалістичної революції, але лише в межах названих областей. Воно однак не вирішувало більш важливе завдання — не забезпечувало створення партійного об'єднання більшовиків у масштабах України. Як показали подальші події, організаційні форми об'єднання більшовиків, вироблені на початку соціалістичної революції, відставали від потреб її наступного розвитку.

Чому ж у 1917 р. на Україні виникло дві обласні організації, а не одна всеукраїнська організація більшовиків? Історична наука ще не дала цій «білій плямі» ґрунтовного висвітлення, хоч 20 років тому автор цих рядків вперше зробив спробу з'ясувати це на республіканській науковій конференції, присвяченій 50-річчю I з'їзду КП(б)У¹⁵.

Першопричиною, що викликала паралельне існування двох обласних більшовицьких організацій на Україні, була постанова Березневої 1917 р. наради Рад робітничих і солдатських депутатів про поділ Росії на великі радянські одиниці — області та утворення в них обласних об'єднань Рад. Україна була поділена на три частини — Донецько-Криворізьку, Південно-Західну і Південну. Протягом квітня-травня в До-

¹³ Там же.— С. 667—671.

¹⁴ Там же.— С. 399; Донецкий пролетарий.— 1917.— 18 июл.

¹⁵ Варгатюк П. Л. Про причини відсутності всеукраїнського об'єднання більшовиків у 1917 р. // Комуністична партія України — бойовий загін в боротьбі за побудову соціалізму і комунізму: Республ. наукова конф. працівників кафедр історії КПРС вузів Укр. РСР (25—26 черв. 1968 р.) — Дніпропетровськ, 1968.— С. 18—22.

нецько-Криворізькому і Південно-Західному районах виникли обласні комітети Рад, у Південному — Центральний виконавчий комітет (ЦВК) Рад Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеської області (Румчероду). Утворення обласних радянських органів змусило і більшовицькі організації названих областей об'єднатися в рамках районів їх діяльності, щоб розгорнути боротьбу проти меншовиків та есерів за завоювання Рад згідно з ленінським планом мирного розвитку соціалістичної революції. Згодом місцева робота, зв'язана з організаційним будівництвом, боротьбою за маси і підготовкою до соціалістичної революції, настільки захопила обласні партійні організації, що відсунула на другий план проблеми всеукраїнського партійного і радянського будівництва. Обласні організації України підтримували тісні безпосередні зв'язки з ЦК РСДРП(б), а між собою — лише випадкові контакти, які не могли забезпечити потреби всеукраїнського об'єднання більшовиків.

По-друге, частина більшовиків України допускала в партійному, як і радянському будівництві, явну недооцінку національного питання, що створювало додаткові труднощі в консолідації партійних сил. Звичайно, всі більшовики були інтернаціоналістами, боролися проти великодержавно-шовіністичної політики Тимчасового уряду і буржуазного націоналізму Центральної ради, виховували трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму і дружби російського та українського народів. Але деякі важливі аспекти національного питання більшовицькими організаціями України упускалися, в інших — допускалися помилки.

Зокрема, якщо Центральна рада з метою об'єднання дрібнобуржуазних націоналістичних сил весною і влітку 1917 р. провела всеукраїнські військовий, селянський і «робітничий» з'їзди, то більшовики упустили можливість консолідувати у всеукраїнському масштабі радянські, профспілкові, селянські і військові революційні організації. Цим вони позбавили себе тих організаційних форм, які б полегшили боротьбу за перемогу соціалістичної революції. Якщо Центральна рада спиралася на буржуазні і дрібнобуржуазні партії, які з весни 1917 р. мали всеукраїнські партійні центри, то більшовики України, та й то не всі, лише в листопаді дійшли розуміння необхідності утворення всеукраїнського партійного об'єднання. Визначаючи в принципі право націй на самовизначення, працівники Південно-Західного обкому РСДРП(б) не бачили конкретної форми його здійснення на Україні, а працівники Донецько-Криворізької організації не відносили свою область до складу України і прагнули виділитися з неї.

По-третє, консолідація більшовиків у єдину партійну організацію України гальмувалась нерозробленістю загальнопартійних організаційних форм поєднання інтернаціональних і національних завдань різних загонів робітничого класу Росії. Ідеї унітарної багатонаціональної республіки, де окремі нації мають права широкої політичної автономії, якої більшовики дотримувалися до 1917 р., цілком відповідала єдина централізована інтернаціональна пролетарська партія. Протягом 1917 р. В. І. Ленін розробив питання про федерацію як найбільш доцільну форму державного союзу рівноправних і суверенних національних радянських республік, а на початку 1918 р. вона була закріплена рішеннями III Всеросійського з'їзду Рад¹⁶. У кінці 1917 р. В. І. Ленін і ЦК РСДРП(б) виробили нову форму партійного об'єднання в межах національної радянської республіки. Була схвалена ідея утворення всеукраїнського партійного об'єднання як національно-територіальної обласної організації РСДРП(б), її складової і невід'ємної частини.

¹⁶ Ленін В. І. Декларація прав трудящого і експлуатованого народу // Повне зібр. творів.— Т. 35.— С. 210.

Джерельну основу цього рішення становлять листування ЦК РСДРП(б) з Південно-Західним обласним, Полтавським та іншими комітетами більшовиків, а також документально зафіксовані матеріали зустрічей В. І. Леніна з членом Південно-Західного обласного комітету партії С. С. Бакинським. На лист з Києва, у якому Південно-Західний обком партії просив «санкцій і директив» щодо запланованого ним крайового (всеукраїнського) з'їзду більшовиків, Я. М. Свердлов відповів згодою ЦК РСДРП(б) на скликання звичайного обласного з'їзду партії, але попередив про небажаність «створення окремої партії української, як би вона не називалась, яку б програму не приймала»¹⁷. Дальший крок вперед у розв'язанні питання був досягнутий у розмовах В. І. Леніна з С. С. Бакинським у кінці листопада 1917 р.¹⁸ 29 листопада В. І. Ленін включив у порядок денний засідання ЦК РСДРП(б) «Українське питання (СДРП України)». Після обговорення цього питання було створене на чолі з В. І. Леніним бюро ЦК для вироблення остаточного рішення¹⁹. Прийняття рішення затягнулося до проголошення України республікою Рад. Хоч документ ЦК досі не знайдений, його зміст відомий з листів ЦК РСДРП(б) на Україну.

18 грудня 1917 р. Секретаріат ЦК РСДРП(б) повідомляв Полтавський комітет більшовиків: «Не відповідали вам досі на ваше питання про Україну, оскільки досі не було прийнято остаточного рішення. Тепер питання вирішене таким чином: Україна, як самостійна одиниця, може мати свою самостійну соціал-демократичну організацію, а тому може іменувати себе соціал-демократична робітнича партія України, але оскільки вони не хочуть виділятися з загальної партії, то існують на тих же правах, як самостійний район»²⁰. 26 грудня, повідомляючи про цю постанову, Секретаріат ЦК писав Сарненській групі більшовиків: «Україна, як самостійна одиниця, може мати свою самостійну соціал-демократичну робітничу партію і може іменуватись соціал-демократичною робітничою партією України, але оскільки вони цілком входять у нашу партію, то вони існують на правах районної (місцевої, обласної — по суті справи) організації»²¹.

Отже, В. І. Ленін, ЦК РСДРП(б), враховуючи потреби боротьби за перемогу соціалістичної революції, створення Української Радянської держави і наступного будівництва соціалізму, позитивно вирішили питання про об'єднання більшовицьких організацій України в УСДРП(б) як складову частину єдиної всеросійської пролетарської партії. Але через незгоди між обласними організаціями ця проблема в кінці 1917 р. ще не знайшла практичного розв'язання. Дві історичні події в цей час наклали відбиток на хід боротьби за всеукраїнське об'єднання більшовиків.

Перша з них — Обласний (Крайовий) з'їзд РСДРП(б) в Києві 3—5 грудня 1917 р. До участі в ньому були запрошені більшовицькі організації з усієї України. Фактично ж брали участь 47 делегатів з вирішальним голосом від 24 організацій, переважно Південно-Західного краю, та 7 делегатів з дорадчим голосом — від 6 організацій. Делегати з вирішальним голосом представляли 18 тис. членів партії²². З'їзд заслухав доповіді з місць, обговорив питання про центральну владу на Україні, схвалив ленінський «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради». Важливе

¹⁷ Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.): Сб. документов и материалов.— Киев, 1962.— С. 419 (Далі — Большевистские организации Украины...).

¹⁸ Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника.— М., 1974.— Т. 5.— С. 90; ЦПА ІМЛ при ЦК КРПС, ф. 70, оп. 4, спр. 194, арк. 24 зв.

¹⁹ Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 — февраль 1918.— М., 1958.— С. 155—157.

²⁰ Большевистские организации Украины...— С. 486.

²¹ Там же.— С. 510.

²² Летопись революции.— 1926.— № 5.— С. 64—66, 88—90.

місце в його роботі зайняло обговорення питання про всеукраїнське об'єднання більшовиків (про крайовий орган і роботу в краї). При цьому були відхилені помилкові пропозиції В. М. Шахрая, І. Ю. Кулика і Г. Ф. Лапчинського про створення на Україні окремої пролетарської партії як федеративної частини РСДРП(б)²³. З'їзд ще до остаточного вирішення питання ЦК РСДРП(б) знайшов вірну формулу утворення в середині ленінської партії всеукраїнського партійного об'єднання, назвавши його «РСДРП(б) — Соціал-демократія України». Було обрано Головний комітет РСДРП(б) — Соціал-демократії України в складі 9 членів (А. С. Александрова, В. Х. Ауссема, Є. Б. Бош, А. Б. Горвіца, А. В. Гриневича, В. П. Затонського, Г. Ф. Лапчинського, І. Ю. Кулика, В. М. Шахрая) і 4 кандидатів (С. В. Гальперіна, Я. Б. Гамарника, В. Л. Люксембурга, Л. Л. Пятакова).

Скликання Обласного (Крайового) з'їзду РСДРП(б) було важливим етапом на шляху до утворення Комуністичної партії України. Але ні з'їзд, ні обраний на ньому Головний комітет фактично не об'єднали більшовицькі організації України. Пояснюється це відмовою від участі в Обласному (Крайовому) з'їзді РСДРП(б) в Києві партійних організацій Донецько-Криворізької області і Півдня України (за винятком Катеринославської та Єлисаветградської організацій). Під час роботи з'їзду Донецько-Криворізький обласний комітет скликав свою обласну партійну конференцію, а організації Півдня України готувалися до установчої Південної обласної конференції РСДРП(б). Тому неправомерно ставити на один рівень, як це роблять деякі історики, Обласний (Крайовий) з'їзд РСДРП(б) в Києві та Донецько-Криворізьку обласну партійну конференцію, твердити, ніби ця конференція також виступала за скликання з'їзду більшовиків України. Насправді, конференція визнавала доцільність скликання всеукраїнського партійного з'їзду в майбутньому, притому не для організаційного об'єднання, а лише для вироблення «загального плану агітації і боротьби»²⁴. Значить, йшлося про координацію дій двох обласних організацій більшовиків України, які працівники Донецько-Криворізького обкому РСДРП(б) прагнули закріпити і на майбутнє.

Таке прагнення виявилось і в їх ставленні до такої події як утворення Української Радянської республіки. Спочатку працівники Донецько-Криворізького обкому партії, незважаючи на певні незгоди, підтримали боротьбу за створення Радянської республіки на Україні, сприяли проведенню в Харкові 11—12 грудня 1917 р. I Всеукраїнського з'їзду Рад. З'їзд проголосив Україну республікою Рад, заявив про її федеративний зв'язок з Радянською Росією, обрав Центральний Виконавчий Комітет (ЦВК) Рад України, а останній на своєму першому засіданні утворив Народний Секретаріат — Український Радянський уряд. Проте незабаром після з'їзду обласні партійні і радянські органи Донецького і Криворізького басейнів стали на шлях руйнування Української Радянської республіки. В кінці січня 1918 р. Донецько-Криворізький обласний з'їзд Рад схвалив рішення про утворення Донецько-Криворізької республіки і виділення її з складу Української Радянської республіки.

Шкідливість цього кроку, негативна оцінка його В. І. Леніним і ЦК партії висвітлені в спеціальній статті, нещодавно опублікованій у нашому журналі²⁵. Там же показані й основні заходи В. І. Леніна і ЦК партії, вжиті ними для усунення помилки, яка шкодила консолідації сил більшовиків і Рад України. Найважливіший з них — рішення керованого В. І. Леніним засідання ЦК РКП(б) від 15 березня 1918 р., яким більшовицькі організації Донецького і Криворізького басейнів були зобов'язані взяти участь у II Всеукраїнському з'їзді Рад, щоб

²³ Там же.— С. 73, 79—81.

²⁴ Большевистские организации Украины.— С. 100.

²⁵ Укр. іст. журн.— 1988.— № 4.— С. 33—44.

«утворити один уряд для всієї України»²⁶. Це рішення було виконане, на з'їзді Рад Донецько-Криворізька республіка ввійшла до складу України. Однак частина її працівників, як і раніше, знаходилася в опозиції до Радянського уряду України. Ніхто з них не ввійшов до складу Народного Секретаріату, сформованого після II Всеукраїнського з'їзду Рад.

Наступна боротьба за всеукраїнське об'єднання більшовиків велася в умовах, коли Україна була окупована німецькими та австро-угорськими військами. Назрілі політичні й організаційні завдання, що витікали з нової обстановки, були обговорені на Таганрозькій партійній нараді 19—20 квітня 1918 р. В її роботі брали участь члени більшовицької фракції ЦВК Рад України, члени Народного Секретаріату, партійні працівники з різних районів республіки, окремі ліві з українських соціал-демократів та українських есерів,—всього 71 чоловік.

На нараді виявилися незгоди між партійними працівниками. Одна частина їх (А. С. Бубнов, Я. Б. Гамарник, В. П. Затонський, С. В. Косіор, І. М. Крейсберг, Г. Л. Пятаков та ін.) дотримувалася «лівих» поглядів, переоцінювала внутрішні можливості революційного руху на Україні, прагнула прискорити загальне збройне повстання проти окупантів та їх націоналістичних пособників, коли для цього ще не назріли необхідні умови. Друга частина учасників наради (В. К. Аверін, Ш. А. Грузман, Е. І. Квірінг, Ю. Х. Лутовинов, Я. А. Яковлев—Епштейн та ін.) була носіями правих поглядів у тактичних питаннях, недооцінювала важливість і зволікала підготовку збройного повстання.

Нарада обговорила питання про утворення Комуністичної партії (більшовиків) України. Більшістю голосів була схвалена пропозиція М. О. Скрипника, мотивована умовами Брестського миру, про утворення окремої КП(б)У, організаційно відособленої від РКП(б)²⁷. Це було помилкове рішення, яке суперечило настановам ЦК РСДРП(б) і містило загрозу єдності всієї партії. Незважаючи на це, Таганрозька партійна нарада відіграла важливу роль, поставивши в практичну площину завдання утворення Комуністичної партії України і створивши Організаційне бюро для підготовки і скликання I з'їзду КП(б)У. До складу Оргбюро ввійшли М. О. Скрипник (секретар), А. С. Бубнов, Я. Б. Гамарник, В. П. Затонський, С. В. Косіор, І. М. Крейсберг, Г. Л. Пятаков.

Важливу роль у згуртуванні рядів більшовиків України відіграла Всеукраїнська нарада підпільних більшовицьких організацій, яка відбувалася 26 травня 1918 р. в Києві. В нараді брали участь близько 70 представників від 12 більшовицьких організацій (з Києва, Харкова, Катеринослава, Одеси, Чернігова, Полтави, Кременчука, Кам'янського, Ходоркова, Богуслава, Прилук, Гомеля). Питання на нараді обговорювалися без істотних незгод. Нарада утворила Тимчасовий всеукраїнський комітет робітничої комуністичної партії (Тимчасовий всеукраїнський партійний комітет), до складу якого ввійшли М. М. Майоров (голова), І. К. Амосов, Л. Й. Картвелішвілі, О. П. Пирогов, М. В. Реут²⁸.

Велику допомогу більшовикам України в підготовці I з'їзду КП(б)У, усуненні незгод між партійними працівниками подав В. І. Ленін. В кінці квітня 1918 р. він зустрівся з групою учасників Таганрозької партійної наради, одержав від них інформацію про її рішення. 3 травня під головуванням В. І. Леніна засідання ЦК РКП(б) розглянуло питання про рішення Таганрозької партійної наради щодо утворення КП(б)У і про ставлення ЦК РКП(б) до цього рішення²⁹. Було прийнято дві резолюції. У тій з них, яка призначалась для відкритої

²⁶ Большевицские организации Украины...— С. 66.

²⁷ Там же.— С. 82—83.

²⁸ Коммунист.— 1918.— № 1—2.— С. 35—36.

²⁹ Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника.— Т. 5.— С. 428.

преси, говорилося з тактичних міркувань про згоду ЦК партії на створення окремої Комуністичної партії України і про її незалежність від РКП(б)³⁰. В іншій, як це видно з протоколу закритого засідання І з'їзду КП(б)У, відзначалось, що Компартія України є складовою і невід'ємною частиною РКП(б)³¹.

Напередодні відкриття І з'їзду КП(б)У В. І. Ленін зустрічався з делегацією більшовиків України — представниками більшовицького підпілля і відомими партійними працівниками. Обговоривши найважливіші питання порядку дня з'їзду, заслухавши тези доповідей і проекти резолюцій, Володимир Ілліч дав поради з питань керівництва революційною боротьбою українських трудящих, утворення Компартії України як складової частини єдиної РКП(б)³².

Безперечно, що допомога В. І. Леніна сприяла успішному проведенню І з'їзду КП(б)У, хоч обговорення питань на ньому проходило в гострій дискусії. Головним підсумком роботи з'їзду було утворення Комуністичної партії України — бойового загону РКП(б). Це свідчило про те, що з'їзд досяг вирішального успіху в консолідації сил комуністів України. А ті незгоди, які ще залишалися, долалися в наступній спільній практичній роботі, яка зміцнила єдність рядів комуністів України.

П. Л. Варгатюк

В. И. ЛЕНИН И БОЛЬШЕВИСТСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ КОНСОЛИДАЦИИ СИЛ

Резюме

В статье рассматривается история борьбы большевиков Украины под руководством В. И. Ленина и ЦК партии за консолидацию своих рядов в рамках единой пролетарской партии. Особое внимание уделяется этому процессу на этапе подготовки I съезда КП(б)У.

В. Ю. МЕЛЬНИЧЕНКО (Київ)

І З'ЇЗД КП(б)У: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Передусім, акцентую увагу читачів на тому, що вони мають можливість вперше ознайомитись із повним текстом протоколів І з'їзду КП(б)У, щойно виданих Політвидавом України. Це не рядова подія, вона свідчить про реальну перебудову історико-партійної науки в республіці, зокрема на ділянці розширення документальної бази досліджень. Адже протоколи з'їзду, видані лише двічі — у 1918 р. і у 1923 р., вже давно стали раритетами, практично недоступними не тільки для читачів, а й для дослідників. Що ж до закритого засідання з'їзду ІІ липня 1918 р., на якому власне і розглядалося питання утворення Компартії України, то його матеріали вперше побачили світ у виданні 1988 р.

Відчуваю глибоке професійне задоволення з того, що архівна справа з протоколами І з'їзду КП(б)У, помножена на багато тисяч примірників, врешті решт зробила рішучий і важливий крок з липня 1918 р. у нашу сучасність. Протоколи — це сама правда історії, чесна і діалектична. Щоправда, читача, призвичаєного до пригладженого

³⁰ Правда.— 1918.— 9 мая.

³¹ Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины 5—12 июля 1918 года. Протоколы.— Киев, 1988.— С. 179—180.

³² Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника.— Т. 5.— С. 603—604.

викладу подій в підручниках і наукових працях може на перших порах вразити неоднозначність і драматизм документів. Проте настав час кожному вчитися неупереджено сприймати справжню невкорочену правду про наше минуле.

Розповідь про I з'їзд КП(б)У, мабуть, треба розпочинати з того, що його скликання було намічене в Москві, бо Україна в той час знаходилася, як відомо, під гнітом німецької і австро-угорської окупації*. Організаційне бюро по підготовці з'їзду передбачало провести конференцію представників більшовицьких організацій України 20 червня 1918 р. Але дістатися до Москви представникам підпілля було надзвичайно важко, і тому їх приїзд дещо затягнувся. Через це конференцію відклали до 1 липня. Але і цей строк було перенесено, оскільки значна частина делегатів ще не приїхала. У зв'язку з цим 2 липня 1918 р. було проведено приватну нараду делегатів, яка тривала три дні**. Вона визначила нову дату відкриття конференції (чи з'їзду) комуністів України — 5 липня, виробила порядок денний і прийняла рішення про надання права ухвального голосу тільки представникам організацій, що працюють на території України, тобто делегатам від більшовицьких підпільних організацій. Це рішення мало важливе значення. Воно надавало право розв'язувати корінні питання діяльності більшовицьких організацій України саме тим делегатам, які були тісно зв'язані з широкими трудящими масами і представляли абсолютну більшість більшовиків республіки.

На нараді 3 і 4 липня з доповідями про політичне становище на місцях і про партійну роботу виступали представники більшовицьких організацій: Одеської міської і обласної, Миколаївської міської, Мелітопольської міської і повітової, Катеринославської міської і губерньської, Нижньодніпровської міської, Новомосковської повітової, Маріупольської міської, Ровенської міської***, містечка Ходорків, Київської міської і губерньської.

Делегати відзначали, що встановлення зв'язків Оргбюро з більшовицьким підпіллям, підготовка до з'їзду сприяли згуртуванню партійних сил, зміцненню партійних організацій, активізації їх роботи, розширенню зв'язків з масами. Делегат Одеської парторганізації повідомив, наприклад, про те, що місто відвідали «представники Організаційного бюро, які інформували про події в Росії і про Таганрозьку нараду. Робота посилилась»¹.

У заключний день своєї роботи нарада прийняла рішення про назву форуму комуністів республіки — «I-й з'їзд партійних організацій (більшовиків) України». Характерно, що комуністи, які пропонували конституювати конференцію як з'їзд, мотивували це необхідністю вирішення важливих організаційних питань, вироблення політичної лінії дальшої діяльності більшовицьких організацій України, подолання незгод серед частини партійних працівників, ліквідації сепаратистських проявів. «Таким авторитетним органом,— підкреслювалося на нараді,— може бути тільки з'їзд, тим більше, що і представництво на-

* Автор не торкається передісторії I з'їзду КП(б)У. Про це див.: Рядніна У. Перший з'їзд КП(б)У.— К., 1958.— 153 с.; Шиловцев Ю. В. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917—липень 1918 рр.).— Харків, 1972.— 217 с.; Кондуфор Ю. Ю. Бойовий загін КПРС (До 60-річчя Компартії України).— К., 1978.— 48 с.; Мельниченко В. Ю. Бойовий загін єдиної лєнінської партії.— К., 1978.— 104 с.

** На час відкриття наради на ній були присутні 32 делегати з ухвальним голосом.

*** Делегат від м. Ровно ознайомив учасників наради із станом справ у Подільській та Волинській губерніях.

¹ Коли автор писав цю статтю, нове видання протоколів I з'їзду КП(б)У ще тільки готувалося до друку. Тому тут і далі він посилається на архівний примірник протоколів або на їх видання 1918 р.: Протоколи I съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины.— М., 1918.— С. 3.

стільки повне, настільки воно можливе в умовах нелегального існування»².

Нарада прийняла рішення про зустріч групи делегатів з В. І. Леніним з метою обговорення найважливіших питань будівництва і діяльності більшовицьких організацій республіки. До складу делегації, яка зустрілася з Володимиром Іллічем, ввійшли представники більшовицького підпілля, а також відомі партійні працівники України Я. Б. Гамарник, В. П. Затонський, Е. І. Квірінг, Г. Л. Пятаков, М. О. Скрипник, Я. А. Яковлев (Епштейн). Понад дві години у В. І. Леніна тривала дружня розмова. Володимир Ілліч обговорив з її учасниками найважливіші питання порядку денного з'їзду, заслухав тези і проекти резолюцій. Пізніше Е. І. Квірінг напише, що з В. І. Леніним «попередньо погоджувалися резолюції з основних питань»³. В. І. Ленін дав поради щодо партійного керівництва революційною боротьбою українського народу, утворення Компартії України як складової, невід'ємної частини єдиної РКП(б). Володимир Ілліч схвалив організацію Тимчасового всеукраїнського партійного комітету, а також ідею створення Центрального військово-революційного комітету для керівництва підготовкою і проведенням збройного повстання проти окупантів та внутрішньої контрреволюції і відновлення революційної єдності України з Радянською Росією. Він особливо підкреслював необхідність зміцнення союзу робітничого класу і селянства, дружби російських і українських робітників і селян⁴.

Перший з'їзд КП(б)У відкрився 5 липня 1918 р. В його роботі взяли участь 65 делегатів з ухвальним голосом, що представляли 40 партійних організацій, в яких налічувалося понад 4 тисячі членів партії⁵. Раніше, як правило, не згадувалися делегати з дорадчим голосом, а їх нараховувалося 154. Крім того на з'їзді було не 60 гостей, як писали раніше, а 114. Таким чином, загалом в роботі I з'їзду КП(б)У взяло участь понад 330 чоловік.

Порядок денний з'їзду був такий: 1. Доповідь Організаційного бюро по скликанню з'їзду. 2. Доповідь Тимчасового всеукраїнського партійного комітету. 3. Звіт більшовицької фракції в Народному Секретаріаті. 4. Про поточний момент. 5. Про збройне повстання. 6. Про державні відносини Радянської України з Радянською Росією. 7. Про ставлення до так званих «рад». 8. Про ставлення до інших партій. 9. Про об'єднання з лівими українськими соціал-демократами. 10. Про партію. 11. Організаційне питання. 12. Вибори Центрального Комітету.

Початок роботи з'їзду гаряче вітали представники соціал-демократії Польщі і Литви, комуністів Бессарабії, німецької, угорської, чехословацької, румунської, південно-слов'янської комуністичних груп РКП(б), а також голова Федерації іноземних комуністичних груп РКП(б) Бела Кун.

Утворена у травні 1918 р. Федерація іноземних груп являла собою добровільне інтернаціональне об'єднання ряду рівноправних національних груп комуністів-іноземців в рамках РКП(б). Вона очолила

² Там же.— С. 6.

³ Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5—12 июля 1918 года.— Харьков, 1923.— С. 12.

⁴ Владимир Ильич Ленин: Биограф. хроника.— М., 1975.— Т. 5.— С. 603—604.

⁵ В літературі, зокрема в «Нарисах історії Компартії України», наводилася цифра 4364 делегати. Вона була взята і введена до наукового обігу із «Извещения о I съезде Коммунистической партии (большевиков) Украины», виданого ЦК КП(б)У у 1918 р. після з'їзду, а також із неправильно прочитаного нерозбірливого запису цифри в оригіналі протоколів з'їзду. Проте наведені в «Извещении» дані (с. 5—6) включали і кількість членів партії ряду організацій, делегати від яких були представлені на з'їзді дорадчим голосом. Що стосується нерозбірливого запису в оригіналі протоколів з'їзду, то дослідження, проведене в Київському науково-дослідному інституті судових експертиз, дозволило встановити справжню цифру— 4301. Очевидно, ця цифра найбільш повно відображає кількість членів партії, представлених на з'їзді делегатами з ухвальним голосом.

інтернаціоналістський рух на захист Країни Рад десятків тисяч зарубіжних трудящих, які перебували на території Радянської республіки. Діяльність іноземних комуністичних груп РКП(б), за оцінкою В. І. Леніна, «становила одну з найважливіших сторінок у діяльності Російської комуністичної партії...»⁶. Безпосередня участь зарубіжних інтернаціоналістів у захисті завоювань соціалістичної революції була вищим виявом пролетарської солідарності з країною Леніна в період громадянської війни.

Все це й зумовило велике значення участі іноземних комуністів у роботі I з'їзду КП(б)У. Їх виступи на з'їзді наочно засвідчили солідарність міжнародного пролетаріату з боротьбою трудящих Радянської країни, в тому числі українських робітників і селян, за владу Рад.

На другому засіданні 6 липня делегати з'їзду заслухали доповіді М. О. Скрипника про роботу Організаційного бюро і М. М. Майорова про діяльність Тимчасового всеукраїнського партійного комітету і схвалили діяльність цих органів.

З доповіддю про діяльність більшовицької фракції у Народному Секретаріаті^{****} за час, що минув після Таганрозької партійної наради, на з'їзді виступив А. С. Бубнов. Він повідомив делегатів, що основним завданням Народного Секретаріату було «завдання організації збройного повстання на Україні». З цією метою, за ініціативою більшовицької фракції, Народний Секретаріат розробив і розіслав на місця інструкцію, що містила конкретні вказівки щодо організації військово-революційних комітетів. Інструкція застерігала трудящих України від неорганізованих, розрізнених наступів і закликала їх готувати і нагромаджувати повстанські сили, додержуватися революційної дисципліни і організованості.

При Народному Секретаріаті діяли два відділи — зв'язку і військовий. Перший з них здійснював зв'язок між Народним Секретаріатом та робітниками і селянами України, організував на окупованій території військово-революційні комітети, розповсюджував революційну літературу. Завдання військового відділу Народного Секретаріату, як відзначив на з'їзді А. С. Бубнов, полягало в тому, що на місцях при військово-революційних комітетах «створити військові відділи і штаби і через свою агентуру виконати роботу не тільки агітаційної, не тільки організаційної, але й технічної підготовки повстання, внести в нього максимум планомірності і організованості»⁷.

За пропозицією Е. І. Квірінга доповідь А. С. Бубнова обговорювалася пізніше, при розгляді питання про поточний момент. Прихильники правих поглядів, не розуміючи значення Народного Секретаріату як центрального органу Радянської влади на Україні, вважали його існування недоцільним. М. О. Скрипник та ряд інших делегатів піддали різкій критиці цю позицію і виступили за збереження і зміцнення Народного Секретаріату. Однак не всі делегати усвідомили важливість діяльності Народного Секретаріату, і з'їзд прийняв рішення про його розпуск.

6 липня з'їзд перервав свою роботу, не працював і наступного дня. Всі його делегати взяли участь у придушенні заколоту лівих есерів, що спалахнув у Москві.

⁶ Ленін В. І. VIII з'їзд РКП(б). 18—23 березня 1919 р. // Повне зібр. творів.— Т. 37.— С. 145.

^{****} Народний Секретаріат — перший Робітничо-Селянський уряд України, створений ЦВК Рад України після I Всеукраїнського з'їзду Рад. На сесії ЦВК Рад України, що відбулася 18 квітня 1918 р. в Таганрозі, замість ЦВК Рад і Народного Секретаріату було утворено Бюро для керівництва повстанською боротьбою в тилу окупантів у складі дев'яти чоловік на чолі з М. О. Скрипником. Цю дев'ятку часто називали повстанським Народним Секретаріатом.

⁷ Протоколи I съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины.— С. 16.

На третьому засіданні з'їзду 8 липня 1919 р. делегати приступили до розгляду питання про поточний момент (політичне становище і завдання партії). Було заслухано доповідь Г. Л. Пятакова і співдоповіді Я. А. Яковлева (Епштейна) та М. О. Скрипника і запропоновано відповідно три резолюції. Тут, як і при наступному обговоренні на четвертому засіданні, 9 липня, важливих питань про збройне повстання і завдання партії (доповідь — А. С. Бубнова і співдоповідь Е. І. Квірінга), між прихильниками правих і «лівих» поглядів розгорнулася гостра боротьба *****.

Перші продовжували недооцінювати внутрішні можливості революційного процесу на Україні, другі переоцінювали їх, применшували значення зміцнення Радянської влади в Росії для перемоги революції на Україні, намагалися нав'язати лінію на передчасне загальне збройне повстання. Г. Л. Пятаков вважав, що «є шанси на перемогу повстання найближчим часом»⁸.

Критикуючи представників як правих, так і «лівих» поглядів, М. О. Скрипник зазначав: «Ми повинні однаково відкинути і розуміння тов. Пятакова, що повстання, яке ми готуємо на Україні, буде обумовлене лише мірою організації бойових сил робітників і селян в самій Україні (і, скоріше всього, буде передувати революції в Німеччині і Австрії). Ми повинні також відкинути і пропозицію Епштейна — вести всю підготовчу роботу, виходячи з того розуміння, що ми повинні будемо виступити тільки у відповідь на виступ австрійського і німецького пролетаріату...»⁹.

Важливий внесок у вироблення з'їздом правильної тактичної лінії зробили делегати більшовицького підпілля. Понад 10 їх представників взяло участь в обговоренні доповідей про політичне становище та завдання партії і про збройне повстання. До проектів резолюцій, представлених на з'їзді, делегати від підпільних більшовицьких організацій, що мали право ухвального голосу, внесли понад 45 поправок, значну частину яких було враховано¹⁰. Це дало можливість у багатьох випадках виправити помилкові пропозиції представників як правих, так і «лівих» поглядів.

Делегати від підпільних більшовицьких організацій у своїх виступах вказували на те, якою шкідливою є внутріпартійна боротьба для дальшого розвитку революційного процесу на Україні. Делегат Київської організації П. Ф. Слинько підкреслив, що однією з причин незгод і розходжень є те, що деякі керівні товариші «відірвані від роботи на місцях»¹¹. А представник більшовиків Миколаєва Акимов (П. Л. Ровнер) зазначав, що «з'їзд намагаються розколоти штучно, створюючи дві точки зору, тоді як необхідно виробити єдину точку зору», і вимагав «прислухатися до делегатів з місць, які змальовують становище таким, яким воно є»¹². Слід відзначити, що і у виступах цих делегатів мали місце характерні для виразників правих і «лівих» поглядів помилки, але значення їх у тому, що в них були піддані гострій критиці опортуністичні хитання як перших, так і других.

Делегати партійного підпілля на з'їзді звертали увагу на те, що більшовики користуються великим авторитетом серед українського селянства. П. Л. Ровнер, наприклад, сказав, що про більшовиків «знає

***** Про позиції виразників правих і «лівих» поглядів докладніше див. статтю Р. Я. Пирога у цьому номері.

⁸ Там же.— С. 28.

⁹ Там же.— С. 38.

¹⁰ В борьбе за власть Советов на Украине: Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Советской власти на Украине.— Киев, 1977.— С. 225—226. Тому, хто бажає докладніше ознайомитися з боротьбою позицій, поглядів і думок на з'їзді радив би звернутися до згаданої монографії Ю. В. Шиловцева.

¹¹ Протоколы I съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины.— С. 45.

¹² Там же.— С. 71.

найглухіше село і для всіх вони авторитетні»¹³. Д. З. Лебідь зазначав, що «селяни прекрасно розуміють, що тільки Радянська влада дасть їм землю, а уособленням цієї влади для них є комуністи-більшовики»¹⁴. Делегати більшовицького підпілля сприяли виробленню на з'їзді правильних політичних рішень і настанов. Про це, зокрема, свідчать важливі резолюції про поточний момент та про збройне повстання, які ухвалювалися поіменно і з кожного пункту, що дало можливість максимально врахувати думки і пропозиції делегатів з місць. Представлений прихильниками «лівих» поглядів проект резолюції про поточний момент зазнав принципових виправлень, доповнень, уточнень. В його основу були покладені відповідні ленінські положення.

Все це позначилося на результатах голосування. Якщо під час першого голосування проти резолюції про поточний момент було подано 32 голоси, то в остаточній редакції вона була прийнята 32 голосами проти 18 і 1, що утримався. Майже так само проходило і обговорення резолюції про збройне повстання. Спочатку проти запропонованого А. С. Бубновим проекту цієї резолюції голосувало 30 чоловік, а в остаточній редакції вона була прийнята 27 голосами проти 18.

Резолюція з'їзду про поточний момент складалася із чотирьох розділів. У перших двох містився ґрунтовний аналіз міжнародної обстановки та внутрішнього політичного становища на Україні, розстановки класових сил в умовах німецької і австро-угорської окупації. В них підкреслювалося, що вирішальним фактором перемоги революційних сил України є зміцнення Радянської Росії і що «існування Російської Радянської Республіки є одним з найважливіших елементів світової революційної обстановки, повстання на Україні»¹⁵. З'їзд відзначив також, що революційна боротьба робітників і селян України проти німецько-австрійських окупантів у свою чергу позначиться «якнайсприятливіше і на зміцненні Радянської влади на півночі»¹⁶.

У третьому розділі резолюції «Повстання робітничо-селянських мас на Україні» наголошувалося на тому, що «... повстання може увінчатися політичною перемогою тільки за тієї умови, що пролетаріат стане на чолі його, що партія пролетаріату доб'ється не тільки ідейного, але й організаційного і військово-технічного керівництва ним...»¹⁷.

Основні завдання партії визначалися у четвертому розділі резолюції, де вказувалося, що комуністи України повинні докладати усіх зусиль до того, щоб партія пролетаріату, розростаючись і організуючись, стояла на чолі запеклої громадянської війни робітників і селян проти німецького імперіалізму та внутрішньої контрреволюції. В резолюції підкреслювалося, що основним завданням партії на Україні є організація збройного повстання робітничо-селянських мас проти їх гнобителів. При цьому «партія повинна боротися під лозунгом відновлення необмеженої влади Рад, як диктатури робітників, підтриманої біднішими селянами України...»¹⁸.

Таким чином, резолюція з'їзду визначала основні завдання Комуністичної партії України по керівництву революційною боротьбою українського народу, а також форми цієї боротьби, підкреслювала всезростаючу, вирішальну роль партії в її розгортанні і переможному завершенні. Така постановка питання мала важливе значення для активізації діяльності підпільних більшовицьких організацій на Україні.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же.— С. 45.

¹⁵ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К., 1976.— Т. 1.— С. 13 (Далі — Компартія України — в резолюціях). Характерно, що цього принципово важливого положення не було у первісному варіанті резолюції, запропонованої прихильниками «лівих» поглядів.

¹⁶ Там же.— С. 13.

¹⁷ Там же.— С. 16—17.

¹⁸ Там же.— С. 17.

В резолюції про поточний момент багато уваги приділялося завданню відновлення класових організацій пролетаріату — профспілок, визволення їх з-під впливу меншовиків, есерів, українських буржуазних націоналістів і перетворення у бойові, революційні організації.

Велику вагу приділив з'їзд політичній роботі серед військ інтервентів. М. О. Скрипник заявив на з'їзді, що одним з найважливіших завдань партії є завдання всемірного впливу на втомлені маси німецьких і австрійських солдатів у розумінні ведення пропаганди, встановлення організаційного зв'язку з тими осередками, що виникають всередині окупаційних військ. «Ми повинні, — говорив М. О. Скрипник, — встановити зв'язок з інтернаціоналістськими групами німецькими, австрійськими, угорськими та іншими, з групами військовополонених, які є в Росії»¹⁹. Більшість делегатів підтримала цю пропозицію і серед основних завдань партії з'їзд визначив «... завдання встановлення найтіснішого зв'язку з окупаційними військами, продовження серед них революційно-інтернаціоналістичної пропаганди й агітації, створення для цього спеціального апарату спільно з інтернаціоналістичними іноземними групами...»²⁰. Практика революційної боротьби повністю підтвердила правильність цього рішення з'їзду і його велике значення для успішного розгортання роботи по політичному розкладу окупаційних військ на Україні не тільки у 1918 р., але й протягом всієї громадянської війни.

З'їзд відкинув помилкові пропозиції прихильників «лівих» поглядів на передчасне всеукраїнське збройне повстання і в резолюції «Про збройне повстання» визначив широку і конкретну програму заходів по його ретельній підготовці. Які ж завдання ставив з'їзд перед більшовицькими організаціями? Це, по-перше, проведення агітаційної роботи серед трудящих мас по роз'ясненню мети, значення і перспектив збройного повстання; по-друге, організація мережі військово-революційних комітетів як повстанських органів, підпорядкованих партії, і створення Центрального військово-революційного комітету (ЦВРК) ***** для керівництва підготовкою і проведенням повстання; по-третє, технічна допомога наростаючому повстанню через військово-революційні комітети; і, по-четверте, внесення максимальної організованості й планованості в повстанський рух, спрямування всіх зусиль на те, щоб не допустити розгрому революційних сил по частинах.

Отже, більшовицькі організації України в питанні про підготовку збройного повстання мали чітку програму дій.

З протоколів І з'їзду КП(б)У видно, що до тексту резолюції «Про збройне повстання» 11 липня 1918 р. за пропозицією М. О. Скрипника було внесено істотну поправку, згідно з якою твердження прихильників «лівих» поглядів про «вже цілком назрілу революційну кризу» на Україні замінялося словами про проведення повстання, «коли криза назріє». Проте в надрукованих у жовтні 1918 р. матеріалах І з'їзду КП(б)У резолюція «Про збройне повстання» була, на жаль, опублікована без цієї поправки.

П'яте засідання з'їзду відкрилося 10 липня 1918 р. доповіддю Е. І. Квірінга з принципового питання про взаємовідносини України і Росії. Характерно, що доповідач відразу ж повідомив, що «в цьому питанні всі течії знайшли спільну мову»²¹. Вірні ленінським принципам пролетарського інтернаціоналізму, більшовики республіки розуміли, що визволення України від окупантів, як і взагалі її існування як

¹⁹ Протоколи І съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины.— С. 39.

²⁰ Компартия Украины в резолюциях... Т. 1.— С. 18.

***** Незабаром рішенням ЦК КП(б)У був створений ЦВРК у складі А. С. Бубнова, В. П. Затонського, Ю. М. Коцюбинського та ін.

²¹ Протоколи І съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины.— С. 74.

Радянської республіки, можливе лише при умові збереження і зміцнення Радянської влади в Росії. Виступаючи в обговоренні доповіді, делегат від донецького підпілля Мірошкін (Мірошниченко) підкреслив, що потяг більшовиків України до Радянської Росії, де влада перебуває в руках пролетаріату, є історично закономірним. «Маючи в руках хліб і вугілля,— заявив він,— ми повинні бажати з'єднання з Росією, щоб допомогти їй пролетаріату, який бореться»²².

Виражаючи глибокі почуття, життєві інтереси українського народу, з'їзд в резолюції «Україна і Росія» висловився за дальше зміцнення дружби українського і російського народів, державного союзу України і Росії як головної умови перемоги над силами зовнішньої та внутрішньої контрреволюції. Резолюція викривала націоналістичний лозунг «самостійності України» як такий, що остаточно дискредитував себе «в найширших трудових масах України» і є ширмою, яку використовують німецькі імперіалісти та їх пособники українські буржуазні націоналісти для поневолення трудящих.

Відзначивши, що єдність України і Росії, яка склалася історично, створила міцну основу «для єдності боротьби пролетаріату України і Росії» і що окупація республіки німецькими військами має тимчасовий характер, з'їзд підкреслив, що першочерговим завданням партії є боротьба за революційне об'єднання Радянської України і Радянської Росії²³.

Резолюція I з'їзду КП(б)У «Україна і Росія» мала велике значення у справі інтернаціонального згуртування трудящих республіки навколо лєнінської партії. Вона відбивала спільність долі російського та українського народів, цілей боротьби, які склалися історично і єднали два народи, такі близькі, за визначенням В. І. Леніна, «і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією»²⁴.

Комунисти України горді тим, що, вірні лєнінському заповіту, вони вже на першому з'їзді республіканської партійної організації заявили про життєву необхідність для українського народу братерського союзу України і Росії, зміцнення дружби з російським народом. Протягом всієї сімдесятирічної історії Компартія України твердо стоїть на цій інтернаціоналістській позиції.

На з'їзді КП(б)У, як і на Таганрозькій партійній нараді, було висловлено дві точки зору з питання утворення Компартії України. З основною доповіддю на шостому закритому засіданні з'їзду 11 липня виступив М. О. Скрипник, із співповіддю — Е. І. Квірінг. 12 липня вони запропонували делегатам з'їзду відповідні резолюції.

Позиція М. О. Скрипника порівняно з його виступом на Таганрозькій нараді дещо змінилася. У резолюції, яку він запропонував з'їзду, були відсутні слова про «самостійну Комунистичну партію України», а в констатуючій частині вказувалося, що зв'язок з РКП(б) «залишається і повинен залишитися надалі, незалежно від тієї чи іншої формальної сторони партійного будівництва»²⁵.

Разом з тим в резолюції не йшлося про те, що КП(б)У створюється як місцева організація єдиної РКП(б), а, як і на Таганрозькій нараді, фактично декларувалося утворення окремої, організаційно самостійної Компартії України.

Чи переслідував М. О. Скрипник при цьому сепаратистські цілі? Ні. «Не в наших інтересах,— говорив він на з'їзді,— не тільки поділ державних одиниць, але й будь-яке дроблення сил наших є для нас безумовно непотрібним і шкідливим. Ми, прихильники демократичного централізму, прагнемо об'єднати всі сили для боротьби зі спільним во-

²² Там же.— С. 75.

²³ Компартія України в резолюціях... Т. 1.— С. 20.

²⁴ Ленін В. І. Україна // Повне збр. творів.— Т. 32.— С. 334.

²⁵ Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 182 (далі — ПА ІІП при ЦК Компартії України).

рогом, що стоїть перед нами. Відповідно до цього ми повинні уникати будь-яких поділів і дроблень»²⁶.

Чи розумів М. О. Скрипник історичну необхідність єдності більшовиків України і Росії, використання досвіду РКП(б), керівної ролі ЦК РКП(б)? Так. «Російська Комуністична партія є тим джерелом, звідки ми черпаємо досвід революції і звідки ми всі, звідки робітники й бідніші селяни на Україні дістають кожний приклад, як іти, яким шляхом вести свою боротьбу,— зазначав М. О. Скрипник.— Для партії нашої це ще більшою мірою видно. Ми молода організація, яка щойно пережила контрреволюційний розгром і заново будується. І, зрозуміло, все, що ми повинні мати для своєї діяльності, ми, товариші, насамперед візьмемо з Російської Комуністичної партії. Тому, фактичне становище залишається колишнім. Підкреслюю: фактично перед нами буде Російська Комуністична партія з її центральними установами і ми будемо в ній будуватися, по цьому флангу ми будуватимемося, йдучи в своєму партійному будівництві все далі й далі. Лозунги, під якими йтимемо, вони виходитимуть з Російської Комуністичної партії... Так воно буде й надалі, та інакше й бути не може»²⁷.

Як же могли поєднуватися в одній концепції ці положення і пропозиції організаційного виділення КП(б)У, створення окремої Компартії України? Мабуть, це можна пояснити тільки тим, що М. О. Скрипник щиро прагнув зберегти фактичну єдність партії, а виділення КП(б)У вважав формальним актом. У його доповіді на з'їзді є слова, що підтверджують цю точку зору: «Формально,— говорив він,— звичайно, виходить таке становище, при якому наша партія виділяється. Але це формальний бік, який для нас, прихильників революційного Інтернаціоналу, значення не має... Відповідно до умов, що склалися, нам необхідно визнати, що при відмінності наявних умов, зберігаючи єдину програму, яка об'єднує нас з усією Російською Комуністичною партією і з усіма комуністами всіх інших країн, разом з тим організація комуністів, що формується на Україні, формально виділяється в окрему партію, яка діє і проводить повстання на Україні, керуючи робітничим класом, за відповідальністю цієї партії, маючи свої з'їзди і центральні комітети, але будучи разом з тим зв'язана з Російською Комуністичною партією і перебуваючи в колишньому відношенні до неї, черпаючи від неї досвід і партійні вказівки»²⁸.

Не викликають сумніву щирі наміри М. О. Скрипника зберегти єдність партії, втілити в життя резолюцію ЦК РКП(б) про створення КП(б)У. Але щирі, революційні суб'єктивні наміри і мотиви політичних діячів, груп, партій не можуть виправдати помилкові рішення, що з них випливають, оскільки, як вказував В. І. Ленін, «справа не в намірах, не в мотивах, не в словах, а в тій об'єктивній, від них незалежній, обстановці, яка визначає долю і значення лозунгів, тактики або взагалі наряду даної партії чи групи»²⁹.

Виходячи з цього, позиція М. О. Скрипника з питання утворення КП(б)У об'єктивно була помилковою. Втілення в життя його резолюції привело б до порушення єдності партійних рядів, створюваної десятиріччями на об'єктивній основі єдності класових дій російських і українських пролетарів, викривлення лєнінського принципу демократичного централізму, створення організаційно відокремленої КП(б)У.

Із співповіддю про створення КП(б)У на з'їзді виступив Е. І. Квірінг. Він піддав гострій критиці позицію М. О. Скрипника. «... Партія комуністів України, безперечно, має право і повинна організувати, об'єднати всі комуністичні організації на Україні,— говорив

²⁶ Там же, спр. 2, арк. 166.

²⁷ Там же, арк. 167.

²⁸ Там же, арк. 167—168.

²⁹ Ленін В. І. Слова і діла // Повне зібр. творів.— Т. 23.— С. 321.

він,— але ці організації ніяким чином не повинні виділятися зовсім із Російської Комуністичної партії. Українські організації об'єднуються на своїх з'їздах і на цих з'їздах виносять свої рішення. Але, товариші, Росія і Україна надто тісно зв'язані, тому і партія наша повинна бути зв'язана, і партія українська може бути лише партією автономною в складі Російської Комуністичної партії, з спільною програмою і з підпорядкуванням в питаннях загально-політичного характеру Всеросійському Центральному Комітету партії»³⁰. Е. І. Квірінг зазначав, що опублікувати таке рішення в пресі «з міркувань міжнародної дипломатії» не можна. «Але для себе, серед нас ми повинні знати, що ми міцно зв'язані з Російською Комуністичною партією, що ми самостійні в питаннях місцевих, що для керівництва місцевою роботою ми можемо мати свій центральний комітет, але що в питаннях загальнопартійних, в питаннях програмних ми лише частина Російської Комуністичної партії»³¹.

Пропозиція Е. І. Квірінга про створення КП(б)У, як невід'ємної і складової частини РКП(б), була об'єктивно правильною і відповідала лєнінським організаційним принципам партії, генеральній лінії ЦК РКП(б) у питаннях партійного будівництва. Вона правильно відбивала конкретну політичну обстановку, враховуючи не тільки тактичні завдання більшовиків України, але і завдання стратегічні, що стояли перед РКП(б) і її складовою, невід'ємною частиною — Комуністичною партією (більшовиків) України.

Треба сказати, що позицію М. О. Скрипника підтримали С. В. Коціор і В. П. Затонський. Проте знову ж таки В. П. Затонський спеціально висловив прохання «розглядати аргументацію за виділення (Компартії України із РКП(б) — В. М.) не як самостійництво...», застерігав, що «виділення не стане приводом до розколу». За його словами, «про те, щоб виділитися цілковито, особливо в ідейному відношенні не може бути й мови...»³². Вважаю, що помилкові погляди згаданих відомих діячів Компартії України не слід замовчувати, але, говорячи словами В. І. Леніна, без особливої потреби неправильно згадувати такі помилки, які цілком виправлені³³.

Позицію Е. І. Квірінга активно підтримали Є. Б. Бош і Я. А. Яковлев (Епштейн). «Якщо ви хочете будувати самостійну партію,— заявив Я. А. Яковлев, звертаючись до прихильників ідеї «виділення», — то ви зробите це без нас, ми в цьому не візьмемо участі і залишимося в Російській Комуністичній партії»³⁴.

Що стосується позиції Г. Л. Пятакова, то він виступив від імені групи делегатів з'їзду із спеціальною «Заявою до голосування». У ній говорилося, що «повинен бути встановлений найтісніший практичний зв'язок з ЦК РКП, але збережена формальна незалежність КПУ від РКП аж до моменту державного об'єднання України і Росії»³⁵. Згідно цієї заяви 16 делегатів з ухвальним голосом від голосування резолюції Е. І. Квірінга утрималися.

Як бачимо, I з'їзд КП(б)У працював в обстановці гострої боротьби не тільки між виразниками правих і «лівих» поглядів. У питанні про утворення Компартії України дискусія розгорнулася навколо позиції М. О. Скрипника, який на з'їзді, та й раніше, справедливо критикував помилки як прихильників правих, так і «лівих» поглядів. Останні активно підтримали резолюцію М. О. Скрипника про утворення організаційно відособленої від РКП(б) Компартії України.

³⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 173.

³¹ Там же, арк. 174.

³² Там же, арк. 177.

³³ Ленін В. І. Про боротьбу всередині італійської соціалістичної партії // Повне зібр. творів.— Т. 41.— С. 396.

³⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 178.

³⁵ Там же, арк. 183.

Вважаю за необхідне звернути увагу читачів на такий принципово важливий момент.

Ще 8 червня 1918 р. на засіданні Оргбюро по підготовці і скликанню І з'їзду КП(б)У М. О. Скрипник заявив, що може виникнути необхідність переглянути рішення про виділення більшовицьких організацій України в окрему партію, «якщо на з'їзді утвориться «лівокомуністична» більшість, яка буде прагнути це виділення в окрему партію зробити засобом боротьби з Російською Комуністичною партією та її політикою». Він підкреслював, що «лівокомуністична» більшість може при виділенні піти шляхом боротьби з РКП, від чого вже тепер потрібно відмежуватися»³⁶.

М. О. Скрипник залишився вірним цим словам. В ході обговорення він сам особисто зняв свій проект резолюції³⁷.

Окремо слід зазначити, що як прихильники «лівих» поглядів — А. С. Бубнов, Я. Б. Гамарник, В. П. Затонський, С. В. Косіор, Г. Л. Пятаков, так і виразники правих поглядів — В. К. Аверін, Я. А. Яковлев (Епштейн), а також М. О. Скрипник не мали на з'їзді ухвального голосу, хоча й активно впливали на хід його роботи. Право остаточного вирішення питань залишалося за делегатами з ухвальним голосом, які відображали думку підпільних більшовицьких організацій України.

Незважаючи на розбіжності з найважливішого питання про створення КП(б)У та її взаємовідносини з РКП(б), більшість делегатів з'їзду, які представляли основну масу комуністів України, зайняли принципово правильну позицію. Делегат з Катеринославської губернії Чумак (Омельченко) заявив на з'їзді, що якщо він «повернеться на місце з повідомленням про відділення, то там підніметься надзвичайне обурення»³⁸. Представник більшовицького підпілля висловив думку не тільки Катеринославської губернської парторганізації, а і усіх партійних організацій України. Його слова досить повно відобразили реакцію величезної більшості більшовиків республіки на саму тільки ідею виділення КП(б)У з РКП(б).

Більшовики України, які діяли у підпіллі, усвідомлювали свою невіддільність від єдиної ленинської партії, розуміли, що утворення і успішна діяльність Компартії України можливі лише в складі РКП(б).

У прийнятій з'їздом резолюції «Про партію» підкреслювалося, що революційна боротьба на Україні нерозривно зв'язана з боротьбою російського пролетаріату за соціалізм, і «ні одне з завдань, які стоять перед комуністами України, не може бути правильно поставлене і розв'язане без зв'язку з тактикою Російської партії»³⁹. Така позиція знайшла найширшу підтримку серед більшовиків України.

З'їзд рішуче засудив ідею утворення окремої партії, яка не входила б у РКП(б), і підкреслив, що створення такої організації було б «актом дезорганізаторського руйнування» більшовицької партії, завдало б величезної шкоди справі пролетарської революції.

Після всебічного обговорення з'їзд більшістю голосів прийняв резолюцію, запропоновану Е. І. Квірінгом, і постановив: «Об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України з своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але яка входить в єдину Російську Комуністичну партію з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, а в питаннях загальнополітичних — ЦК РКП(б)»⁴⁰.

³⁶ Коммунист.— 1918.— № 1—2.— С. 31—32.

³⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 182.

³⁸ Там же, арк. 177.

³⁹ Компартія України в резолюціях... Т. 1.— С. 23.

⁴⁰ Там же.

Таким чином, розв'язання питання про створення Комуністичної партії України на I з'їзді КП(б)У повністю відповідало прагненням всіх більшовицьких організацій республіки, принциповій лінії Центрального Комітету РКП(б). У резолюції «Про партію» дістала своє логічне завершення тенденція до згуртування більшовицьких організацій у всеукраїнському масштабі в складі єдиної ленінської партії.

В умовах окупації України резолюцію «Про партію» не можна було опублікувати, щоб не дати німецьким імперіалістам приводу обвинуватити РКП(б) та уряд Радянської Росії в порушенні Брестського миру і зірвати тим самим мирну передишку Країни Рад.

На сьомому засіданні з'їзду — 12 липня було розглянуто організаційне питання. У відповідній резолюції, запропонованій М. О. Скрипником, з'їзд постановив створити на окупованій території України обласні партійні організації. Обласні комітети партії, говорилося в резолюції, «діють під керівництвом ЦК КПУ і підлягають його постановам; зносини з ЦК РКП ці обласні комітети ведуть через ЦК КПУ»⁴¹. Для допомоги ЦК КП(б)У і підпільним партійним організаціям на території Радянської Росії пропонувалося створити Закордонне бюро ЦК КП(б)У.

В питанні про назву партії, з'їзду, Центрального Комітету, Центрального Органу партії з'їзд без дебатів постановив: 1. Партію назвати: «Комуністична партія (більшовиків) України»; 2. Центральний Комітет назвати: «Центральний Комітет Комуністичної партії України»; 3. Центральний орган назвати: «Коммунист»; 4. З'їзд назвати: «I з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України».

З'їзд схвалив також входження в КП(б)У лівих українських соціал-демократів, які порвали зв'язки з УСДРП, визнали себе комуністами (більшовиками) і працювали разом з комуністами в одних організаціях. Розглянувши питання «Про ставлення до інших партій», з'їзд у своїй резолюції підкреслив, що ніякі угоди з есерами, меншовиками, бундівцями, українськими есерами, українськими соціал-демократами, анархістами неприпустимі, що партійні організації повинні вести проти них нещадну боротьбу. Водночас з'їзд вказав на необхідність встановлення контактів з партіями, які виражають інтереси дрібного селянства, «з метою підштовхування їх на шлях активної боротьби за владу Рад і підпорядкування їхньої боротьби фактичному керівництву пролетарської Комуністичної партії»⁴².

Окрема резолюція «Про ставлення до так званих «рад» забороняла членам ЦК(б)У брати будь-яку участь в легально існуючих лжерадах, які дрібнобуржуазні партії створювали для обману мас, і ставила завдання «всюди, де тільки буде можливість, утворювати справжні революційні Ради робітничих і селянських депутатів...»⁴³.

З'їзд КП(б)У затаврував заколот лівих есерів і прийняв спеціальну відозву до робітників і селян Росії, в якій закликав їх всіляко берегти і зміцнювати Радянську республіку. Відозва, як і інші основні документи з'їзду, свідчить про вірність більшовиків України ленінським принципам пролетарського інтернаціоналізму, глибоке розуміння ними міжнародного значення боротьби російських робітників і селян за владу Рад, ленінської політики мирної передишки для Радянської республіки. «Ми просимо вашої допомоги,— говорилося у відозві.— Але не того ми просимо, щоб тепер же, зараз, наперед приреченою на невдачу сутичкою з німецьким імперіалізмом ви допомогли нашій боротьбі. Ми просимо, щоб своєю витримкою, залізною дисципліною ви ще сильніше закріпили б нашу молоду Радянську республіку, яка так само потрібна нам і дорога для нас, як інтереси нашого краю... Товариші! За вами з напруженням стежать трудящі всього світу... Бе-

⁴¹ Там же.— С. 24.

⁴² Там же.— С. 22.

⁴³ Там же.— С. 21.

режіть і будуйте вашу соціалістичну Батьківщину. Вона і є наша Батьківщина; вона Батьківщина всіх експлуатованих і знедолених; в ній наша надія»⁴⁴.

Відозва І з'їзду КП(б)У належить до тих хвилюючих документів, якими по праву пишається республіканська партійна організація. Якою вірою в сили Радянської Росії, в сили великого російського народу сповнений кожний її рядок! Як яскраво втілені в ній почуття любові до єдиної соціалістичної Республіки Рад!

З'їзд обрав Центральний Комітет КП(б)У в складі 15 членів і 6 кандидатів. До складу Центрального Комітету Компартії України ввійшли: І. К. Амосов, А. С. Бубнов, П. І. Буценко, Ш. А. Грузман, В. П. Затонський, Л. Й. Картвелішвілі, Е. І. Квірінг, С. В. Косіор, І. М. Крейсберг, Ю. Х. Лутовинов, Г. Л. Пятаков (секретар), П. Л. Ровнер, Л. Л. Тарський, Р. Б. Фарбман, І. І. Шварц. Більшість з них були відомими діячами партії, мали дореволюційний партійний стаж і значний досвід практичної роботи в лавах ленінської партії.

Щодо кандидатів в члени ЦК КП(б)У, то вдалося встановити, що ними були обрані Д. З. Лебідь, М. М. Майоров, М. О. Скрипник, П. Ф. Слинько. Можна припустити також, що кандидатами в члени КП(б)У стали Я. Б. Гамарник і Я. А. Яковлев (Епштейн).

Сьоме засідання, таким чином, закінчило розгляд питань, що стояли на порядку денному з'їзду. 12 липня 1918 р. І з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України завершив свою роботу.

Перший з'їзд Комуністичної партії України став визначною подією в житті українського народу. Його історичне значення полягає в тому, що він успішно завершив процес об'єднання більшовицьких організацій України, створив Комуністичну партію України, яка оформилася на непорушних ленінських ідейних, організаційних, політичних принципах як складова і невід'ємна частина, бойовий загін єдиної РКП(б).

Історичне значення І з'їзду КП(б)У полягає також і в тому, що утворення Компартії України, як і компартій інших радянських республік, відповідало завданням нового етапу в будівництві ленінської партії, етапу, зумовленого перемогою Великого Жовтня, встановленням диктатури пролетаріату, створенням Радянської багатонаціональної держави.

Рішення І з'їзду КП(б)У стали практичним втіленням ленінських інтернаціоналістських принципів партійного будівництва в умовах перемоги влади Рад. Досвід утворення КП(б)У, а також інших республіканських партійних організацій дав партії можливість чітко сформулювати ленінський принцип партійного будівництва на новому етапі її діяльності.

VIII з'їзд РКП(б) прийняв надзвичайно важливий партійний документ — резолюцію «В організаційному питанні», в якій рішуче висловився проти будівництва РКП(б) на основі федерацій самостійних комуністичних партій. «Необхідне існування *єдиної* централізованої Комуністичної партії з єдиним ЦК, що керує всією роботою партії в усіх частинах РСФРР, — говорилося в цій резолюції. — Усі рішення РКП та її керівних установ безумовно обов'язкові для всіх частин партії, незалежно від національного їх складу. Центральні Комітети українських, латиських, литовських комуністів користуються правами обласних комітетів партії і цілком підпорядковані ЦК РКП»⁴⁵.

Роздуми над історією І з'їзду КП(б)У виводять на актуальні проблеми сучасної історико-партійної науки.

По-перше, вихід у світ протоколів І з'їзду КП(б)У підтвердив, що свіже і повне прочитання історії партійних форумів можливе якраз

⁴⁴ Там же.— С. 26.

⁴⁵ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К. Ч. І. Т. 2.— С. 72.

при умові розширення документальної бази, публікації стенографічних звітів усіх партійних з'їздів і конференцій.

Ми не повинні допустити повторення участі протоколів I з'їзду КП(б)У, які після виходу у світ у 1923 р., готувалися до видання, ще принаймі двічі — у 1935 р. і у 1970 р. — проте так і не були надруковані. Або згадаймо, що у передмові до видання протоколів I з'їзду КП(б)У (1923 р.) упорядники висловлювали надію на те, що «найближчим часом» побачать світ протоколи III з'їзду і IV конференції КП(б)У⁴⁶. Прошло 65 років, а ця надія досі не справдилася.

Автор вже висловлював свою думку⁴⁷ з приводу того, що важливим завданням перебудови історико-партійної науки в республіці є публікація документів тих з'їздів Компартії України, повний текст яких окремим виданням ще не виходив — III (березень 1919 р.), XIV (червень 1938 р.), XV (травень 1940 р.) та IV конференції КП(б)У (березень 1920 р.), що пройшла на правах з'їзду. Не варто відкладати також перевидання стенографічних звітів, протоколів і бюлетеней II, IX—XIII з'їздів, V—VIII конференцій КП(б)У (на правах з'їзду) та I—III Всеукраїнських конференцій КП(б)У, що видавалися востаннє в 20—30-і роки переважно невеликими тиражами.

Можливо варто всебічно вивчити питання про цільове створення спеціального підрозділу, що здійснив би, думається, це невідкладне завдання за кілька років? Тим більше, що є багатий досвід. Після XX з'їзду КПРС дуже оперативно — з 1958 по 1963 роки були перевидані протоколи і стенографічні звіти 17 з'їздів і конференцій КПРС!

По-друге, публікація документів I з'їзду КП(б)У розкриває нові можливості для повного розкриття інтернаціоналістської домінанти в його роботі, чіткої зорієнтованості більшовиків України на братерський союз з Радянською Росією. У цьому плані резолюції з'їзду «Україна і Росія», «Про партію», відозва з приводу антирадянського заклоту лівих есерів були першими у золотому фонді глибоко інтернаціоналістських документів республіканської партійної організації. На жаль, ми недостатньо пропагуємо їх зараз. А вони, як і багато інших документів Компартії України, і сьогодні можуть потужно працювати на справу інтернаціонального згуртування трудящих, на перебудову.

Мабуть, слід підготувати науково-популярну книгу, яка розповіла б, передусім юнакам і дівчатам, про всі інтернаціоналістські резолюції з'їздів і конференцій Компартії України.

По-третє, знайомлячись з протоколами I з'їзду КП(б)У, читачі побачать, що відомі партійні і державні діячі республіки понад усе ставили інтереси більшовицької партії, безмежно вірили В. І. Леніну. Досить сказати, що в ході роботи I з'їзду КП(б)У до авторитету вождя близько 20 разів зверталися у своїх виступах А. С. Бубнов, Е. І. Квірінг, М. О. Скрипник, Я. А. Яковлев (Епштейн) та інші. У той же час партійні і державні діячі України допускали помилкові погляди, які виявилися на I з'їзді КП(б)У. Раніше такі помилки нерідко згладжувалися або, навпаки, гіпертрофувалися. Іншими словами, до читачів доносився неправдивий чи напівправдивий образ. Настав час не боятися правди, показати людям реальні політичні портрети полум'яних більшовицьких лідерів, які часом помилялися, але завжди самовіддано боролися за ленінську справу. З цією метою особливо важливо видати їх вибрані твори, зокрема, В. П. Затонського, Е. І. Квірінга, Ф. Я. Кона, Д. З. Мануїльського, М. О. Скрипника.

По-четверте, публікація повного тексту протоколів I з'їзду КП(б)У є важливим штрихом до переходу історико-партійної науки в республіці на рейки створення справжньої, об'єктивної, правдивої і повної

⁴⁶ Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5—12 июля 1918 года.— С. 2.

⁴⁷ Мельниченко В. Ю. Історико-партійна наука на новому рубежі: деякі проблеми перебудови // Укр. іст. журн.— 1988.— № 2.— С. 10.

історії республіканської партійної організації. Очевидно, що цей складний процес має реалізуватися у серйозних наукових працях, насамперед у створенні нових «Нарисів історії Комуністичної партії України».

Хотілося б висловити надію, що видання протоколів I з'їзду КП(б)У стане початком серії публікацій матеріалів з'їздів і конференцій Комуністичної партії України.

В. Е. Мельниченко

I СЪЕЗД КП(б)У: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Резюме

В статье раскрывается работа I съезда КП(б)У, на котором была создана Компартия Украины — испытанный отряд единой ленинской партии. Высказаны конкретные предложения, направленные на перестройку историко-партийной науки в республике.

Р. Я. ПИРИГ (Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦК КП(б)У ПЕРШОГО ОБРАННЯ

(липень — жовтень 1918 р.)

Москва. 12 липня 1918 року. Закінчує роботу I з'їзд КП(б)У. Напередодні було прийнято історичне рішення про утворення Комуністичної партії (більшовиків) України — складової частини ленинської партії¹. Завершився складний процес об'єднання більшовицьких організацій України, який був обумовлений перемогою Великого Жовтня, закономірностями розвитку правлячої марксистсько-ленинської партії у багатонаціональній країні, завданнями боротьби за утвердження Радянської влади у стратегічно важливому для долі революції регіоні.

На останньому засіданні делегати I з'їзду КП(б)У приступили до виборів керівного органу новоутвореної партії — Центрального Комітету. Було визначено чисельний склад і ухвалено провести вибори шляхом таємного голосування. Навколо висунутих кандидатур розгорілася гостра боротьба, пройшли роздільні засідання правої та «лівої» частин з'їзду. В результаті за пропозицією М. О. Скрипника відкритим голосуванням було обрано 15 членів і 6 кандидатів у члени ЦК КП(б)У.

Утворення єдиного вищого керівного партійного центру більшовицьких організацій України мало надзвичайно важливе значення, оскільки ЦК мав здійснювати загальне керівництво КП(б)У і підтримувати постійний зв'язок з ЦК РКП(б), який в умовах Брестського миру не мав можливості надавати пряму і відкриту допомогу більшовикам України. На ЦК КП(б)У покладалося також вироблення і проведення у руслі загальнопартійної лінії тактики революційної боротьби за відновлення і зміцнення влади Рад на Україні.

В історичній літературі діяльність ЦК КП(б)У у липні—жовтні 1918 р., до речі, як і на протязі всієї громадянської війни, не стала об'єктом спеціального наукового дослідження. Висвітлені лише окремі

¹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К., 1976.— Т. 1.— С. 23 (далі—Компартія України в резолюціях...).

аспекти проблеми, пов'язані з тактикою КП(б)У в цей період². В той же час розробка цієї важливої теми необхідна не тільки для висвітлення героїчної боротьби більшовиків у ту буремну пору, а й для ґрунтовного з'ясування складних і маловивчених питань початкового періоду історії Компартії України. Зокрема, таких, як тривала внутріпартійна боротьба, прийняття з'їздами КП(б)У досить незвичних для більшовицької партії негативних оцінок діяльності ЦК, міжособові відносини у керівному ядрі більшовиків України. Важливо це й для історично правдивої, політично зваженої оцінки багатьох активних партпрацівників, фундаторів Компартії України. Мета пропонованої статті — висвітлити це важливе питання.

Отже, членами ЦК КП(б)У були обрані: І. К. Амосов (1912*), А. С. Бубнов (1903), П. І. Буценко (1918), Ш. А. Грузман (1912), В. П. Затонський (1917), Л. Й. Картвелішвілі (1910), Е. І. Квірінг (1912), С. В. Косіор (1907), І. М. Крейсберг (1914), Ю. Х. Лутовинов (1904), Г. Л. Пятаков (1910), П. Л. Ровнер (1901), Л. Л. Тарський (1913), Р. Б. Фарбман (1910), І. І. Шварц (1899). Склад кандидатів у члени ЦК КП(б)У повністю встановити не вдалося й до цього часу. Список їх у стенограмі з'їзду не зберігся. За матеріалами наступних пленумів ЦК та іншими даними відомо, що кандидатами у члени ЦК були обрані М. О. Скрипник (1897), М. М. Майоров (1906), П. Ф. Слинько (1918)³. Можна зробити припущення, що кандидатом у члени ЦК був також Я. А. Епштейн (1913). Він брав участь у засіданнях ЦК, а також виступав на зустрічі з В. І. Леніним 16 жовтня 1918 р. Згідно ухвали V пленуму ЦК КП(б)У на зустріч були запрошені тільки члени ЦК. Д. З. Лебідь (1909) в одному з листів підписався як кандидат у члени ЦК⁴. Я. Б. Гамарник (1916) входив до Оргбюро по скликанню з'їзду, а всі його члени були обрані членами або кандидатами в члени ЦК. Після з'їзду він очолив Одеський підпільний обком КП(б)У.

Аналіз персонального складу ЦК переконливо доводить, що до вищого керівного органу КП(б)У ввійшли досвідчені партійні працівники, добре відомі і авторитетні у місцевих більшовицьких організаціях. Як бачимо, два з них — ветерани соціал-демократичного руху, 3 чол. — вступили до партії напередодні та під час першої російської революції, 8 — у 1910—1914 рр., 2 — у 1917—1918 роках**.

Більшість членів ЦК КП(б)У — професійні революціонери, в минулому робітники. Всі вони зазнали переслідувань, неодноразових арештів, більшість відбувала заслання. Частина з них була особисто відома В. І. Леніну і направлена ЦК РКП(б) для роботи на Україні. За віком, крім більшовиків старшого покоління І. І. Шварца і П. Л. Ровнера, це були молоді люди 25—35 років. Національна належність членів ЦК відбивала інтернаціональний склад більшовицьких організацій України.

Більшість з них входила до груп правих і «лівих». Особливо рельєфно їх погляди виявилися на I з'їзді КП(б)У. Виникнення цих

² Борцов Б. П., Липовченко Н. Н., Пашко Я. Є. К освещению вопроса об образовании КП(б)У и ее тактики в 1918 г. // Вопр. истории КПСС.— 1960.— № 3.— С. 65—89; Шиловцев Ю. В. Про ленінську характеристику політичного становища на Україні в 1918 році та висвітлення цього питання у радянській історіографії // Вісник Харківського університету.— № 37; Серія історія КПРС.— 1969, вип. 5.— С. 3—14.

* Рік вступу в партію.

³ Из деятельности ЦК КП(б)У и ЦВРК между I и II съездами КП(б)У // Летопись революции.— 1927.— № 1.— С. 128.

⁴ Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 13, арк. 19 (далі — ПА ІІП при ЦК Компартії України).

** В. П. Затонський вступив до більшовицької партії у 1917 р. В соціал-демократичному русі з 1905 р. меншовик-партієць. П. І. Буценко прийнятий до більшовицької партії у 1918 р. В революційному русі з 1909 р., лівий український соціал-демократ.

груп мало свою соціально-політичну обумовленість. «Ліві» в КП(б)У, а їх актив складали члени ЦК Г. Л. Пятаков, А. С. Бубнов, С. В. Косіор, І. М. Крейсберг, В. П. Затонський, переоцінювали внутрішні революційні сили, першочерговим завданням вважали створення ревкомів, повстанських штабів тощо. В цілому правильно головну ставку у боротьбі за відновлення Радянської влади вони робили на збройне повстання, однак серйозно недооцінювали значення партійних організацій, не бажали рахуватися з розвитком подій у Німеччині, становищем РСФРР.

Всі «ліві» працювали в парторганізаціях Південно-Західного краю. Їх погляди відбивали настрої дрібнобуржуазних, в основному селянських мас, які не хотіли миритися з німецько-австрійською окупацією, відновленням влади поміщиків. До того ж лідери групи Г. Л. Пятаков, А. С. Бубнов, С. В. Косіор були активними «лівими комуністами», виступали проти Брестського миру. Не позбулися вони цих поглядів, хоч і у різній мірі, і після I з'їзду КП(б)У. За своєю ідейно-політичною суттю погляди «лівих» були типовим проявом «лівизни», яку В. І. Ленін характеризував як результат натиску дрібнобуржуазної стихії, невірну оцінку співвідношення сил, відсутність пролетарської витримки⁵. Однак ототожнювати «лівих» у парторганізаціях України з «лівими комуністами» було б неправильним. Зокрема, В. П. Затонський робив з цього приводу таке застереження: «Я сам, наприклад, був за Брестський мир і взагалі проти «лівих комуністів» російських, але належав до лівого крила комуністів українських»⁶. Зазначимо, що у першому складі ЦК КП(б)У переважали «ліві».

До правих у керівництві КП(б)У належали Ш. А. Грузман, Я. А. Епштейн, Е. І. Квірінг, Ю. Х. Лутовинов, які працювали на Катеринославщині та у Донбасі. Вони виходили з того, що сили пролетаріату на Україні підірвані окупацією, більшовицькі організації розгромлені, а відновлення Радянської влади неможливе без військової підтримки РСФРР. Головним вони вважали зміцнення партійного підпілля, ведення пропаганди і агітації, використання партією легальних можливостей, зокрема, роботи в профспілках. Поряд з цими вірними установками вони припускалися й серйозних помилок: недооцінювали внутрішні революційні сили на Україні, нехтували організацією партизансько-повстанської боротьби тощо. Такі погляди були відображенням настроїв частини робітничого класу, змученої імперіалістичною війною, розрухою у промисловості, безробіттям. Це були відхилення правоопортуністичного характеру, хоч у загальноприйнятому розумінні ніхто з носіїв цих поглядів не належав до правих.

Після закінчення з'їзду новообраний ЦК КП(б)У провів три пленарні (липневі) засідання. На жаль, протоколи їх розшукати не вдалося. Зміст основних питань відомий з короткого повідомлення у журналі «Коммунист» — органу ЦК КП(б)У⁷. На першому засіданні було схвалено внутрішню структуру. Секретарем обрано Г. Л. Пятакова. Відповідно до рішень з'їзду з числа членів ЦК було виділено Закордонне бюро для допомоги підпільним парторганізаціям та здійснення зв'язку з ЦК РКП(б). До його складу ввійшли Г. Л. Пятаков, Е. І. Квірінг, С. В. Косіор, В. П. Затонський, І. І. Шварц. Була затверджена редколегія щотижневика «Коммунист» — В. П. Затонський, Г. Л. Пятаков, А. С. Бубнов. У повідомленні також вказувалося, що ЦК КП(б)У вирішив питання про взаємовідносини з ЦК РКП(б) ***. Того ж дня були визначені умови від'їзду делегатів для

⁵ Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади // Повн. збір. творів.— Т. 36.— С. 194—195; Засідання ВЦВК. 29 квітня 1918 р. // Там же.— С. 236; Про ліве «хлоп'яцтво» і про дрібнобуржуазність // Там же.— С. 272.

⁶ Спогади про Перший з'їзд КП(б)У.— К., 1958.— С. 15.

⁷ Коммунист.— 1918.— № 5.

*** У повідомленні не розкрито як саме було вирішено це важливе питання. Зміст його відомий з інших документів. До оцінки цього рішення повернемося дещо пізніше.

роботи в підпіллі та розпочато формування Всеукраїнського центрального військово-революційного комітету (ВЦВРК).

Друге засідання було присвячене питанням роботи власне ЦК КП(б)У. Проведено розподіл членів ЦК та відповідальних партпрацівників по областях, вироблено порядок використання коштів. Значна увага приділялась організації агітаційної роботи серед німецько-австрійських військ. Розглянуті питання видавничої діяльності ЦК: випуск «Коммуниста», видання «Повідомлення про I з'їзд КП(б)У» та його протоколів. На останньому, третьому засіданні ЦК був затверджений склад ВЦВРК, завершено розподіл обов'язків між членами ЦК, визначено місцезнаходження Закордонного бюро — м. Орел⁸. Отже, на липневих пленарних засіданнях ЦК КП(б)У були розглянуті життєво важливі питання організаційно-партійної, масово-політичної та конспіративно-технічної роботи КП(б)У.

У другій половині липня більшість членів ЦК КП(б)У повернулася на Україну для керівництва підпільними партійними організаціями. Відповідно до рішень з'їзду були сформовані групи партпрацівників, на базі яких розгорнули діяльність нелегальні обласні комітети КП(б)У. Донецько-Криворізький обком очолив Ш. А. Грузман. В Донбасі працював Ю. Х. Лутовинов, на Харківщині — П. І. Буценко, у Катеринославі — І. К. Амосов. Головою Київського обкому партії обрано М. М. Майорова. В область були направлені Л. Й. Картвелішвілі та П. Ф. Слинько. В Одеському обкомі партії працювали Я. Б. Гамарник (голова) та І. М. Крейсберг, у Миколаєві — П. Л. Ровнер та Л. Л. Тарський. У підпіллі в найважливіших промислових і партійних центрах України працювали 8 з 15 членів ЦК КП(б)У.

З кінця липня Закордонне бюро ЦК КП(б)У перебувало в м. Орлі, поблизу «нейтральної зони»****, через яку здійснювалися зв'язки з більшовицьким підпіллям на Україні. Вивчення архівних документів, спогадів та інших матеріалів дозволяє встановити картину діяльності членів Закордонного бюро. Г. Л. Пятаков з середини липня до 9 вересня 1918 р. — секретар ЦК КП(б)У, керівник Закордонного бюро. Виходячи з своїх «лівокомуністичних» поглядів, бажаючи якомога швидше підняти збройне повстання на Україні, він головну увагу зосередив на військово-революційній роботі: створенні ревкомів, повстанських загонів, проведенні нарад керівних працівників. В цілому ця робота відповідала рішенням I з'їзду КП(б)У, однак вона мала здійснюватися одночасно із зміцненням підпільних партійних організацій, при умові їх керівництва визвольною боротьбою трудящих. Однак останній напрям фактично ігнорувався Г. Л. Пятаковим, іншими членами Закордонного бюро ЦК з числа «лівих». В історичній літературі постать Г. Л. Пятакова зображена у темних фарбах. Дійсно, у своїй діяльності він припускався численних помилок: з національного питання, відносно деяких принципових рішень VII (Квітневої) конференції, VI з'їзду РСДРП(б), тактики київських більшовиків у жовтневі дні 1917 р., укладення Брестського миру та інших. Однак було б несправедливо замовчувати значні організаторські і ораторські здібності, вольові якості, широкий кругозір, авторитет серед партійних працівників Г. Л. Пятакова. Без врахування цих рис важко зрозуміти, чому саме його обирають секретарем ЦК КП(б)У, а восени 1918 р. — головою Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України. І, нарешті, це надзвичайно важливо для розуміння діалектично зваженої оцінки сильних і слабких рис Г. Л. Пятакова в історичному ленінському листі до з'їзду⁹.

⁸ Гражданская война на Украине: Сб. документов и материалов. — Киев, 1967. — Т. I. Кн. I. — С. 280—281.

**** Нейтральна територія шириною від 10 до 40 км між тимчасовими кордонами Радянської Росії та окупованими районами України.

⁹ Ленін В. І. Лист до з'їзду // Повн. збір. творів. — Т. 45. — С. 329.

С. В. Косіор у складі Закордонного бюро відповідав за створення ревкомів на окупованій території. У серпні нелегально виїздить на Україну для організації збройної боротьби проти окупантів і гетьманщини. 11—13 серпня він бере участь у роботі Київської обласної та губернської наради ревкомів. Потім відвідує Полтаву і Харків, де знайомиться з станом підпільної роботи, проводить наради керівних працівників. Ці поїздки дозволили йому в значній мірі позбутися ілюзій відносно тогочасних темпів і масштабів розвитку повстанської боротьби на Україні.

В. П. Затонський вів фінансові справи та канцелярію, працював у редколегії журналу «Коммунист», займався виданням пропагандистської літератури. У ряді відозв ЦК до робітників та селян України відчувається стиль Володимира Петровича. Він також брав участь у редагуванні протоколів I з'їзду КП(б)У.

Е. І. Квірінг в основному вів питання організації партійного підпілля на Україні. Направляв на нелегальну роботу партпрацівників, приймав зв'язкових ЦК, завідував явками, паролями, шифром. З середини серпня знаходився у «нейтральній зоні», звідки надіслав декілька листів до ЦК РКП(б) про стан партійної і повстанської роботи на Україні, про внутрішні розходження серед членів ЦК КП(б)У.

І. І. Шварц займався розгортанням роботи серед залізничників України в зв'язку з загальним страйком проти німецько-австрійських окупантів та гетьманщини, виданням пропагандистської літератури для підпілля, спрямовував роботу московської друкарні «Труд», переданої у розпорядження ЦК КП(б)У.

Крім невеликої канцелярії з групою технічних працівників, Закордонне бюро не мало апарату. Всю роботу виконували члени ЦК. Однак висвітлення діяльності ЦК КП(б)У буде неповним без хоча б короткого розгляду роботи двох організацій, які були створені ЦК і працювали під його безпосереднім керівництвом. Це — Тимчасове організаційне бюро залізничників — комуністів (ТОБЗ) і Всеукраїнський центральний військово-революційний комітет (ВЦВРК). До речі, їх діяльність теж до цього часу залишалась майже недослідженою.

У середині липня 1918 р. виступи залізничників України, спрямовані проти окупантів та гетьманщини, переросли у загальний страйк. Перед більшовицькими організаціями, ЦК КП(б)У постало важливе завдання — спрямувати його у загальне русло визвольної боротьби трудящих, забезпечити організаційне і політичне керівництво страйком. За ініціативою ЦК КП(б)У 19 липня відбулися збори комуністів-залізничників з України, які перебували у Москві. Доповідь про всеукраїнський страйк залізничників зробив А. С. Бубнов. Було вирішено створити спеціальну комісію, а 21 липня розпочало роботу Тимчасове організаційне бюро залізничників-комуністів у складі А. О. Близиценка (голова), Ф. П. Ачканова, І. М. Добровольського, П. І. Карпенка, Л. М. Кропачева. Вже на другий день ТОБЗ направило для роботи на Південно-Західній, Катерининській та інших залізницях 15 комуністів. На початку серпня ТОБЗ перебазувалося до м. Орла¹⁰.

На телеграфні запити ЦК КП(б)У з Москви, Саратова та інших міст до ТОБЗ прибували комуністи, які раніше працювали на залізничному транспорті України. Вони направлялись у розпорядження підпільних партійних комітетів для роботи серед страйкуючих залізничників. За нашими підрахунками, зробленими на основі протоколів ТОБЗ та інших матеріалів, за неповний місяць на Україну було послано понад 80 комуністів.

ЦК КП(б)У звернувся до залізничників України з закликом об'єднати зусилля у боротьбі проти окупантів і гетьманщини. «Хай цей страйк,— говорилося у відозві,— стане оглядом Ваших сил, то-

¹⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 4, арк. 10; спр. 9, арк. 14.

вариші залізничники, останнім попередженням ворогові, але пам'ятайте, що лише в спільній боротьбі, в об'єднанні Ваших зусиль з усією мільйонною масою — запорука перемоги»¹¹.

Через ТОБЗ на Україну направлялись не тільки кадри партійних працівників, але й пропагандистська література, кошти, зібрані робітниками РСФРР. За короткий час у фонд допомоги українським залізничникам було зібрано 1,5 млн. крб., в т. ч. 300 тис. пролетарями Петрограду. Майже місяць тривала боротьба залізничників України. Більшовицьке керівництво надало їй політичну спрямованість та стійкість¹².

В історичній та довідковій літературі діяльність ТОБЗ обмежується лише періодом всеукраїнського страйку залізничників. Насправді бюро не припинило свою роботу. Пленум ЦК КП(б)У у вересні 1918 р. заслухав звіт А. О. Близниченка про роботу серед залізничників України, схвалив діяльність ТОБЗ і затвердив його як постійне «Організаційне бюро залізничників при ЦК КП(б)У». В цілому характер завдань і діяльність цього органу свідчать, що він функціонував як відділ ЦК КП(б)У по роботі серед однієї з численних і високоорганізованих категорій пролетаріату України — залізничників. Робота бюро була позитивно оцінена II з'їздом КП(б)У, а його керівник А. О. Близниченко обраний кандидатом у члени ЦК¹³.

Здійснення головного політичного завдання, визначеного I з'їздом КП(б)У — «...відновлення необмеженої влади Рад, як диктатури робітників, підтриманої біднішим селянством України»¹⁴ — було основним напрямком діяльності ЦК КП(б)У. Для керівництва партизансько-повстанською боротьбою трудящих ЦК, як уже зазначалось, створив спеціальний орган — ВЦВРК. До нього ввійшли: А. С. Бубнов (голова), Г. Л. Пятаков, В. П. Затонський, А. В. Іванов, В. Х. Ауссем, Ю. М. Коцюбинський.

31 липня — 1 серпня 1918 р. ЦК КП(б)У та ВЦВРК провели у м. Курську нараду представників військових штабів деяких районів Чернігівщини та Полтавщини. Центральним на ній було питання про підготовку загального збройного повстання на Україні. Як видно з виступів Г. Л. Пятакова та А. С. Бубнова, які керували нарадою, і з доповідей місцевих працівників, на 1 серпня ніхто, за винятком Г. Л. Пятакова, не вважав загальне повстання на Україні справою найближчих днів¹⁵. 1 серпня ЦК КП(б)У та ВЦВРК прийняли звернення до робітників та селян України, в якому підкреслювалася необхідність ґрунтовної підготовки повстання, створення широкої мережі військово-революційних комітетів та забезпечення їх тісного зв'язку з більшовицькими організаціями, проведення роз'яснювальної роботи серед німецько-австрійських військ. Заклику до негайного збройного виступу воно не містило¹⁶.

До організованості, згуртованості та витримки закликала й Інструкція № 2 ВЦВРК, видана також 1 серпня. В ній наголошувалося що кожен крок військово-революційних комітетів необхідно старанно зважити з точки зору того, чи буде він корисний для робітників і селян¹⁷. Як бачимо, ці документи ЦК КП(б)У та ВЦВРК містили цілком правильні гасла і установки, які відповідали завданням пар-

¹¹ Історія Української РСР.— К., 1977.— Т. 5.— С. 312.

¹² Там же.— С. 313.

¹³ «Второй съезд КП(б)У».— Харьков, 1927.— С. 175.

¹⁴ Компартия Украины в резолюциях... Т. 1.— С. 17.

¹⁵ Из деятельности ЦК КП(б)У и ЦВРК в период между I и II съездами КП(б)У // Летопись революции.— 1927.— № 1.— С. 126—127.

¹⁶ Гражданская война на Украине: Сб. документов и материалов.— Т. 1.— Кн. 1.— С. 250—254.

¹⁷ Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов.— Киев, 1937.— С. 417.

тійного керівництва наростаючою визвольною боротьбою трудящих України проти окупантів та внутрішньої контрреволюції.

Однак, незважаючи на це, 5 серпня ВЦВРК видає наказ № 1 про початок загального збройного повстання на Україні. Хід і наслідки повстання досліджені досить повно. Після тривалої полеміки в історичній літературі утвердилася обгрунтована точка зору, що наказ ВЦВРК та заклик ЦК КП(б)У до повстання на той час були передчасними і об'єктивно шкідливими, а саме повстання не було достатньо підготовлено у організаційному і технічному відношенні¹⁸.

Як же в ЦК КП(б)У вирішувалося питання про початок загального збройного повстання? З'ясування цих обставин має принципове значення для всієї оцінки діяльності ЦК першого обрання, внутріпартійної боротьби в КП(б)У. Відомо, що наказ № 1 та листівка «На штурм» обговорювалися членами ЦК. Важливо встановити дату та склад цієї наради. На вересневому Пленумі ЦК КП(б)У Г. Л. Пятаков говорив: «Ми негайно скликали всіх членів ЦК та Центрального ревкому (ВЦВРК — Р. П.), які були в межах досяжності»¹⁹. На II з'їзді КП(б)У А. С. Бубнов стверджував, що нарада була скликана 6 серпня і відбулась за участю 10 членів ЦК — 5 «лівих» і 5 правих²⁰. У листі до ЦК РКП(б) Е. І. Квірінг в кінці серпня писав: «Зібралось 6 членів ЦК 8 серпня..., не приїхав ніхто з 8 членів ЦК, які працюють на Україні»²¹.

Вивчення протоколів засідань ЦК, II з'їзду КП(б)У та інших матеріалів переконливо підтверджує, що ніхто з членів ЦК, які працювали у підпіллі, і, безперечно, знали реальну обстановку на місцях, не був присутній на нараді. Склад її був вузьким. Не випадково й самі учасники кваліфікували її як нараду, а не засідання ЦК КП(б)У. Тепер про дату наради. Тут не можна погодитися з Е. І. Квірінгом, що вона відбулась 8 серпня. В такому разі йому б не довелося розсилати наказ № 1, адже вже 7 серпня був виданий наказ № 2, який фактично скасовував чинність першого. До речі, вже на II з'їзді КП(б)У Е. І. Квірінг нараду датував 6 серпня²². Таким чином, є підстави вважати, що нарада відбулась саме 6 серпня, тобто на другий день після видання наказу № 1. В нараді брали участь члени ЦК КП(б)У Г. Л. Пятаков, А. С. Бубнов, В. П. Затонський, С. В. Косіор, Е. І. Квірінг, І. І. Шварц та члени ВЦВРК.

Матеріали вересневого Пленуму ЦК підтверджують, що наказ № 1 з'явився після початку повстання в деяких повітах Чернігівщини. Г. Л. Пятаков прямо відзначав, що учасники наради «прийшли до одностайного рішення підтримати Кропив'янського»²³. З інших позицій оцінював цей факт Е. І. Квірінг: «Нас викликали з Москви і поставили перед фактом оголошеного «полковником» (М. Г. Кропив'янським — Р. П.) повстання»²⁴. Отже наказ № 1 про початок загального повстання на Україні був виданий за ініціативою Г. Л. Пятакова, а вже потім схвалений нарадою членів ЦК, а не більшістю членів ЦК КП(б)У, як стверджують деякі дослідники.

Причини видання від імені ЦК КП(б)У цього передчасного заклику пояснюються перш за все «лівокомуністичними» переконаннями

¹⁸ История Коммунистической партии Советского Союза.— М., 1968.— Т. 3. Кн. 2.— С. 164—165; Нариси історії Комуністичної партії України.— К., 1977.— С. 268.

¹⁹ Из деятельности ЦК КП(б)У и ЦВРК между I и II съездами КП(б)У // Летопись революции.— 1927.— № 1.— С. 132.

²⁰ «Второй съезд КП(б)У».— С. 107.

²¹ Переписка секретариата ЦК РКП(б) с местными партийными организациями: Сб. документов.— М., 1969.— С. 187.

²² «Второй съезд КП(б)У».— С. 77.

²³ Из деятельности ЦК КП(б)У и ЦВРК между I и II съездами КП(б)У // Летопись революции.— 1927.— № 1.— С. 132.

²⁴ Там же.— С. 137.

Г. Л. Пятакова, його намаганнями будь-якою ціною підняти на Україні повстання проти окупантів, і за його допомогою «добитися спалаху нових вогнищ світової революції. Слід враховувати і підтримку цих поглядів з боку членів ЦК, які належали до «лівих».

Могутній страйк залізничників, наростання партизансько-повстанської боротьби, доповіді з місць, в яких перебільшувалась наявність готових до виступу сил, бойові дії повстанців на Чернігівщині — все це стало поштовхом до того, щоб керівництво ЦК КП(б)У сприйняло бажане за реальне і кинуло заклик до загального повстання.

Після наради 6 серпня члени Закордонного бюро ЦК КП(б)У взяли безпосередню участь у проведенні в життя взятого курсу на повстання. С. В. Косіор виїхав з цією метою до Києва, Полтави, Харкова. В. П. Затонський — на Поділля і Херсонщину, де провів наради з керівниками більшовицьких організацій та ревкомів Балтського, Ананьївського та інших повітів. Ознайомлення з станом справ на місцях переконало їх у тому, що необхідні умови для загального збройного повстання на Україні ще не визріли, а заклик до нього виявився передчасним. Інші члени Закордонного бюро в цей час перебували в районі «нейтральної зони», організували передачу наказів, направляли зв'язкових до підпільних ревкомів та партійних комітетів. До речі, Е. І. Квірінг, який потім різко і справедливо критикував «лівих» за «спалахопускання», теж підписував і розсилав наказ № 1.

Передчасне, слабо підготовлене організаційно і незадовільно забезпечене технічно, серпневе збройне повстання охопило лише деякі повіти Чернігівської, Київської, Полтавської, Подільської губерній і потерпіло невдачу. Німецько-австрійські окупанти і гетьманські війська придушили роз'єднані селянські виступи, розгромили чимало ревкомів та підпільних партійних організацій. Стало очевидним, що партійний і військово-революційний центри допустили грубі прорахунки у здійсненні тактики революційної боротьби. Розвиток подій вимагав від ЦК КП(б)У виявити причини і оцінити наслідки передчасного заклику до повстання, виробити більш обґрунтовану тактику, посилити партійне керівництво визвольною боротьбою трудящих України. Ці завдання мав вирішити IV (Вересневий) Пленум ЦК КП(б)У. З ініціативою його скликання виступили праві. Зокрема, про це писав у листі до ЦК РКП(б) Е. І. Квірінг.

Пленум ЦК КП(б)У працював 8—9 вересня у м. Орлі. В його роботі взяли участь 11 членів ЦК та представник ЦК РКП(б) М. М. Крестінський. Учасники пленуму надіслали вітальну телеграму В. І. Леніну з побажанням швидшого одужання після поранення. До порядку денного пленуму було включено близько 20 питань: звіти Закордонного бюро ЦК та ВЦВРК; доповіді з місць; бойові дії повстанців на Україні; партійна робота в Криму; робота в профспілках; агітація серед німецько-австрійських військ; робота серед залізничників; взаємини з лівими есерами, про II з'їзд КП(б)У та інші. В цілому це були питання, актуальність постановки і вирішення яких підтвердила дво-місячна діяльність КП(б)У²⁵.

Звіти Закордонного бюро ЦК (Г. Л. Пятаков), ВЦВРК (А. С. Бубнов) та доповіді з місць, на жаль, не протоколювалися і назавжди втрачені для дослідників. Центральним у роботі Пленуму, як і слід було чекати, стало питання про бойові дії повстанців на Україні. Г. Л. Пятаков у доповіді і виступах доводив, що незважаючи на поразку, серпневе повстання мало «позитивний вплив на будівництво як партії, так і мережі ревкомів, штабу і інших бойових організацій», що й надалі слід всіляко заохочувати бойові дії, підкреслюючи необхідність організації. Нічого не говорячи про роль партійних організацій, він закликав до «створення на селі міцних військових організацій»²⁶.

²⁵ Там же.— С. 130.

²⁶ Там же.— С. 131.

Ці положення Г. Л. Пятакова наочно свідчать, що й після невдачі серпневого повстання він залишався на помилкових «лівокомуністичних» позиціях. Головна ставка робилася на селянський рух, переоцінювалася його революційність, ідеалізувалася партизансько-повстанська боротьба, був відсутній глибокий аналіз співвідношення революційних сил на Україні, ігнорувалися міжнародні умови успішного збройного повстання, принижувалася роль партійного керівництва визвольною боротьбою трудящих.

А. С. Бубнов теж вважав поразку повстання «випадковістю», «приватною невдачею». Однак в його поглядах на шляхи революційної боротьби на Україні відбулися суттєві зміни. Він вже визнавав, що надалі успіх збройного повстання буде залежати від багатьох умов, що успіх можливий лише в результаті створення «добре оснащених військових частин».

У виступі С. В. Косіора прямо вказувалося «...треба визнати, що змінилося наше уявлення про дальший хід роботи. Нам треба пройти довший шлях, повільнішим темпом». Він також підкреслив необхідність підтримки селянського руху робітничим класом, здійснення його керівної ролі²⁷. В такому ж дусі висловився і В. П. Затонський. Їх виступи свідчать, що керівні партпрацівники КП(б)У з числа «лівих» критично осмислили помилки у здійсненні тактики революційної боротьби, зрозуміли необхідність суттєвих змін у її проведенні на Україні.

Більшість учасників Пленуму піддала критиці дії Закордонного бюро ЦК і ВЦВРК за передчасний заклик до загального повстання, яке потерпіло поразку. Одночасно була відзначена недостатня робота членів ЦК з числа правих — Е. І. Квірінга, Ю. Х. Лутовина, Ш. А. Грузмана по створенню військово-революційних організацій і керівництву збройною боротьбою проти окупантів та гетьманщини.

В результаті обговорення була прийнята резолюція, в якій відзначалося, що «боротьба трудящих мас на Україні набрала форми тривалої партизанської війни». Партійні організації зобов'язувалися взяти в ній активну участь, роз'яснювати масам умови її переможного закінчення, вести роботу на селі і серед німецько-австрійських військ²⁸. Однак, на наш погляд, прийняте рішення було недостатньо послідовним. По-перше, в ньому не були розкриті причини передчасного заклику до загального повстання, не проаналізовані невдалі дії повстанців, була відсутня загальна політична оцінка діяльності Закордонного бюро ЦК і ВЦВРК. По-друге, в резолюції чітко не було відбито положення про керівну роль партійних організацій у збройній боротьбі трудящих. Це пояснюється тим, що проект резолюції був підготовлений Г. Л. Пятаковим. Хоч до нього й були внесені окремі важливі поправки і доповнення, все ж політичної оцінки дій «лівого» керівництва ЦК КП(б)У прийняте рішення не містило.

Принципове значення мала ухвала Пленуму про звільнення Г. Л. Пятакова від обов'язків секретаря ЦК КП(б)У. Саме в ньому виявилось ставлення членів ЦК, які працювали у підпіллі, до «лівизни» керівного ядра ЦК, зокрема до передчасного заклику до повстання. Та обставина, що ЦК РКП(б) направив на Пленум свого представника М. М. Крестінського, його виступ свідчать про велику увагу ленінського ЦК до стану справ у Компартії України, його занепокоєння спробами проведення «особливої» тактики на Україні, намагань «лівих» не рахуватися з загальнопартійною лінією, вийти з-під впливу ЦК РКП(б). Виконання обов'язків секретаря ЦК було доручено С. І. Гопнер, а до складу ВЦВРК введено Ф. А. Сергеева (Артема)²⁹.

²⁷ Косіор С. В. Вибрані статті і промови.— К., 1963.— С. 9.

²⁸ Компартія України в резолюціях... Т. 1.— С. 27.

²⁹ Из деятельности ЦК КП(б)У и ЦВРК между I и II съездами КП(б)У // Летопись революции.— 1927.— С. 27.

Пленум також розглянув ряд питань партійно-організаційної роботи. В зв'язку з тим, що більшовики Криму були слабо зв'язані з керівними партійними центрами, пленум зобов'язав Одеський обком КП(б)У надавати кримським комуністам постійну допомогу. Було доручено Закордонному бюро виробити Статут КП(б)У стосовно специфіки роботи в нелегальних умовах. Пленум звернув увагу партійних організацій на необхідність дотримання правил конспірації, будівництва своїх лав за єдиним планом. Наступний II з'їзд КП(б)У вирішено скликати 15 жовтня 1918 р.³⁰

Вересневий Пленум ЦК КП(б)У став важливою подією у житті більшовицьких організацій України. На ньому були підбиті підсумки перших кроків діяльності КП(б)У, виявлені головні прорахунки у двох взаємозв'язаних напрямках діяльності: партійно-організаційному і військово-революційному. Рішення Пленуму сприяли визначенню обгрунтованої тактики революційної боротьби, подоланню помилкових підходів до її організації як з боку «лівих», так і з боку правих у керівництві ЦК КП(б)У. Після IV (вересневого) Пленуму ЦК КП(б)У Закордонне бюро головні зусилля зосередило на підготовці наступного з'їзду. Було видано і надіслано до місцевих парторганізацій «Повідомлення про скликання з'їзду КП(б)У». В ньому визначалися порядок денний, норми представництва, наголошувалося на необхідності дотримання положень внутріпартійної демократії при підготовці з'їзду тощо.

Рішення Пленуму були розглянуті на підпільних партконференціях, зборах комуністів. Це дозволило обговорити важливі питання життя і діяльності більшовицьких організацій, висловити ставлення до керівних партійних органів, дати оцінку діяльності ЦК КП(б)У. Вивчення документів показує, що взятий пленумом курс на активізацію партійного будівництва знайшов схвалення на місцях. Зокрема, об'єднана Київська губерньська і міська партконференція в резолюції з поточного моменту наголошувала: «Першим завданням партії на Україні є відновлення і поживлення діяльності всіх партійних організацій як керівних органів пролетаріату»³¹.

20 вересня відбулася нелегальна Одеська обласна партійна конференція. Її учасники схвалили рішення вересневого Пленуму ЦК КП(б)У, піддали гострій критиці помилкову тактику «лівого» керівництва КП(б)У. 3—4 жовтня у м. Орлі проходила Донецько-Криворізька обласна конференція КП(б)У, на якій був заслуханий звіт представника ЦК КП(б)У, розглянуті питання підготовки до з'їзду, розгортання партизанської боротьби. Конференція негативно оцінила дії ЦК КП(б)У в зв'язку з передчасним заклик до загального повстання на Україні³². На багатьох партконференціях обговорювалися питання взаємовідносин партійних комітетів і ревкомів. Це свідчило про намагання комуністів усунути розрив між партійними та військово-революційними організаціями, про усвідомлення необхідності посилення керівництва ревкомами, ходом повстанської боротьби трудящих мас. Важливість цього питання підтверджується і тим, що воно було включене як одне з основних до порядку денного II з'їзду КП(б)У.

16 жовтня 1918 р. ЦК КП(б)У першого обрання провів своє останнє пленарне засідання. Воно повністю було присвячене підготовці II з'їзду. ЦК вніс деякі корективи в намічений раніше порядок денний, зокрема питання «Про святкування першої річниці Жовтневої революції» та «Про взаємовідносини між партійними комітетами і ревкомами»³³.

³⁰ Там же.— С. 155.

³¹ Під гнітом німецького імперіалізму. 1918 рік на Київщині: Статті, спогади, документи, хроніка.— Харків, 1927.— С. 243.

³² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 13, арк. 1.

³³ Там же, спр. 10, арк. 2—3.

Підготовці і проведенню з'їзду величезну увагу надавав ЦК РКП(б). Як і напередодні першого з'їзду, групу представників КП(б)У 16 жовтня запросив до себе В. І. Ленін. Було вирішено, що на цю зустріч підуть усі члени ЦК³⁴. Збереглися помітки, зроблені В. І. Леніним у ході наради, які дають уявлення про персональний склад та зміст обговорюваних питань. На ній виступили А. С. Бубнов, Я. А. Епштейн, В. П. Затонський, П. Л. Ровнер, Г. Л. Пятаков, І. І. Шварц, Е. І. Квірінг, І. М. Крейсберг, М. М. Майоров, С. В. Косіор. Замикаючим у цьому списку В. І. Ленін записав себе.

На основі аналізу тогочасного міжнародного і внутрішнього становища Володимир Ілліч зупинився на головних завданнях комуністів України, підкреслюючи, що воєнна поразка Німеччини, назрівання там революції вимагають перенесення центру уваги діяльності КП(б)У на роботу серед німецько-австрійських військ не тільки в загально-пропагандистському, але й в організаційно-революційному напрямі. При цьому зверталася увага на необхідність ідейного спрямування, організації німецького революційного руху поряд з боротьбою трудящих Радянської України, на важливість роз'яснення серед трудящих можливої угоди між Німеччиною і Антантою.

Безперечно, В. І. Ленін не міг обминути питань, з яких серед керівних партпрацівників України були гострі розходження, допускалися помилки. Він говорив про розгортання партизанської війни, підготовку фронтального наступу, необхідність координації дій з Червоною Армією³⁵. Зустріч з В. І. Леніним мала велике значення для успішної роботи з'їзду, прийняття обгрунтованих рішень з питань революційної боротьби на Україні, подолання внутріпартійних розходжень в КП(б)У.

Завершився тримісячний період роботи ЦК КП(б)У першого обрання. Наступний з'їзд мав оцінити його діяльність. І насправді, це питання стало одним з головних на II з'їзді КП(б)У, який працював 17—22 жовтня 1918 р. у Москві. Після бурхливого обговорення доповідей Г. Л. Пятакова про політичну діяльність ЦК КП(б)У та А. С. Бубнова — про роботу ВЦВРК з'їзд переважною більшістю голосів (62 проти 37 при 4, що утрималися) визнав «політичний напрям ЦК неправильним, а організаційну діяльність — незадовільною»³⁶.

Як же в радянській історіографії пояснюються причини прийняття з'їздом цього рішення? Висловлені дві, по суті протилежні точки зору. Одні історики вважають, що саме у цій оцінці діяльності ЦК була засуджена і відкинута помилкова тактика «лівих» в КП(б)У, проявлена політична зрілість і воля делегатів до єдності партійних лав³⁷. Інші твердять, що оцінка діяльності ЦК необ'єктивна, породжена суб'єктивізмом правих, які переважали на II з'їзді КП(б)У³⁸.

Спробуємо розібратися в причинах і з'ясувати правомірність негативної оцінки діяльності ЦК першого обрання. На наш погляд, корені визнання неправильним політичного напрямку ЦК слід шукати в рішеннях I з'їзду КП(б)У та в аналізі їх реалізації, у ставленні до дій ЦК КП(б)У В. І. Леніна, ЦК РКП(б).

Вже вказувалося, що I з'їзд КП(б)У, як головне політичне завдання визначив відновлення на Україні Радянської влади. Основним

³⁴ Там же, арк. 1.

³⁵ Юрченко О. Т. В. І. Ленін і більшовицькі організації України.— К., 1970.— С. 609—610; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 2, оп. 1, спр. 8819/10045, арк. 1.

³⁶ Компартія України в резолюціях... Т. 1.— С. 33.

³⁷ Погребінський М. Б. «Другий з'їзд КП(б)У».— К., 1957.— С. 63; Погребінський М. Б. Згад. праця.— 1958.— С. 133—134; Корольов Б. І. Другий з'їзд КП(б)У // Комуніст України.— 1958.— № 6.— С. 69.

³⁸ Бондар Т. Д. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції і громадянської війни.— К., 1968.— С. 194; Тичина В. Є. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1918 році.— Харків, 1969.— С. 131—132.

засобом його реалізації ставало загальне збройне повстання. Одночасно у рішеннях з'їзду було зроблено ряд принципових застережень: від заклик до повстання раніше, ніж «криза назріє», від «розпорощення повстання в часткових, неорганізованих вибухах»³⁹.

З'їзд також висунув низку політичних умов перемоги повстання: «...що пролетаріат стане на чолі його, що партія пролетаріату доб'ється не тільки ідейного, але й організаційного і військово-технічного керівництва ним», а також, «...що жодне з завдань, які стоять перед комуністами України, не можуть бути правильно поставлені і розв'язані без зв'язку з тактикою Російської партії»⁴⁰.

Чи були виконані ЦК КП(б)У ці важливі настанови з'їзду? Вже відомо, що на початку серпня 1918 р. Закордонне бюро від імені ЦК закликала до збройного повстання, яке не стало ні загальним, ні, тим більше, переможним. ЦК припустився помилки в основному питанні тактики, від якого залежало відновлення Радянської влади на Україні.

Чи випадковою була ця помилка? Наведені вище факти переконливо доводять, що секретар ЦК КП(б)У Г. Л. Пятаков, голова ВЦВРК А. С. Бубнов не відмовились від «лівокомуністичних» поглядів, які обстоювали на VII з'їзді РКП(б), Таганрозькій партійній нараді, I з'їзді КП(б)У. Так, вже на першому засіданні ЦК на доповідь А. С. Бубнова про взаємовідносини з ЦК РКП(б) була прийнята резолюція, в якій відзначалося: «ЦК Російської КП... має право втручатися в роботу КПУ тільки в питаннях програмного і загальнополітичного характеру, що ж до питань внутрішнього розпорядку, то це справа виключно ЦК КПУ, рішення якого можуть бути оскаржені лише на з'їздах КПУ»⁴¹. Це була спроба заручитися рішенням ЦК для проведення на Україні «лівокомуністичної» лінії, засудженої РКП(б). Не випадково «ліві» в ЦК КП(б)У про початок збройного повстання не інформували ЦК РКП(б).

Таким чином, грубі помилки Закордонного бюро ЦК у здійсненні головної політичної лінії, які призвели до поразки збройного повстання, розгрому багатьох парторганізацій і ревкомів, а також дії Г. Л. Пятакова, спрямовані на вихід з-під впливу ЦК РКП(б), й дозволили більшості делегатів II з'їзду КП(б)У визнати політичний напрям ЦК невірним. Тепер щодо організаційної діяльності ЦК КП(б)У. З доповіді Г. Л. Пятакова, виступів делегатів було видно, що віддавши перевагу військово-революційній роботі, ЦК мало займався питаннями організаційно-політичного зміцнення партійного підпілля, оволодіння профспілковим рухом, посиленням агітації серед окупаційних військ. Не сприяли зміцненню авторитету ЦК КП(б)У і гострі протиріччя серед його членів, фракційні дії, на що справедливо вказували члени ЦК, делегати з підпілля. Все це обумовило прийняття II з'їздом КП(б)У негативної оцінки організаційної діяльності ЦК першого обрання. В той же час слід відзначити, що робота по керівництву страйком залізничників і забезпеченню партійного підпілля кадрами, літературою, коштами не знайшла відбиття в резолюції. Під час обговорення діяльності ЦК деякі делегати відзначали цю обставину і пропонували зняти негативну оцінку.

Яким же було відношення В. І. Леніна, ЦК РКП(б) до внутріпартійних розходжень в КП(б)У? Ще напередодні I з'їзду КП(б)У, коли 4 липня 1918 р. розглядалися підготовчі матеріали з'їзду, В. І. Ленін негативно поставився до проекту резолюції Г. Л. Пятакова про збройне повстання. В. П. Затонський свідчив: «Ілліч безпошадно...

³⁹ Компартія України в резолюціях... Т. 1.— С. 20.

⁴⁰ Там же.— С. 16—17.

⁴¹ Никольников Г. Л. Выдающаяся победа ленинской стратегии и тактики.— М., 1968.— С. 239. ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 93, спр. 235, арк. 5.

крив за перебільшення, грів за ліву фразу, вимагав фактів і доказів, «що момент настав»⁴².

Безперечно, ЦК РКП(б) був добре поінформований про серпневі події, рішення вересневого Пленуму ЦК КП(б)У, негативну оцінку II з'їздом діяльності ЦК першого обрання. 22 жовтня 1918 р. в день закриття з'їзду його делегати були запрошені на об'єднане засідання ВЦВК, Московської Ради, фабзавкомів і профспілок, на якому з доповіддю виступив В. І. Ленін. Значну увагу він приділив розгляду внутрішнього і міжнародного становища України. Зокрема, були відзначені труднощі, з якими зіткнулися робітники і свідомі комуністи України. «У них, може, з'являється думка, — відзначав В. І. Ленін, — дати вияв накопіним ненависті і злobie і зараз же, незважаючи ні на що, напасти на німецьких імперіалістів. А інші говорять: ми — інтернаціоналісти, ми повинні дивитися з точки зору і Росії, і Німеччини»⁴³.

Ці ленінські слова, звернені в першу чергу до делегатів з'їзду, переконливо доводять, що навіть у кінці жовтня 1918 р., В. І. Ленін не вважав, що умови для загального повстання на Україні «з точки зору і Росії і Німеччини» визріли. Він застерігав більшовиків України від передчасної спроби «дати вияв накопіним ненависті і злobie», підкреслював, що перемога соціалістичної пролетарської України можлива лише поряд зі зміцненням Радянської влади в Росії»⁴⁴.

І ще один документ, який, без сумніву, відображає увагу і ставлення ленінського ЦК до подій на Україні. Це резолюція I конференції комуністичних організацій, які працювали на окупованій території, «Підготовка до збройного повстання». В ній, зокрема, відзначалося, що повстання не повинно викликатися штучно шляхом змов, а навпаки, приймати характер масової класової боротьби, орієнтуючись і йдучи в ногу, з однієї сторони з Радянською Росією, а з іншої — з революцією, яка розвивається в Європі.

Підготовка до цієї збройної боротьби мас за владу не повинна вилитися в окремі від партії бойові організації, а навпаки, вся підготовча робота до збройної боротьби повинна проводитися за участю місцевих партійних організацій»⁴⁵.

Конференція проходила у жовтні 1918 р. у Москві під керівництвом М. Свердлова. На нашу думку, в її резолюції був врахований досвід невдалого збройного повстання на Україні. Партійні організації застерігалися від створення військово-революційних комітетів поза партійним керівництвом, проти відриву збройної боротьби на місцях від зміцнення Радянської влади в РСФРР і розвитку революції у Німеччині.

У березні 1919 р., говорячи про відношення ЦК РКП(б) до внутріпартійної боротьби у КП(б)У, Я. М. Свердлов підкреслював: «Тут я повинен вказати, що нам в ЦК доводилося неодноразово відзначати наші розходження як з правими, так і з «лівими». І з тією і з другою групою ми багато в чому були незгодні, і часто-густо наші рішення йшли в розріз то з правими, то з «лівими»⁴⁶.

І на закінчення коротко про те, як склалася доля членів ЦК КП(б)У першого обрання. Чотири з них — Ш. А. Грузман, І. М. Крейсберг, П. Ф. Слинько, П. Л. Ровнер загинули в 1919 році у боротьбі за владу Рад. Більшість цього складу ще неодноразово входили до ЦК: Е. І. Квірінг і С. В. Косіор очолювали його, А. С. Бубнов, В. П. За-

⁴² Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5—12 июля 1918 года.— Харьков, 1923.— С. 93.

⁴³ Ленін В. І. Об'єднане засідання ВЦВК, Московської Ради, фабрично-заводських комітетів і професійних спілок: Доповідь 22 жовтня 1918 р. // Повн. збір: творів.— Т. 37.— С. 113—114.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 1318, оп. 1, спр. 1837, арк. 8.

⁴⁶ Свердлов Я. М. Избранные произведения.— М., 1976.— С. 282.

тонський, Л. И. Картвелішвілі, Г. Л. Пятаков обиралися членами Політбюро. Ю. Х. Лутовинов помер у 20-ті роки. Десять загинули в період культу. І лише П. І. Буценку та І. І. Шварцу вдалося пережити ті складні і трагічні часи.

Відзначаючи 70-річчя Компартії України, комуністи, всі трудящі республіки висловлюють глибоку шану і вдячність членам ленінської партії, які стояли біля витоків утворення республіканської партійної організації. Їх життя і діяльність є для нинішніх поколінь гідним прикладом самовідданого служіння комуністичним ідеалам.

Р. Я. Пирог

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦК КП(б)У ПЕРВОГО ИЗБРАНИЯ (июль — октябрь 1918 г.)

Резюме

В статье исследуются персональный состав и деятельность избранного I съездом КП(б)У Центрального Комитета по руководству революционной борьбой трудящихся Украины против немецко-австрийских оккупантов и гетманщины.

В. І. ГУСЄВ (Київ)

КРАХ БУРЖУАЗНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ХОДІ УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції викликала небувале піднесення національно-визвольного руху пригноблених народів Росії. Проте Тимчасовий уряд, демагогічно заявляючи про свою готовність розглянути питання про визнання їх прав на самовизначення, насправді ж продовжував проводити щодо всіх народностей країни таку ж реакційну політику, як і царизм. Її підтримували численні буржуазні і дрібнобуржуазні партії.

На Україні, зокрема, націоналістично настроєна буржуазія, поміщики та їхні партії намагалися використати національно-визвольний рух трудящих мас у своїх корисливих інтересах і надати йому вузьконаціонального характеру. 4 березня 1917 р. вони створили Центральну раду, соціальну базу якої становили куркулі, поміщики, міська буржуазія, націоналістична буржуазна інтелігенція.

Центральна рада висунула вимогу про «автономний устрій» України в майбутній «федеративно-демократичній російській республіці»¹, сподіваючись, що в цих «державно-правових одиницях» будуть забезпечені політичні й економічні права української буржуазії та поміщиків. Водночас націоналісти посилено пропагували серед трудящих ідеї «національного миру й гармонії», вірності «національній дисципліні», насаджували антинаукову «теорію» відсутності класових суперечностей на Україні, а отже, і причин для класової боротьби. Зброєю консолідації всієї нації вони вважали суверенні Установчі збори, які, мовляв, задовольнять усі вимоги робітників і селян.

Ця ідея не була ні новою, ні оригінальною. Ще в 1901 р. шойно створена тоді Українська соціал-демократична партія прийняла програму, одним з пунктів якої стала вимога скликання «суверенних» Установчих зборів. У квітні 1917 р. вона формулювалася як лозунг «окремої державної інституції, якій належить право законодавства у

¹ Про Центральну раду і Раду Народних Комісарів.— К., 1918.— С. 7.

внутрішніх справах України»². «Наше майбутнє й найпекучіше завдання зараз,— відзначалося у передовій статті журналу «Боротьба» — центральному органі українських есерів,— це остаточне оформлення української нації як політичного цілого. Це мають зробити Українські Установчі збори»³.

Лозунг Українських Установчих зборів служив пануючим класам засобом обману мас, ширмою для прикриття контрреволюційних намірів. Висуванням подібних лозунгів, грою на національних почуттях, маневруванням і демагогією націоналістам спочатку вдалося здобути собі прихильників серед певної частини робітників, селян, солдатів та представників трудової інтелігенції і притупити в них на деякий час ворожі почуття до експлуататорів.

Слід відзначити, що всілякі націоналістичні вимоги, в тому числі й автономії України, не виходили за рамки куцих буржуазно-демократичних реформ і висувалися з оглядкою на Тимчасовий уряд. Про це яскраво свідчать хоча б результати переговорів лідерів Центральної ради з Керенським, Терещенком, Церетелі та Некрасовим влітку 1917 р., а також III Універсал Центральної ради, в якому рішуче засуджувалися «спроби самочинного здійснення автономії України до Всеросійських Установчих зборів»⁴. Сам характер взаємовідносин Центральної ради і Тимчасового уряду підтверджував геніальне ленінське положення про те, що «при всякому справді серйозному і глибокому політичному питанні групування йде по класах, а не по націях»⁵.

Висунути лозунг самостійної держави, який на думку В. І. Леніна, був звичайним явищем для будь-якого національного руху в умовах капіталізму⁶, українські націоналісти не наважувалися, оскільки об'єднати буржуазію, поміщиків і куркулів навколо нього вони ще не встигли, а трудящі України, не відкидаючи ідеї автономії, спрямовували свої зусилля на розв'язання важливіших проблем і негативно ставилися до відриву від Росії. До того ж, Центральна рада боялася накликати на себе гнів своїх найближчих класових союзників — російських поміщиків і буржуазії. Так, влітку й восени 1917 р. на численних засіданнях вона прийняла категоричні постанови про якнайшвидше скликання Українських Установчих зборів. Проте далі справа не йшла. Коли Тимчасовий уряд, дізнавшись про одну з таких постанов у жовтні 1917 р., зажадав пояснень з приводу такої зухвалості, негайно на засіданні Малої ради було вирішено довести до відома Петрограда законопроект про Установчі збори⁷.

Лише після перемоги соціалістичної революції в центрі країни Центральна рада наважилася відкрито заявити про свої буржуазно-націоналістичні марення. Опіраючись на силу зброї, вона проголосила створення антинародної буржуазної держави — так званої Української Народної Республіки і встановила на підвладній їй території жорстокий режим. Нещадно викриваючи контрреволюційність Центральної ради, В. І. Ленін вказував, що Україна переживала в той час «організацію влади українських Керенських»⁸.

Буржуазні націоналісти нічим не гребували, щоб натравити один народ на інший, щоб відірвати Україну від Росії. Не спинялися вони і перед запродавством національних інтересів іноземним імперіалістам,

² Програма, Статут і резолюції, схвалені на конференції УСДРП 4—5 квітня 1917 р. у Києві.— К., 1917.— С. 5.

³ Боротьба (орган ЦК УПСР).— 1917.— № 15—16.

⁴ Революция и национальный вопрос: Документы и материалы по истории национального вопроса в России в XX веке.— М., 1930.— Т. 3.— С. 166—167.

⁵ Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання // Повне збір. творів.— Т. 24.— С. 130.

⁶ Див.: Ленін В. І. Про право націй на самовизначення // Там же.— Т. 25.— С. 247.

⁷ Держ. арх. Полтав. обл., ф. 1505, оп. 1, спр. 488, арк. 1 (далі — ДАПО).

⁸ Ленін В. І. Повне збір. творів.— Т. 35.— С. 258.

щоб тільки не допустити перемоги Радянської влади. Про це красномовно свідчила заява ЦК УСДРП, прийнята після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді. «Ми повинні докласти всі сили,— зазначалося, зокрема, в ній,— щоб утримати український пролетаріат від необережних дій, від приєднання до петроградського повстання»⁹. Аналогічні заяви були зроблені також й іншими українськими націоналістичними партіями¹⁰.

Вже 25 жовтня 1917 р. Центральна рада поспішила створити Крайовий комітет по охороні революції на Україні, до складу якого ввійшли представники угодовських елементів Рад робітничих і солдатських депутатів та дрібнобуржуазних партій — українських соціал-демократів, есерів, бундівців і т. п. Наступного дня у зверненні «До громадян України» цей комітет закликав до «спокою» і недопущення ніяких виступів і навіть мітингів¹¹. Чітко визначив свою ворожу позицію до жовтневих подій, що сталися в центрі країни, М. Грушевський, який заявив: «Необхідно врятувати Україну від анархії... Необхідно створити базу, яка допомогла б зберегти завоювання революції не тільки для України, але і для всієї Росії»¹².

Центральна рада почала закулісні переговори із штабом Київського військового округу про можливість ведення спільних дій, спрямованих на попередження повстання в Києві. Штаб виявив готовність до цього при умові, якщо рада відмежується від більшовиків і забере з вулиць українські війська¹³. Всі ці вимоги було без вагань виконано. 27 жовтня командуючий КВО Квезінський повідомив головнокомандуючому Південно-Західного фронту про те, що «Рада стоїть на точці зору підтримки Тимчасового уряду і доведення країни до Установчих зборів, повністю відмовившись від більшовиків»¹⁴.

Видавалися офіційні розпорядження не підкорятися декретам і законам Радянської влади, а також військовим органам уряду Країни Рад. Генеральний секретаріат вживав заходів, щоб не допустити встановлення робітничого контролю над виробництвом, заохочував локауті підприємців, саботаж чиновників, перешкоджав поширенню більшовицької преси, налагодженню зв'язків місцевих Рад і більшовицьких комітетів з Петроградом.

Таким чином, у жовтневі дні 1917 р. при підтримці імперіалістів західних держав українські буржуазні націоналісти, без сумніву, виступили разом із загальноросійською контрреволюцією проти робітників і селян, проти соціалістичної революції. «Суверенні» Установчі збори потрібні їм були для встановлення на Україні буржуазно-націоналістичної державності, яка б юридично виправдовувала цю антинародну політику. Крім того, значна частина селянства ще не позбавилася конституційних ілюзій, вірила в можливість здійснення своїх сподівань через Установчі збори. Тому Центральна рада могла деякий час обдурювати трудящих, затулюючи розв'язання актуальних питань до їх скликання.

Буржуазні націоналісти розгорнули шалену кампанію наклепів на більшовиків, на Рад Народних Комісарів, звинувачуючи їх у тому, що вони мають намір зірвати вибори до Установчих зборів і захопити владу на Україні, а «ми,— галасувала націоналістична преса,— знову підемо під іго москаля — і будуть з нас шкуру драти і сало топити, як і до цих пір драли і топили»¹⁵. Провокувалися сутички між українцями і росіянами. Щодо останніх проводилася політика дискримінації.

⁹ Робітнича газ.— 1917.— 27 жовт.

¹⁰ Народна воля (орган ЦК Укр. сел. спілки та Укр. кооп. к-ту).— 1917.— 27 жовт.

¹¹ 1917 год на Киевщине: Хроника событий.— Киев, 1928.— С. 323.

¹² Там же.— С. 363.

¹³ Держ. арх. Київ. обл., ф. 849, оп. 1, спр. 1110, арк. 79.

¹⁴ Там же, арк. 31.

¹⁵ Наше слово (Кременчук).— 1917.— № 6.

Зокрема, їх було позбавлено виборчих прав на виборах до Українських Установчих зборів¹⁶.

Така діяльність не була випадковою. Вона являла собою складову частину реакційної політики націоналістичних партій, спрямованої на розрив відносин з Радянською Росією. Про це свідчили й спроби Центральної ради задушити молоду Радянську республіку кістлявою рукою голоду шляхом припинення вивозу хліба до Росії¹⁷. На одному із засідань Генерального секретаріату було запропоновано навіть розібрати залізницю, щоб відрізати Україну від Півночі¹⁸.

Основні положення антинародної політики Центральної ради, її позиції з усіх найважливіших питань соціально-економічного життя було викладено в III Універсалі. Цей документ ряснів демагогічними обіцянками, а саме: ліквідувати власність на поміщицькі, церковні, монастирські, кабінетні і удільні землі, запровадити 8-годинний робочий день, встановити державний контроль над підприємствами, забезпечити свободу слова, преси, страйків. Націоналісти силкувалися показати себе перед масами «захисниками народних інтересів».

Викриття програмних положень українського буржуазного націоналізму було одним з найважливіших завдань агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків у масах; мобілізації їх на боротьбу за встановлення і утвердження Радянської влади. Виступаючи від імені більшовицької фракції в Катеринославській міській думі 18 листопада 1917 р., депутат В. А. Валявко, зокрема, заявив: «Українська рада, як ви знаєте, є тією ж коаліцією з тими ж буржуа-кадетами... Не бачити ні українським солдатам, ні українським селянам у себе на Україні ні землі, ні волі, якщо Центральна рада в межах України встановить свою владу... Цей український буржуазно-націоналістичний рух спрямований проти робітників Петрограда і намагається їх придушити... Тому ми вважаємо своїм обов'язком викривати Центральну раду і вести боротьбу з цим рухом...»¹⁹.

Звертаючи увагу робітників і селян на те, що Центральна рада змушена була видати III Універсал з єдиною метою — зменшення впливу декретів II Всеросійського з'їзду Рад, більшовики підкреслювали, що цей документ є фікцією, спробою обдурити маси красивими словами про мир, землю, робітничий контроль і т. п. Більшовицька газета «Пролетарская мысль» у зв'язку з цим справедливо зазначала, що «зараз немає такого угодовського горобця, який би про ці високі матерії не цвірінкав з усіх своїх сил»²⁰.

Більшовицька преса підкреслювала, що діяльність українських угодовців подібна до діяльності їхніх російських однодумців, які не гребують ніякою зброєю. Більшовики висловлювали впевненість, що маси «розгадають її (Центральної ради.— В. І.) гру і, усвідомлюючи спільність інтересів робітників і селян всієї Росії, незалежно від їх національності, простягнуть руку червоному Петрограду і всю повноту влади передадуть і на Україні Радам»²¹.

І, справді, минуло небагато часу, як трудящі змогли переконатися, чого варті обіцянки націоналістів. Так, В. Винниченко поспішив запевнити представників банків спілки цукрозаводчиків та інших стривожених революційною активністю мас капіталістів, «що III Універсал висловлює лише погляди Ради про порушення права власності, а розв'язання цього питання залежить від Українських Установчих зборів»²². Тому селян, які самочинно почали ділити поміщицькі землі,

¹⁶ 1917 год на Киевщине.— С. 390.

¹⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 98.

¹⁸ Архів Рад. України.— 1932.— № 1—2.— С. 60.

¹⁹ Октябрь в Екатеринославе: Сб. документов и материалов.— Днепропетровск, 1957.— С. 220—221.

²⁰ Пролетар. мысль.— 1917.— 10 нояб.

²¹ Пролетар. мысль.— 1918.— 6 янв.

²² 1917 год на Киевщине.— С. 378.

місцеві власті мають розглядати як звичайних грабіжників і розбійників. Для охорони приватної власності на місця направлялися військові частини. Солдатськими й козачими нагайками Центральна рада позбувалася довіри до себе і своїх універсалів.

Селянські маси зрозуміли, що Центральна рада зрадила інтереси трудящих. Характерною щодо цього була заява селян із с. Городища Київської губернії: «Озброїмося косами, сокирами, вилами і зметемо Центральну раду, її приспінників з лиця землі. Висловлюємо готовність стояти до останньої краплі крові за Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів»²³. Жителі с. Студениці Волинської губернії вирішили: «Все-таки Центральну раду ми не визнаємо і візьмемося за зброю»²⁴.

Власне й націоналістичні діячі були розчаровані слабким впливом III Універсалу на маси. «Такого ентузіазму, як це було весною і влітку, тепер уже не помічалось,— констатували вони.— ...Робила свій вплив більшовицька пропаганда, яка особливо охоплювала війська. Соціальний зміст універсалу викликав тривогу і незадоволення і в солідних кругах населення»²⁵.

У такій напруженій обстановці в листопаді 1917 р. Центральна рада спішно розпочала підготовку до передвиборчої кампанії і до самих виборів. 14 листопада вже працювала Головна комісія по виборах у складі 15 чол.²⁶ Від кожного з 13 визначених округів треба було обрати по одному делегату. До складу виборчих комісій в округах, містах, повітах, волостях і дільницях призначалися особи, які вже набули досвіду подібної роботи на виборах до Всеросійських Установчих зборів.

У зверненні до українського народу Головна комісія з показним оптимізмом заявила, що «згідно з волею селянства, робітників, солдатів, всього трудового народу, виявленого через Центральну раду, установами по виборах до Установчих зборів забезпечені всі заходи для обрання народних представників»²⁷. Однак через деякий час вона вже почала скаржитися на складність обстановки, в якій їй доводилося працювати, безпідставно звинувачуючи в цьому «людей великоруського племені, котрі ніяк не можуть погодитись з тим, щоб трудящийся український народ самостійно управляв Україною»²⁸.

Більшовицькі організації України свого часу брали участь у виборах до Всеросійських Установчих зборів. При цьому вони викривали політику контрреволюційного Тимчасового уряду, угодців, займалися політичним вихованням мас. Однак тоді більшовикам не вдалося вивести трудящих, особливо селянство, з-під впливу українських дрібнобуржуазних партій. Окремі партійні комітети недооцінювали значення національного й аграрного питань у соціалістичній революції. Далася ознаки слабка робота на селі. В ряді випадків більшовики були не досить активними в залученні мас на свій бік, проводячи роботу у таких організаціях, зокрема, як «Селянська спілка», «Просвіта», «Вільне козацтво», в кооперативних організаціях, українізованих військових частинах тощо.

Узагальнюючі дані про результати виборів до Всеросійських Установчих зборів свідчили, що в цілому по восьми виборчих округах на Україні більшовики одержали 894 845 голосів виборців (10,8%)²⁹. Це забезпечило їм третє місце після блоку українських дрібнобуржуазних націоналістичних партій (55,5%) і російських есерів (17,3%). Ось

²³ Пролетар. мысль.— 1917.— 11 нояб.

²⁴ Борьба трудящихся Волини за власть Советов, март 1917—декабрь 1920: Сб. документов и материалов.— Житомир, 1957.— С. 112.

²⁵ Пролетар. мысль.— 1917.— 9 нояб.

²⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1133, оп. 1, спр. 5, арк. 1.

²⁷ Там же, ф. 2169, оп. 1, спр. 2, арк. 73.

²⁸ Там же, ф. 1133, оп. 1, спр. 4, арк. 3.

²⁹ Укр. іст. журн.— 1972.— № 6.— С. 17.

чому подолання конституційних ілюзій трудящих у ході виборів до Українських Установчих зборів було необхідне більшовикам для остаточного розвінчання контрреволюційної суті Центральної ради. Від розв'язання цього завдання залежав процес встановлення і утвердження Радянської влади на Україні.

Слід сказати, що більшовицькі організації своєчасно почали виробляти свою тактику щодо Українських Установчих зборів. Вже в листопаді 1917 р., коли це питання постало практично, катеринославські і полтавські більшовики вирішили взяти в них участь, висунувши власну платформу, й виставили окремі списки. Причому все це було підпорядковано головному завданню — встановленню Радянської влади на Україні³⁰.

Викриваючи політику націоналістів з усіх ключових питань, більшовики підкреслювали, що «ставлення до Центральної ради у них таке ж, як і до колишнього уряду Керенського», що вся влада на Україні повинна перейти до Рад, оскільки демократії, крім тієї, яка представлена в Радах, не існує»³¹.

Питання безпосередньої участі у виборчій кампанії, вироблення платформи партійних організацій на виборах до Українських Установчих зборів розглядалися більшовиками на зборах, конференціях, нарадах партійних комітетів наприкінці 1917 р.— на початку 1918 р. Так, на початку грудня 1917 р. відбулися обласний (крайовий) з'їзд РСДРП(б) у Києві і обласна конференція РСДРП(б) Донецького й Криворізького басейнів. У їх рішеннях було дано чіткі відповіді на питання, пов'язані із скликанням зборів. Обласний (крайовий) з'їзд РСДРП(б), зокрема, делегати якого представляли 18 тис. членів партії, постановив узяти участь у виборах до Українських Установчих зборів, використати їх для викриття контрреволюційної суті націоналістичних партій і мобілізації мас на боротьбу за «створення на Україні, як і по всій Росії, робітничо-селянського уряду Рад, як істинно демократичного, який знаменує знищення влади капіталу над трудящими»³².

Обласна конференція РСДРП(б) Донецького і Криворізького басейнів у відповідній резолюції ухвалила взяти якнайширшу участь у виборах з метою розгортання перед масами українських трудящих програми пролетарсько-селянської республіки Рад. «Недопустимо ні при яких умовах,— відзначалося, зокрема, в ній,— перетворення Установчих зборів у центр контрреволюційних заколотів проти робітничо-селянської революції Рад»³³. До речі, ця заява була дуже своєчасною, оскільки лідери Центральної ради виношували плани перетворення України в плацдарм всеросійської контрреволюції. Обговорювалося навіть питання про можливість скликання Всеросійських Установчих зборів у Києві³⁴.

Рішення обласного (крайового) з'їзду РСДРП(б) у Києві і обласної конференції більшовиків Донецького і Криворізького басейнів були гаряче підтримані місцевими партійними організаціями. В грудні 1917 р. відбулися губернські, міські, а також повітові конференції і збори більшовиків, на яких обговорювалися питання тактики на виборах до Українських Установчих зборів.

³⁰ Держ. арх. Дніпропетр. обл., ф. 460, оп. 1, спр. 24, арк. 469; ДАПО, ф. 1505, оп. 1, спр. 488, арк. 7 та ін.

³¹ Большевистские организации Украины в период установления и упрочения Советской власти, ноябрь 1917 — апрель 1918: Сб. документов и материалов.— Киев, 1962.— С. 157.

³² Борьба за власть Советов на Киевщине, март 1917 — февраль 1918 гг.: Сб. документов и материалов.— Киев, 1957.— С. 479—480.

³³ Большевистские организации Украины в период установления и упрочения Советской власти.— С. 100.

³⁴ Минц И. И. История Великого Октября: В 3-х т.— М., 1979.— Т. 3.— С. 839—840.

Велику допомогу місцевим партійним організаціям в розробці тактики передвиборної боротьби подавали ЦК РСДРП(б) і Рада Народних Комісарів. Розглянувши питання про призначені на 27—29 грудня 1917 р. вибори до Українських Установчих зборів, Раднарком, зокрема, постановив: «Не перешкоджати виборам і агітації, але не допускати під виглядом агітаторів каледінських агентів»³⁵.

5 січня 1918 р. у відповідь на лист Павлоградського комітету РСДРП(б) Катеринославської губернії, ЦК партії чітко висловив свою позицію з цього питання: «Вас цікавить ставлення до Українських Установчих зборів? Думаємо, що воно повинно бути таким же, як і до загальних, тобто, якщо Установчі збори не визнають влади Українських Рад, то і вони не мають права на існування... Замініть слова російські на українські і ваша лінія буде правильною»³⁶.

В роботі серед мас більшовики використовували свою пресу, якій доводилося вести гостру, принципову полеміку з буржуазно-націоналістичними виданнями, спростовувати їхні наклепницькі вигадки. Партійні газети переконливо роз'яснювали трудящим, що Центральна рада, готуючи Установчі збори, пов'язувала з ними свої егоїстичні наміри, схожі з планами контрреволюційних кіл щодо Всеросійських Установчих зборів. «Українська контрреволюція,— відзначав, зокрема, «Донецкий пролетарий»,— проводячи паралель між українською і російською буржуазією, за прикладом великоруської буржуазії намагається підмінити справжню боротьбу класів, яка розвивається на вулицях міст і сіл, в революційних організаціях, фальшивою, вигадливою, словесною боротьбою в Установчих зборах, не відображаючи справжнього співвідношення сил класів, які борються»³⁷.

Більшовицька преса допомагала робітникам, селянам, солдатам, усім трудящим розібратися в тій великій кількості виборчих списків, які виставлялися політичними партіями, визначити, хто ж є їхнім справжнім захисником. Так, «Пролетарская мысль» радила своїм читачам голосувати за ту партію, яка виражала інтереси робітничого класу³⁸. «Звезда» нагадувала більшовикам про необхідність вирвати село з рук куркульських спілок, посилати туди газети, вести там дійову агітацію³⁹.

У своїй агітаційно-пропагандистській роботі серед трудящих більшовики використовували рішення Головної комісії по виборах до Українських Установчих зборів про те, що військовослужбовці, «які призвані на військову службу не на території України, права участі у виборах не мають»⁴⁰. 19 листопада 1917 р., виступаючи на засіданні Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів, Ф. А. Сергеев (Артем) гнівно засудив цей антидемократичний крок Центральної ради⁴¹. 30 листопада його скасування зажадали більшовики Полтави на засіданні місцевої Ради робітничих і солдатських депутатів⁴².

Позицію більшовиків у цьому питанні підтримали робітники, селяни, солдати. Так, на початку грудня 1917 р. на мітингу в Сердюцькому полку (Катеринослав) після виступу Е. Квірінга було прийнято резолюцію протесту. Контрреволюційний закон про вибори, зазначалося в ній, як і вся позиція Центральної ради показує, що вона не є народним урядом. Таким урядом може бути лише уряд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»⁴³.

³⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 1, спр. 1, арк. 41.

³⁶ Переписка Секретарната ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями: Сб. документов и материалов.— М., 1957.— Т. 2.— С. 135—136.

³⁷ Донец. пролетарий.— 1917.— 20 янв.

³⁸ Пролетар. мысль.— 1917.— 25 нояб.

³⁹ Звезда.— 1917.— 19 дек.

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 1133, оп. 1, спр. 4, арк. 50.

⁴¹ Донец. пролетарий.— 1918.— 4 дек.

⁴² ДАПО, ф. 1155, оп. 1, спр. 488, арк. 11.

⁴³ Звезда.— 1917.— 14 дек.

Перелякана таким ходом подій, Головна комісія по виборах незабаром змушена була послати своїм представникам в округи телеграму такого змісту: «Військові чини з складу населення території Української Народної Республіки, випадково призвані за кордоном Української республіки, але підтримують... економічні або інші зв'язки з територією УНР, мають право... приймати участь в виборах до Українських Установчих зборів»⁴⁴. Величезну роль у боротьбі проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції відіграв ультиматум, пред'явлений Центральній раді урядом Радянської Росії. «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради», підписаний В. І. Леніним, підтвердив право всіх народів, у тому числі й українського, на національну незалежність. Разом з тим Раднарком викрив антинародну сутність Центральної ради, її боротьбу проти влади Рад на Україні і в Росії, що виражалось, зокрема, в підтримці антирадянського кадетсько-каледінського заклоту.

Раднарком зажадав від Центральної ради не пропускати контрреволюційні війська на Дон, припинити роззброєння радянських полків і загонів Червоної гвардії на Україні, негайно повернути відібрану у них зброю. У Маніфесті було твердо заявлено, що в разі невиконання цих вимог протягом 48 годин, Центральна рада вважатиметься в стані війни проти Радянської влади в Росії і на Україні⁴⁵.

Відповівши на ультиматум Раднаркому відмовою, буржуазно-націоналістичні верховоди розпочали шалену шовіністичну кампанію, намагаючись представити свою боротьбу проти Рад на Україні і в Росії як війну між двома республіками, посіяти ворожнечу між українським та російським народами.

Більшовики провели велику роботу по роз'ясненню ленінського маніфесту серед мас. Цей документ був передрукований у місцевих газетах, про нього дізналися сотні тисяч трудящих України. На численних мітингах і зборах робітники, солдати й селяни одностайно схвалювали ультимативні вимоги Раднаркому, приймали рішення про невизнання Центральної ради, її органів на місцях, вимагали скликати Всеукраїнський з'їзд Рад і передати їм усю повноту влади.

Перший Всеукраїнський з'їзд Рад відбувся в Харкові 11—12 грудня 1917 р. В його резолюції про поточний момент наголошувалося, що саме «влада Рад забезпечує справжнє виявлення волі народних мас, відкриває можливості для здійснення корінних соціальних перетворень в їх інтересах, чого ніколи не роблять буржуазно-націоналістичні партії, а саме: негайне розв'язання земельного питання, запровадження робітничого контролю, демократизація армії, визнання Ради Народних Комісарів». Було підкреслено також, що селяни зможуть одержати землю, якщо «встановлять найтісніший зв'язок з Радами робітничих і селянських депутатів і разом з ними будуть допомагати новій, Радянській владі виконувати ці завдання»⁴⁶.

З'їзд прийняв рішення про створення справді суверенної Української Радянської держави. «Влада на території Української республіки,— проголосив він,— віднині належить виключно Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів; на місцях— повітовим, міським, губернським, обласним Радам, а в центрі— Всеукраїнському з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів, його Центральному Виконавчому Комітету і тим органам, які він створить.

Україна оголошується Республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»⁴⁷.

⁴⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1133, оп. 1, спр. 4, арк. 105.

⁴⁵ Див.: Ленін В. І. Повне зібр. творів.— Т. 35.— С. 137—139.

⁴⁶ Большевистские организации в период установления и упрочения Советской власти.— С. 10—11, 14.

⁴⁷ Борьба за власть Советов в Донбассе: Сб. документов.— Донецк, 1957.— С. 236; Донец. пролетарий.— 1917.— 28 дек.; Бюллетень Совета рабочих и солдатских депутатов (с. Каменское).— 1917.— 12 дек.

Підсумки роботи з'їзду дістали широке схвалення в масах. На засіданнях Рад, зборах і мітингах трудящих приймалися резолюції, в яких палко віталися його історичні рішення, створення першого Радянського уряду України. Звичайно, в ряді резолюцій містилися вимоги скликання Українських Установчих зборів, але тепер уже не Центральною радою, а Всеукраїнським з'їздом Рад. Ставилось їй завдання перед цим органом — запровадити таку державну владу, яку створили російські робітники, солдати і селяни⁴⁸.

Таким чином, рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад були визначальними у ставленні трудящих до Українських Установчих зборів. Не випадково Головна комісія у справах по виборах до них на основі подань окружних комісій дедалі частіше відзначала, що населення байдуже до їхньої роботи. З цього приводу забила тривогу й націоналістична преса: «Коли прийшов довгожданий, вистражданий віками, одержаний ціною крові праведників нашого народу момент виборчої кампанії в Українські Установчі збори, у селянства почав пропадати всякий інтерес до цих важливих для нього виборів... Люди не проявляють тієї кипучої діяльності, яка проводилася ними під час виборів до Всеросійських Установчих зборів. Не проводять передвиборчих нарад, не організують днів виборчого фонду, не перевіряють списки виборців»⁴⁹.

Своїм негативним ставленням до Установчих зборів, до підготовки самих виборів робітники й селяни висловлювалися в цілому проти впроваджуваної Центральною радою соціально-економічної системи, яка тріщала по всіх швах. Розвалювалася армія, спішно створювана націоналістами. Один з буржуазно-націоналістичних діячів — Д. Дорошенко вже після його вигнання з Радянської України змушений був констатувати: «Коли більшовики кинули в солдатську масу більш елементарні й привабливі лозунги, ніж ті, які розповсюджували російські та українські есери, то мільйон штиків, на які розраховувала Рада, розтанув безслідно протягом найкоротшого часу. Воювати за Центральну раду пішли тільки діти буржуїв»⁵⁰.

В умовах гострої класової боротьби між силами прогресу на чолі з робітничим класом і селянською біднотою та силами націоналістичної реакції за розв'язання назрілих питань державного розвитку України завершувалася передвиборча кампанія в ці «суверенні» Установчі збори. В. І. Ленін писав: «Останні події на Україні (почасти також у Фінляндії і в Білорусії, як і на Кавказі) свідчать так само про нове групування класових сил, що відбувається в процесі боротьби між буржуазним націоналізмом Української ради, Фінляндського сейму і т. п., з одного боку, і Радянською владою, пролетарсько-селянською революцією кожної з цих національних республік, з другого»⁵¹.

Історична дійсність, її розвиток показували, що перемога врешті-решт буде за силами революції. «Повсюди націоналістичний чад, нав'язаний Радою (мається на увазі Центральна рада.— В. Г.), розвіюється, і робітнича та селянська біднота пожадливо хапається за зброю для боротьби за соціалізм і Радянську владу...— писав 13 січня 1918 р. в газеті «Известия» В. П. Затонський — представник Народного Секретаріату при Раднаркомі.— Рада вже зжила політично в свідомості робітничих і селянських мас. Тепер вона тримається на юнкерах, офіцерах та інших контрреволюційних елементах. У воєнному відношенні Рада також зживає себе». Ці слова можуть служити свого роду ілю-

⁴⁸ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине: Сб. документов и материалов.— Киев, 1957.— Т. 2.— С. 574.

⁴⁹ Известия Александрійского уездного земства (Херсонская губерния).— 1917.— 29 дек.

⁵⁰ Советская национальная политика и буржуазные историки.— М., 1972.— С. 153.

⁵¹ Ленін В. І. Тези про Установчі збори // Повне зібр. творів.— Т. 35.— С. 158.

страцією до висновку, зробленого В. І. Леніним у доповіді на III Всеросійському з'їзді Рад 11 січня 1918 р. про те, що «...буржуазні елементи української Ради доживають останні дні. У перемозі Радянської влади Української народної республіки над українською буржуазною Радою нема ніякої можливості сумніватися»⁵².

Та й сам хід виборів до Українських Установчих зборів незаперечно переконував у цьому. Призначені Центральною радою на 27—29 грудня 1917 р. вони були проведені в січні 1918 р. лише в семи округах з тринадцяти — Київському, Волинському, Подільському, Херсонському, Полтавському, Катеринославському, Чернігівському⁵³.

На час виборів Україна вже була проголошена Республікою Рад, у багатьох містах Радянська влада або існувала, або за неї йшли бої з буржуазно-націоналістичними військами і кадетсько-каледінськими заколотниками. Трудящі байдуже зустріли початок роботи Всеросійських Установчих зборів. Так, робітники Брянського заводу (Катеринослав) 6 січня 1918 р. заявили, що вони «підтримують лише ті Установчі збори, які не підуть проти істинних представників пролетаріату й селянської бідноти, народних комісарів і Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів, будуть впроваджувати в життя всі видані декрети про землю, робітничий контроль над виробництвом, націоналізацію банків»⁵⁴.

Повністю схвалили трудящі України розпуск Всеросійських Установчих зборів Радянським урядом. Робітники Петровського заводу (Єнакієве) 24 січня 1918 р. постановили: «Схвалюємо політику Ради Народних Комісарів про розгін Установчих зборів, як контрреволюційного гнізда, які не визнали декларації III Всеросійського з'їзду та відхилили декрет про мир і цим показали нам, що вони настроєні в сторону буржуазії. Таких Установчих зборів нам, робітникам, не потрібно»⁵⁵. Передові, найбільш свідомі трудящі усім своїм єством сприйняли ленінські декрети і прагнули, щоб влада у центрі й на місцях належала тільки Радам.

Ось чому широкі верстви населення бойкотували виборчу кампанію. Так, якщо у виборах до Всеросійських Установчих зборів по Україні взяв участь 8 250 921 виборець, то до Українських — 4 571 392, тобто 53,6%⁵⁶. Головна комісія у справах виборів оцінювала це як «величезний абсентеїзм» і навіть як вороже ставлення до важливого з її точки зору заходу⁵⁷.

Так воно й було насправді. Вибори не відбулися в Харківській губернії. Тут їх призначили на 2 лютого 1918 р. На цей час на Харківщині перемогла Радянська влада, і трудящі не виявляли жодного інтересу до Установчих зборів. А перша Всеукраїнська селянська конференція, що проходила в Харкові 20 січня 1918 р., доручила Народному Секретаріату України взагалі розпустити колегію по скликанню Українських Установчих зборів⁵⁸. В окремих місцях губернії трудящі самі розганяли виборчі комісії, які намагалися продовжувати свою діяльність.

В Одеській виборчій окрузі вибори мали відбутися в двадцятих числах січня. Однак після того, як 15—18 січня в Одесі перемогло збройне повстання і влада перейшла до Рад, їх вирішено було не проводити. Не відбулися вони також у Таврійській, Валуйській, Острозькій і Путивльській округах⁵⁹.

⁵² Там же.— С. 258.

⁵³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1153, оп. 1, спр. 4, арк. 110—116.

⁵⁴ Звезда.— 1918.— 6 янв.

⁵⁵ Донец. пролетарій.— 1918.— 24 янв.

⁵⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1133, оп. 1, спр. 53, арк. 1, 3, 5, 13, 25—26, 31—33, 37, 42, 45, 58 (підрахунки автора).

⁵⁷ Там же, ф. 2176, оп. 1, спр. 41, арк. 116.

⁵⁸ Вісн. УНР.— 1918.— 21 січ.

⁵⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2176, оп. 1, спр. 41, арк. 213, 214, 297.

Якщо врахувати, що Українським Установчим зборам Центральна рада відводила роль всеукраїнського парламенту, покликаного затвердити буржуазну державність, то юридично вони такого права не мали. Відмовляючись від участі у виборах, половина дорослого населення України тим самим висловила свій рішучий протест проти антинародної політики націоналістичних партій.

Проаналізуємо, які ж групи населення відмовили в довір'ї цьому органі як символу «національної єдності» всього українського народу. Вибори бойкотували насамперед у містах. Так, по губернських центрах кількість жителів, що взяли участь у них, менша, ніж у цілому по Україні (43,2% проти 53,6%)⁶⁰. А по робітничих районах і містах Донецько-Криворізького басейну (Катеринослав, Луганськ, Юзівка, Амур-Нижньодніпровськ, Бахмутський і Слов'яносербський повіти) кількість жителів, які брали участь у виборах до Українських Установчих зборів порівняно з виборами до Всеросійських, становила лише 31,1%⁶¹. Це дає підставу зробити висновок, що виборчу кампанію ігнорували значною мірою робітники, причому найбільш передові і свідомі.

У виборах брало участь в основному селянство. Їх підсумки більшою чи меншою мірою відображали розстановку класових сил на селі. Але й сільське населення виражало незадоволення цим заходом Центральної ради, про що з сумом писала буржуазно-націоналістична «Робітнича газета»: «Коли придивитися до селянства або згадати виборчу кампанію до Всеросійських Установчих зборів, то кожному б'є в очі та байдужість і абсентеїзм, які панують серед селян»⁶². Під час виборів у багатьох комісіях допускалися махінації із списками, їх номерами, урнами. В хід пускалися навіть залякування й погрози. Та ніщо не допомогло буржуазно-націоналістичним партіям. На багатьох бюлетенях було зроблено такі красномовні написи: «Геть війну, геть буржуазію, нам потрібен хліб, ми хочемо їсти»⁶³, «Я бажаю землі безплатно, голосую за партію більшовиків»⁶⁴.

Робітники та селяни дедалі більше довіряли Радянській владі, більшовикам. Останні залишилися єдиною партією, відносна кількість голосів поданих за яку не тільки не зменшилася порівняно з виборами до Всеросійських Установчих зборів, а навпаки — зросла. Якщо восени 1917 р. за них по Україні голосувало 894 845 чол., тобто близько 11% усіх виборців, то в січні 1918 р. — 794 652, або 17,3%⁶⁵.

Відчуваючи неминучу загибель, Центральна рада гарячково шукала воєнної підтримки в імперіалістів Заходу. Вона готова була йти на все, не зупиняючись навіть перед іноземним поневоленням України. Щоб розв'язати собі руки, Центральна рада, маскуючись прапором «самостійності», 12 січня 1918 р. у своєму IV Універсалі заявила про розрив будь-яких відносин з Радянською Росією. Цей акт націоналісти мали намір проголосити при відкритті Українських Установчих зборів.

А тим часом у IV Універсалі вони патетично закликали: «Всім громадянам нашим проводити вибори до Українських Установчих зборів, як можна уважніше приймати всі міри, щоб підрахунок голосів завершити як можна швидше, щоб за декілька тижнів зібралися наші Установчі збори — наш найвищий господар і відновлювач землі нашої і закріпив свободу, лад і добробут, конституцію незалежної Україн-

⁶⁰ Там же, ф. 1133, оп. 1, спр. 53, арк. 1, 3, 5, 18, 25—26, 31—32, 37, 42, 45, 48.

⁶¹ Там же, арк. 13; Див. також: История СССР.— 1965.— № 1.— С. 123.

⁶² Робітнича газ.— 1918.— 17 січ.

⁶³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1160, оп. 1, спр. 1, арк. 9.

⁶⁴ Там же, ф. 3046, оп. 1, спр. 1, арк. 5.

⁶⁵ Там же, ф. 1133, оп. 1, спр. 53, арк. 44; ф. 3261, оп. 1, спр. 79, арк. 5, 7, 9, 14, 23, 36, 47, 52, 61, 67, 72; ДАПО, ф. 1505, оп. 1, спр. 83, арк. 134; Нова рада.— 1917.— 3 груд.; Спирин Л. М. Классы и партии в гражданской войне в России.— М., 1968.— С. 416—419.

ської Народної Республіки на добро всьому трудящому народу — тепер і на майбутнє»⁶⁶.

На засіданні Головної комісії 17 січня 1918 р. було прийнято рішення відкрити Установчі збори 2 лютого 1918 р.⁶⁷ Від імені Генерального секретаріату М. Грушевський вимагав ретельно збирати дані про хід виборів на Україні⁶⁸. Всі повітові комісії повинні були регулярно інформувати Центральну раду про настрої населення та його ставлення до виборів, а також про те, як вплинуло на виборчі справи січневе збройне повстання⁶⁹.

В цей час робітники й селяни під керівництвом більшовиків вели боротьбу за встановлення Радянської влади на всій території України. Радянські війська невпинно наближалися до Києва. А Центральна рада продовжувала засідати і намагалася приймати один закон за другим — про землю, 8-годинний робочий день і т. д. Але, як доречно зауважив Дорошенко, «уже не було часу займатися законодавством. Київ переходив до рук більшовиків і необхідно було тікати». В результаті Центральна рада опинилася аж на Волині.

У зв'язку з контрреволюційною сутністю Українських Установчих зборів та із згаданими подіями відпала будь-яка потреба скликати їх. Про це 31 січня 1918 р. й сповістив народний секретар освіти В. П. Затонський голову Головної комісії Н. М. Мороза, заявивши, що Українські Установчі збори збиратися не будуть⁷⁰.

Намагаючись за всяку ціну утриматися при владі, Центральна рада зрадила національні інтереси українського народу. 9 лютого 1918 р. вона підписала з Німеччиною й Австро-Угорщиною «мирний договір», а 18 лютого іноземні війська почали окупацію Радянської України. В обозі окупантів у Київ повернулася й Центральна рада, яка через свою антинародну політику втратила будь-яку підтримку в масах. Демагогічно обіцяючи селянам землю, а всім трудящим демократичні свободи, вона в той же час закликала для боротьби з ними окупантів. З свого боку, буржуазно-поміщицькі кола також були незадоволені нерішучими діями Центральної ради у відновленні майнових прав великих землевласників і капіталістів. Та й окупанти косо поглядали на неї, бо дуже повільно надходили із сіл України хліб, м'ясо, сало.

В умовах іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни Центральна рада знову активізувала спроби прикрити свою зрадницьку політику пропагандою лозунга суверенних Установчих зборів. За її вказівкою Головна комісія по виборах розгорнула гарячкову діяльність і засідала майже щоденно. Обговорювали одне питання — яким чином найшвидше завершити вибори. А результати були невтішними. 19 березня 1918 р. Генеральному секретаріатові було представлено звіт, у якому містився висновок, що ніде на Україні вони не були проведені своєчасно. Неможливо назвати округ, констатувала комісія, де б вибори відбулися по всіх дільницях. Завдяки діям більшовиків скрізь відчуваються байдужість, абсентеїзм, вороже ставлення до виборів з боку населення⁷¹.

У зв'язку з цим комісія визнавала за недоцільне проводити до кінця вибори, які не можуть бути справжнім виявом волі українського народу⁷². Насправді цей висновок не відповідав історичній дійсності. Ігноруючи вибори, трудящі красномовно висловлювали і свою волю пов'язати майбутнє краю з Радянською владою, і своє ставлення до

⁶⁶ Парт. арх. Житомирського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 126, арк. 99.

⁶⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 1133, оп. 1, спр. 4, арк. 363.

⁶⁸ Там же, арк. 376.

⁶⁹ Там же, арк. 379.

⁷⁰ Там же, спр. 10, арк. 128.

⁷¹ Там же, арк. 116.

⁷² Там же, спр. 4, арк. 393.

Центральної ради та її спроб встановити буржуазно-націоналістичну державність на Україні.

Однак буржуазно-націоналістична верхівка все ж сподівалася завершити вибори і за всяку ціну скликати Установчі збори. 11 квітня 1918 р. Центральна рада постановила провести довибори і перевибори там, де вони не відбулися або ж пройшли за участю лише 4/5 загальної кількості виборців⁷³. Через тиждень, 18 квітня, вона уточнила свою позицію в цьому питанні і вирішила організувати перевибори в тих дільницях, де голосувало менше 50% виборців⁷⁴.

Але здійснити ці наміри Центральній раді не вдалося завдяки стійкому опору трудящих її задуму. Своє безсилля врятувати становище гостро відчувала Головна комісія по виборах. Ряд її членів звернувся з проханням звільнити їх від цих обов'язків і припинити роботу комісії, оскільки вона, як говорилося, наприклад, у заяві М. П. Радченка, «повністю не відповідає ідеї і змісту державно-правового інституту Установчих зборів»⁷⁵. Таким чином, виборча комісія визнала своє повне банкрутство.

На цей час у таборі українських буржуазних націоналістів уже не було спільної думки з приводу дальшої долі Установчих зборів, усе частіше звучали сумніви у необхідності зусиль по їх скликанню⁷⁶. Змінився й тон галасливих виступів націоналістичної преси. Зокрема, «Нова рада» писала: «Курс української внутрішньої політики повинен тепер йти дорогою рішення про нові вибори, але вже не в Установчі збори, а в парламент Української Народної Республіки»⁷⁷.

Проте й цей задум Центральної ради залишився нереалізованим. 22 квітня 1918 р. під тиском Німеччини й Австро-Угорщини вона підписала з ними новий принизливий договір, який передбачав окупацію України інтервентами, після чого стала їм непотрібною. 29 квітня 1918 р. окупанти інсценували на поміщицько-куркульському з'їзді хліборобів обрання «гетьманом» України багатого поміщика П. Скоропадського, встановивши цим самим маріонеткову монархічно-поміщицьку диктатуру, що цілком відповідала інтересам окупантів та експлуаторських класів.

Так і залишилася невиконаною постанова Центральної ради про скликання 12 травня 1918 р. Установчих зборів з депутатів, обраних у грудні та січні⁷⁸. Жалюгідними були останні дні існування Головної комісії по виборах. Аж до серпня 1918 р. її голова Н. М. Мороз марно намагався дізнатися від гетьманського уряду, кому можна здати справи очолюваного ним органу. Не дочекавшись відповіді і зрозумівши, що вони нікому не потрібні, комісія провела 5 серпня своє останнє засідання, на яке з 15 членів з'явилися тільки четверо⁷⁹, і вслід за Центральною радою назавжди зникла з політичної арени.

І все ж націоналістична буржуазія не розпрощалася з надіями зібрати буржуазно-парламентську установу, щоб з її допомогою якось прикрити свою зраду інтересів трудящих. Під час панування Директорії, наприкінці 1918 — на початку 1919 рр., були інсценовані вибори в так званий «Трудовий конгрес», буржуазно-куркульський склад якого цілком влаштовував панівні класи. Зрозуміло, що він схвалив внутрішню й зовнішню політику Директорії, а також оголосив «подяку» уряду Петлюри — Винниченка, проти якого повсюди повставали робітники та селяни України.

«Конгрес» діяв недовго. У зв'язку з успішним наступом радянських військ і визволенням ними 5 лютого 1919 р. Києва ця установа зму-

⁷³ Там же, арк. 394.

⁷⁴ Там же, арк. 398, 400.

⁷⁵ Там же.

⁷⁶ ДАПО, ф. 1505, оп. 1, спр. 488, арк. 80; Молот (Житомир).— 1918.— 17 квіт.

⁷⁷ Нова рада.— 1918.— 18 берез.

⁷⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 1133, оп. 1, спр. 10, арк. 118.

⁷⁹ Там же, спр. 4, арк. 417.

шена була припинити своє існування. Чергова спроба, цього разу контрреволюційної Директорії, утвердити на Україні буржуазно-націоналістичну державність завершилася повним крахом.

Як бачимо, в цей час на Україні у гострому, безкомпромісному протиборстві зіткнулися дві форми державного ладу — утверджені більшовиками Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, які відповідали інтересам абсолютної більшості робітників і селян, та Українські Установчі збори — витвір контрреволюційної Центральної ради, її партій, що служив ширмою для здійснення егоїстичних інтересів панівних класів і прикриття угод з іноземними імперіалістами.

Вибори в Установчі збори, наступні події переконливо засвідчили той факт, що, практично порівнюючи діяльність більшовиків і заходи буржуазних націоналістів, трудящі України зробили свій історичний вибір на користь Радянської влади. Вирішальними умовами її встановлення тут стали перемога соціалістичної революції в центрі країни, братерська допомога російського народу, керівна роль партії більшовиків, яку підтримували основні маси пролетаріату й найбіднішого селянства.

В. И. Гусев

КРАХ БУРЖУАЗНО-НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ
В ХОДЕ УТВЕРЖДЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НА УКРАИНЕ

Резюме

На основе архивных данных автор раскрывает несостоятельность попыток Центральной рады использовать лозунг Украинского Учредительного собрания для утверждения буржуазно-националистической государственности, прикрытия своих антинародных сделок с империалистами Запада. Показаны результаты деятельности большевиков по преодолению конституционных иллюзий у части трудящихся Украины.

І. П. КОЖУКАЛО (Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙНИХ КОМІТЕТІВ УКРАЇНИ
ПО ЗМІЦНЕННЮ ПЕРВИННИХ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
(1945—1961 рр.)

Післявоєнна перебудова діяльності партії торкнулася всіх її ланок — від Центрального Комітету до первинних парторганізацій. Нові завдання соціалістичного будівництва зумовлювали об'єктивну необхідність дальшого підвищення рівня партійного керівництва, вимагали неухильного зміцнення ідейної й організаційної єдності рядів партії, зміцнення її зв'язків з масами. Цьому великою мірою мали сприяти підвищення боевитості первинних парторганізацій, поліпшення їх якісного складу, посилення авангардної ролі комуністів у всіх сферах матеріального і духовного життя, їх ідейно-політичного загартування. «Успішна діяльність партії, зростання активності комуністів, — зазначається в новій редакції Програми КПРС, — нерозривно пов'язані з дальшим поліпшенням роботи первинних партійних організацій. Будучи політичним ядром трудових колективів, вони покликані всемірно сприяти поєднанню політики партії з живою творчістю мас»¹.

¹ Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. — К., 1986. — С. 220.

Питання зміцнення первинних парторганізацій, підвищення їх ролі в усіх сферах життя особливо гостро стояли в тимчасово окупованих німецько-фашистськими загарбниками республіках і областях, де вони виявилися чисельно ослабленими. Якщо на 1 червня 1941 р. на Україні діяло 33 275 первинних парторганізацій, то на час її визволення (жовтень 1944 р.) — тільки 11 323, або майже в 3 рази менше. Кількість комуністів у них зменшилася майже в 4 рази².

Погіршився соціальний склад республіканської партійної організації. Якщо за станом на 1 січня 1941 р. робітників серед комуністів було 48,6%, селян — 20,1%, службовців — 31,3%, то на початок 1945 р., відповідно, — 34,2%, 10,6% і 55,2%. За родом занять за цей період серед службовців комуністів стало менше, ніж до війни, в 2,5 рази, серед робітників — майже у 8 разів, а серед колгоспників — майже в 10 разів³. До цього слід додати, що на розстановку партійних сил на початку відбудовного періоду значний вплив справив той факт, що більш як половина комуністів ще перебувала в лавах армії.

Одними з основних завдань післявоєнної перебудови діяльності партії були зміцнення первинних партійних організацій, збільшення в їх складі робітників і колгоспників, підвищення авангардної ролі комуністів на виробництві. У відповідності з ними ВКП(б) взяла курс на перегрупування своїх рядів. На основі закону, схваленого в червні 1945 р. дванадцятю сесією Верховної Ради СРСР, почалася масова демобілізація військовослужбовців і планомірне організоване переведення комуністів з лав Радянської Армії у сферу народного господарства. Протягом 1945 р. — першої половини 1946 р. партійні організації республіки поповнилися за рахунок демобілізованих майже на 160 тис. чол.⁴ А всього до початку 1949 р. з лав Радянської Армії прибуло 460 835 членів і кандидатів у члени партії, що становило більше двох третин усього складу КП(б)У⁵. Частина комуністів прибула з інших республік Радянського Союзу (з евакуації, у порядку відрадження на постійну роботу на Україну і т. д.).

Зміцнювалися партійні організації в західноукраїнських областях. У зв'язку з возз'єднанням Закарпаття з Українською РСР у грудні 1945 р. Комуністична партія Закарпатської України ввійшла до складу ВКП(б). На кінець 1945 р. 434 її первинні парторганізації об'єднували 4279 членів партії. Всього на 1 січня 1946 р. у Волинській, Дрогобицькій, Закарпатській, Ізмаїльській, Львівській, Ровенській, Станіславській, Тернопільській та Чернівецькій областях налічувалося 31 107 комуністів, об'єднаних у 2294 парторганізації проти 36 969 (3055 парторганізацій) на початку червня 1941 р.⁶

За допомогою ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У в західних областях України швидко відновлювався чисельний склад партійних організацій. Якщо в цілому Компартія України на 1 січня 1946 р. досягла 56,7% довоєнного складу, то партійні організації західних областей — 84%⁷. А на початку 1947 р. у західному регіоні республіки діяло 4074 парторганізації, в яких на обліку перебувало понад 60 тис. комуністів, тобто значно більше, ніж до війни. Крім інших джерел (повернення комуністів з рядів Радянської Армії, прийом до партії кращих представників робітничого класу, селянства та інтелігенції з місцевого населення), партійні організації зростали тут за рахунок представників,

² Парт. арх. Ін-ту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 47, спр. 2550, арк. 5 (далі — ПА ІІП).

³ Там же, арк. 2; спр. 2552, арк. 15.

⁴ Там же, оп. 23, спр. 2654, арк. 103.

⁵ XVI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, 25—28 січ. 1949: Матеріали з'їзду.— К., 1949.— С. 46.

⁶ Очерки истории Коммунистической партии Украины: Изд. 4-е, доп.— Киев, 1977.— С. 602; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 46, спр. 2802, арк. 19; спр. 1504, арк. 14.

⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 75, спр. 62, арк. 18.

які прибували із східних областей України для подання допомоги в здійсненні соціалістичних перетворень у краї. З часу визволення по червень 1946 р. за рішенням партійних комітетів сюди на постійну роботу було направлено близько 87 тис. чол., у тому числі 3622 партійні і 4053 комсомольські працівники⁸.

Слід відзначити, що партійні організації західноукраїнських областей зміцнювалися й підвищували свою бойовитість, особливо на селі, в умовах гострої класової боротьби. Спираючись на бідняків і батраків, згуртовуючи навколо себе широкі маси селян-середняків, організовуючи боротьбу проти банд українських буржуазних націоналістів, партійні комітети, комуністи проводили велику роботу по роз'ясненню переваг колективного господарства, залучали активістів до лав партії. В результаті до середини 1950 р. колективізацію в регіоні було в основному завершено. Слід сказати, що при цьому не обійшлося без помилок і перегинів, які проявлялися у порушенні принципу добровільності, форсуванні темпів колективізації. Були випадки, коли до куркульських зараховувалися середняцькі господарства.

У процесі соціалістичних перетворень у західних областях України партійні організації зміцнювалися, чисельно зростали. На початок 1951 р. кількість комуністів зросла тут до 90 тис., тобто збільшилася майже утричі порівняно з початком 1946 р. Проте комуністів з місцевого населення у складі партійних організацій було ще мало — 17,2% від їх загальної кількості в регіоні⁹.

Одним з важливих джерел поповнення рядів Компартії України був прийом кращих представників робітничого класу, колгоспного селянства, радянської інтелігенції. Потік заяв свідчив про їх прагнення боротися в рядах ВКП(б) за ідеали комунізму, за відбудову і дальший розвиток народного господарства. Водночас з'явилася небезпека зниження вимог до вступаючих, оскільки мали місце випадки, коли партійні організації не виявляли належної турботи про систематичне поліпшення своїх рядів, не дотримувалися принципу індивідуального добору, пускали цю важливу справу, по суті, на самоплив. До того ж, слід враховувати, що дві третини членів і кандидатів у члени партії становили ті, хто вступив до неї під час Великої Вітчизняної війни. Таке значне оновлення складу змушувало партійні організації дбати насамперед про посилення партійно-організаційної і партійно-політичної роботи з новим поповненням, про залучення його до активного громадсько-політичного життя.

Враховуючи ці обставини, Центральний Комітет ВКП(б) після всебічного ознайомлення з діяльністю окремих партійних організацій, в тому числі Полтавської і Херсонської, в справі прийому й виховання молодих комуністів 26 липня 1946 р. схвалив постанову «Про зростання партії і заходи по посиленню партійно-організаційної і партійно-політичної роботи з новоприйнятими до ВКП(б)»¹⁰. ЦК ВКП(б) зосередив увагу партійних комітетів на поліпшенні їх якісного складу, посиленні виховання молодих комуністів. Центральний Комітет зажадав суворо дотримуватися принципу індивідуального добору. Насамперед рекомендувалося приймати до партії передових робітників, інженерно-технічних працівників, працівників сільського господарства, механізаторів, представників сільської інтелігенції.

Постанову Центрального Комітету було покладено в основу практичної діяльності Компартії України в галузі перебудови партійної роботи, зміцнення партійних організацій, регулювання процесу їх зростання, марксистсько-ленінського виховання молодих комуністів. Хід її виконання розглядався на засіданнях Оргбюро ЦК КП(б)У

⁸ Там же, оп. 23, спр. 2654, арк. 146.

⁹ Там же, оп. 24, спр. 797, арк. 1.

¹⁰ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: Изд. 9-е.— М., 1985.— Т. 9.— С. 24—30.

27 березня і 16 липня 1947 р., а також Політбюро 12 квітня того ж року¹¹. ЦК КП(б)У вказав на недоліки в роботі парторганізацій Ворошиловградської, Дніпропетровської, Київської, Сталінської, Харківської та деяких інших областей по прийому в партію передових робітників, колгоспників, спеціалістів народного господарства. Постанова ЦК ВКП(б) і відповідно рішення ЦК КП(б)У з цього питання обговорювалися на пленумах обкомів, міськкомів, райкомів КП(б)У, на зборах партійного активу, в первинних парторганізаціях. Партійні комітети почали подавати конкретнішу допомогу первинним парторганізаціям в справі прийому до партії. Відновилася практика обговорення звітів на пленумах міськкомів і райкомів партії про підсумки їх роботи по прийому до партії.

Ці та інші заходи дещо сприяли поліпшенню якісного складу парторганізацій. Якщо протягом другої половини 1946 р. в республіці до партії було прийнято 274 бурильників, прохідників, машиністів врубових машин, сталеварів, токарів, слюсарів і механіків, то протягом першого півріччя 1947 р. робітників цих професій було прийнято 683. Значно збільшилася кількість прийнятих у партію механізаторів і спеціалістів сільського господарства. Протягом першого півріччя 1947 р. до лав комуністів вступили 401 тракторист і комбайнер проти 126 чол. у другому півріччі 1946 р., відповідно, голів колгоспів — 607 і 191, завідуючих тваринницькими фермами — 118 і 26, бригадирів — 359 і 85, агрономів та інших спеціалістів — 308 і 147¹². В цілому протягом 1945 р. до республіканської партійної організації було прийнято 14 032 чол., 1946 р. — 18 727, у 1947 р. — 31 030 чол.¹³

ЦК ВКП(б) перевірів у 1947 р. практику прийому і постановку партійно-політичної освіти в ряді обласних партійних організацій, в тому числі Одеській і Харківській. Незважаючи на деяке поліпшення роботи по індивідуальному добору до лав партії, чимало парторганізацій проводили її незадовільно. Партійні ряди слабо зростали за рахунок робітників і колгоспників. Ідейно-політичне виховання велося на низькому рівні. Центральний Комітет визнав за необхідне зосередити зусилля на вихованні комуністів, підвищенні їх ідейно-політичного рівня. Індивідуальний добір почав проводитися суворіше. В 1948 р. кандидатами в члени партії було прийнято по країні в 3,5 раза менше, ніж у попередньому році¹⁴. До лав Компартії України в 1948 р. влилося вдвічі менше членів, ніж у 1947 р.¹⁵

Регулюючи процес поповнення партійних рядів, Центральний Комітет ВКП(б) враховував особливості різних районів країни і стан партійних організацій. У республіках і областях, які постраждали від гітлерівської окупації, парторганізаціям дозволялося, не порушуючи принципу індивідуального добору і статутних вимог, проводити прийом дещо вищими темпами. Це допомогло забезпечити необхідне зростання рядів компартій і парторганізацій визволених республік та областей.

Загалом після закінчення війни, до початку 1949 р., партійні організації України зросли на 94 898 членів і 83 434 кандидати у члени партії¹⁶. Серед прийнятих до партії у той період — відомі в республіці новатори промислового виробництва О. П. Денисенко, М. О. Лукичов, О. Ю. Тюренков, металурги М. Є. Кучерін, Х. Л. Трофимов, С. С. Якименко, залізничник Г. С. Шумилов, відомі майстри сільсько-

¹¹ Юрчук В. И., Кожукало И. П. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины, 1946—1950.— Киев, 1986.— С. 255.

¹² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 46, спр. 3167, арк. 26.

¹³ Там же, оп. 47, спр. 2552, арк. 26а; спр. 2554, арк. 28а; спр. 2555, арк. 36а.

¹⁴ Див.: История Коммунистической партии Советского Союза.— М., 1980.— Т. 5.— Кн. 2.— С. 230.

¹⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 47, спр. 2556, арк. 49а.

¹⁶ Там же.

господарського виробництва Г. Є. Буркацька, М. І. Гета, О. В. Гіталов, М. Г. Лисенко, М. Х. Савченко, М. Л. Фастова, Я. М. Шульга, діячі науки і культури Г. Г. Верьовка, К. Ф. Данькевич, В. Г. Бондарчук та багато інших.

Партійні комітети посилили увагу до виховання кандидатів партії. З цією метою застосовувалися різноманітні форми і методи: проведення партійних зборів, організація лекцій і бесід, залучення до виконання партійних доручень, до навчання у системі партійної освіти тощо. При багатьох райкомах партії регулярно діяли семінари для кандидатів партії. У другій половині 40-х років значну роботу з молодими комуністами проводили, зокрема, партійні організації київських заводів «Ленінська кузня», «Більшовик», «Арсенал» та ін.

Посилення уваги партійних комітетів до питань виховної роботи позитивно позначилося на співвідношенні між кількістю членів і кандидатів у члени партії. До Великої Вітчизняної війни у республіканській партійній організації було 70,4% членів партії і 29,6% — кандидатів, на початку 1946 р., відповідно, — 76,6 і 23,4, а на початку 1949 р. члени партії становили 83,7%, кандидати в члени партії — 16,3%. Проте у роботі партійних комітетів і організацій з кандидатами в члени партії було ще багато недоліків, внаслідок чого ще велика частина їх мала прострочений стаж, який у 40-і роки не тільки не зменшувався, а навіть зростав. На 1 січня 1946 р. 74% кандидатів у члени партії прострочили свій стаж, а на 1 січня 1949 р. — 88,9%. Інколи партійні комітети замість проведення копіткої виховної роботи вдавалися до огульного виключення з рядів партії членів і кандидатів за різні провини. Так, на одному із засідань Полтавського обкому партії у 1947 р. без виклику було виключено з партії 111 чол.¹⁷

В результаті демобілізації комуністів з рядів Радянської Армії, реєвакуції, прибуття комуністів на постійну роботу із східних районів країни, прийому до партії кращих представників робітничого класу, колгоспного селянства й радянської інтелігенції партійні організації України в період переходу до мирного будівництва і в перші повоєнні роки швидко відновлювалися. Наприкінці 1946 р. кількість їх досягла довоєнного рівня, а на початку 1947 р. число комуністів зрівнялося з тим, яке було до війни¹⁸.

Враховуючи значні зміни в складі Компартії України — збільшення кількості комуністів, які вступили до партії в перші післявоєнні роки, й зростання чисельності первинних парторганізацій, XVI з'їзд КП(б)У (січень 1949 р.) підкреслив, що питання керівництва ними, їх даліше організаційне зміцнення, виховання комуністів мають особливо важливе значення. З'їзд зобов'язав партійні організації і комітети відповідно до вказівок ЦК ВКП(б) неухильно дотримуватися принципу індивідуального добору, приймати до рядів партії тільки перевірених і відданих справі комунізму людей, зберігати чистоту партійних рядів¹⁹.

Втілюючи в життя вказівки ЦК ВКП(б) й рішення XVI з'їзду КП(б)У, протягом 1949—1951 рр. республіканська парторганізація прийняла кандидатами у члени партії 83 350 чол.²⁰ Серед них у 1951 р. робітники становили 19,6% проти 14% у 1949 р., колгоспники, відповідно, — 19% і 14,5%²¹.

В результаті допомоги ЦК ВКП(б), організаторської і політичної роботи ЦК КП(б)У за станом на 1 січня 1951 р. порівняно з жовтнем

¹⁷ Юрчук В. І. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства, 1945—1952.— К., 1965.— С. 39, 40; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 46, спр. 3159, арк. 130.

¹⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 46, спр. 2254, арк. 26.

¹⁹ Див.: XVI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України.— С. 229.

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 47, спр. 2257, арк. 44а; спр. 2258, арк. 46а; спр. 2259, арк. 51а.

²¹ Там же, оп. 46, спр. 6126, арк. 37.

1944 р., коли Українську РСР було повністю визволено від німецько-фашистських загарбників, ряди республіканської парторганізації збільшилися у 5 разів. У вказаний період в ній налічувалося 715 715 членів і кандидатів у члени партії, діяло 46 022 первинних парторганізацій²².

У процесі відродження народного господарства партійні комітети вживали заходів щодо зміцнення первинних парторганізацій на вирішальних ділянках виробництва. Особлива увага зверталася на відновлення і зростання партійних організацій промислових підприємств і будов. На кінець четвертої п'ятирічки кількість парторганізацій промислових підприємств перевищила довоєнний рівень, а в будівництві зросла майже втричі, що свідчило про величезні масштаби будівельних робіт у республіці в післявоєнні роки. Протягом 1946—1950 рр. кількість комуністів на промислових підприємствах Української РСР збільшилася майже в три рази, а на будівництві — в 2,5 раза.

Істотні зміни сталися в сільських первинних парторганізаціях. Протягом 1946—1950 рр. кількість комуністів у парторганізаціях колгоспів, радгоспів та МТС збільшилася майже втричі. Це дало можливість створити багато нових первинних парторганізацій, особливо в колгоспах, де їх чисельність зросла з 1431 до 12 041, тобто більш як у 8 разів²³.

Таким чином, постанова ЦК ВКП(б) від 26 липня 1946 р. та інші рішення й заходи партії відіграли позитивну роль у справі зміцнення партійних рядів, зростанні партійних організацій за рахунок робітничого класу, а також колгоспного селянства і радянської інтелігенції. Це свідчило водночас про той високий політичний і трудовий ентузіазм, яким були охоплені радянські люди після закінчення Великої Вітчизняної війни.

Водночас, незважаючи на заходи, які вживалися для регулювання процесу зростання рядів партії, питома вага робітників і колгоспників серед нового поповнення була все ще незначною. Це пояснювалося рядом причин. Зокрема, в умовах культу особи, коли переважало командно-адміністративне керівництво, парторганізації недостатньо піклувалися про тісний зв'язок з масами, а партійні комітети не завжди спиралися в своїй роботі на первинні парторганізації. Негативно впливало на зростання рядів партії за рахунок робітників і колгоспників і те, що в суспільстві не вистачало справжньої поваги до народу. Люди самовіддано працювали, вчилися, мирилися з труднощами і нестачами, але не завжди бачили результати своєї праці, не відчували турботи з боку окремих партійних і радянських органів. Особливо це стосувалося селянства. Все це не сприяло підвищенню авторитету партії і її органів на місцях. Тому не завжди кращі представники робітничого класу й селянства зв'язували свою долю з партією.

Проаналізувавши стан зростання партійних рядів, недостатне їх поповнення за рахунок робітників, колгоспників та кращих спеціалістів народного господарства, центральні й місцеві партійні органи накреслили заходи, спрямовані на дальше поліпшення цієї роботи. Так, у середині 1951 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про керівництво Горьковського обкому партії справою прийому до ВКП(б)», а ЦК КП(б)У в листопаді того ж року — «Про серйозні недоліки в керівництві Станіславського обкому КП(б)У справою прийому до ВКП(б)». У травні 1952 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про підсумки прийому до ВКП(б) за 1951 р.»²⁴. У прийнятих документах наголошувалося на необхідності регулювання процесу зростання партій-

²² Юрчук В. І., Кожукало І. П. Указ. соч.— С. 259, 260.

²³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 47, спр. 2553, арк. 18а; спр. 2558, арк. 18а.

²⁴ Юрчук В. І. Назв. праця.— С. 221.

них рядів. XIX з'їзд КПРС також визнав за необхідне підвищити відповідальність партійних організацій за справу регулювання процесу зростання партійних рядів. Проте помітних зрушень на початку 50-х років в ній не сталося. Протягом другої половини 1952 р. в республіці було прийнято до рядів партії 14 610 чол., з них — 22,2% робітників і 16% колгоспників²⁵. Все це було наслідком форсування процесу зростання партійних організацій за рахунок прийому всіх, хто подавав заяви, і відсутністю належної роботи по індивідуальному добору до партії кращих представників, насамперед з числа робітників і колгоспників.

Починаючи з липневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, який одночасно схвалив вжиті Президією Центрального Комітету рішучі заходи, спрямовані на ліквідацію злочинної діяльності Берія, на поліпшення партійного й державного керівництва, і особливо після XX з'їзду партії в суспільстві намітилися позитивні зміни. «Чимало мужності від партії і її керівництва на чолі з М. С. Хрущовим вимагали критика культу особи та її наслідків, відновлення соціалістичної законності,— відзначив М. С. Горбачов у доповіді на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченому 70-річчю Великого Жовтня.— Почали руйнуватися колишні стереотипи у внутрішній і зовнішній політиці. Було зроблено спроби зламати командно-бюрократичні методи управління, що утвердилися в 30—40-х роках, надати соціалізму більше динамізму, підкреслити гуманістичні ідеали й цінності, відродити творчий дух ленінізму в теорії і практиці»²⁶.

Відбувалися зміни на краще в житті всього суспільства. Прагненням змінити пріоритети економічного розвитку, ввести в дію стимули, пов'язані з особистою заінтересованістю в результатах праці, були прийняті рішення вересневого (1953 р.) і липневого (1955 р.) Пленумів ЦК КПРС. Більше уваги приділялося розвитку сільського господарства, житловому будівництву, легкій промисловості, сфері споживання, всьому тому, що пов'язане із задоволенням потреб людини. Все це сприяло піднесенню активності народу, він ставав сміливішим і впевненішим, проймався більшим довір'ям до партії, її політики. Партійні ряди стали активніше поповнюватися за рахунок робітників і колгоспників.

Велику увагу питанням зміцнення первинних партійних організацій приділив XX з'їзд КПРС. «З'їзд вважає неправильним допущене деякими партійними організаціями ослаблення уваги до справи регулювання росту партії»,— підкреслювалося, зокрема, в його резолюції на Звітну доповідь ЦК. Виходячи з того, що головним було не кількісне, а якісне зростання партійних рядів, з'їзд зажадав від партійних комітетів і організацій «...посилити піклування про індивідуальний добір у партію передових людей, насамперед з числа робітників і колгоспників»²⁷.

Після з'їзду питання зростання рядів КПРС систематично обговорювалися на пленумах і засіданнях бюро обкомів, міськкомів і райкомів партії, на зборах первинних партійних організацій. Так, на бюро Черкаського обкому партії регулярно, кожного кварталу, слухалося питання про регулювання процесу зростання рядів партії. У травні — липні 1956 р. всі районні партійні комітети області обговорили його на своїх пленумах. У серпні того ж року було проведено пленум обласного комітету партії, який виніс на порядок денний питання про регулювання процесу зростання рядів Черкаської партійної організа-

²⁵ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 47, спр. 2560, арк. 18.

²⁶ Горбачов М. С. Жовтень і перебудова: революція продовжується.— К., 1987.— С. 26—27.

²⁷ Резолюція XX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу на Звітну доповідь Центрального Комітету КПРС.— К., 1956.— С. 26.

ції²⁸. Подібні заходи вживалися й іншими партійними комітетами.

Постійну допомогу у справі регулювання рядів партії подавав партійним організаціям ЦК Компартії України. Кращий досвід первинних парторганізацій по прийому до партії і регулювання партійних рядів узагальнювався на нарадах-семінарах, які регулярно проводилися в ЦК Компартії України і обласних комітетах партії. У результаті в 1956 р. партійними організаціями республіки було прийнято до своїх лав робітників удвічі, а колгоспників — у півтора рази більше, ніж у 1955 р. Питома вага робітників і колгоспників серед усіх прийнятих до партії зросла до 62,2%, а службовців — зменшилася до 35,8%²⁹. Збільшення кількості прийнятих до партії робітників і колгоспників було результатом певної демократизації громадсько-політичного життя в суспільстві, удосконалення партійно-організаційної та ідеологічної роботи, посилення уваги партійних комітетів до справи індивідуального добору.

Обговоривши в лютому 1957 р. питання про прийом до КПРС за попередній рік, ЦК Компартії України зажадав від партійних комітетів і надалі проводити роботу по індивідуальному добору, а також зобов'язав їх виконати вказівку XIX з'їзду комуністів республіки про створення первинних партійних організацій в усіх колгоспах, зміцнення нечисленних і організаційно слабких партійних організацій³⁰.

На основі рішень XX з'їзду, настанов ЦК КПРС, партійні організації республіки значно поліпшили роботу по індивідуальному добору до лав партії. За період між XX і XXII з'їздами КПРС кандидатами в члени партії на Україні стали 439 075, членами партії — 413 372 чол. Серед кандидатів у члени партії, які ними стали у 1956—1961 рр., 37,8% становили робітники, 27,1% — колгоспники. Серед службовців, що вступали до партії, неухильно зростала кількість спеціалістів різних галузей народного господарства. Так, питома вага їх серед загальної кількості службовців, прийнятих до рядів партії, у республіці збільшилася з 44,4% в 1952—1955 рр. до 65,1% в 1956—1961 рр.³¹

Отже, у післявоєнні роки, особливо після XX з'їзду КПРС, кількість представників робітничого класу серед комуністів неухильно збільшувалася. Слід відзначити при цьому, що в складі Компартії України питома вага робітників, безпосередньо зайнятих на виробництві, перевищувала питому вагу робітничого класу у складі населення республіки. В республіканській партійній організації помітно зросла кількість колгоспників. Робітники і колгоспники становили на початок 60-х років понад половину всього складу партійної організації України, хоча питома вага їх при цьому була нижчою, ніж у довоєнні роки. Серед комуністів-службовців, багато з яких були вихідцями з робітників і колгоспників, велику кількість становили спеціалісти і наукові працівники, які разом з робітничим класом і колгоспним селянством створювали матеріальні блага. Серед комуністів значне місце посідали партійні, радянські, господарські, профспілкові, комсомольські працівники, які у більшості своїй були висунуті на керівну роботу з рядів робітничого класу і колгоспного селянства.

Незважаючи на труднощі післявоєнного періоду, первинні парторганізації у республіці, як і по всій країні, зросли і зміцніли. На початку 1962 р. Компартия України складалася з 49 732 первинних парторганізацій, які об'єднували 1 477 164 комуністів проти 20 413 парт-

²⁸ Парт. арх. Черкаського обкому Компартії України, ф. 4619, оп. 18, спр. 3, арк. 53, 59.

²⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 47, спр. 2563, арк. 66, 73.

³⁰ Кожукало І. П. Компартия України в період будівництва розвинутого соціалізму: З досвіду діяльності парторганізації республіки в 1951—1958 рр. — К., 1976. — С. 54.

³¹ Авангард українського народу // Рад. Україна. — 1968. — 30 черв.

організацій і 320 307 комуністів у 1946 р.³² Таким чином, чисельність парторганізацій протягом 1946—1961 рр. зросла більш як у два, а кількість комуністів у них — більш як у чотири рази. Це давало їм можливість активніше розв'язувати господарські і політичні завдання. Якщо на початку 1947 р. кількість комуністів у кожній первинній парторганізації досягала в середньому на промислових підприємствах 29 чол., на будовах — 25, у радгоспах — 13 і колгоспах — 8 чол., то на початку 1962 р. вона зросла, відповідно, до 56, 32, 45 і понад 30 чол.³³ Уже до початку 1959 р. первинні партійні організації було створено в усіх колгоспах.

Партійні комітети докладали багато зусиль до того, щоб основна частина комуністів була зайнята безпосередньо на виробництві. Ця робота особливо посилилася у 50-х роках. На 1 січня 1956 р. в промисловості працювало 221 196 комуністів, з них 90,9% — безпосередньо на підприємствах. Кількість комуністів, зайнятих у сільському господарстві, зросла із 137 868 чол. на початку 1953 р. до 177 568 — на січень 1956 р.³⁴

Робота партійних організацій, спрямована на збільшення кількості комуністів безпосередньо на виробництві, сприяла тому, що за період між XVIII (березень 1954 р.) і XIX (січень 1956 р.) з'їздами Компартії України їх частка збільшилася у промисловості на 14,3%, в тому числі у вугільній — на 8,2, у металургійній — 9,9, на будівництві — 28, у сільському господарстві — на 15,6%³⁵.

Відзначивши, що рівень організаторської роботи вирішальною мірою залежить від розстановки комуністів на різних ділянках господарського і культурного будівництва, XX з'їзд визнав за необхідне посилити увагу «до збільшення числа комуністів, зайнятих у виробництві»³⁶. Партійні комітети і організації подбали про дальше збільшення партійного прошарку на вирішальних ділянках виробництва. На 1 січня 1956 р. серед робітників республіки налічувалося 161 385 комуністів, а на початок 1962 р. — 366 048, серед колгоспників, відповідно, — 121 119 і 138 736 комуністів³⁷.

Кількісне і якісне зростання партійних організацій привело до змін у їх структурі, що в свою чергу сприяло посиленню їх бойовистості. Значно збільшилася кількість первинних партійних організацій, що мали парткоми, зросло число цехових парторганізацій та партійних груп. Цьому сприяли і зміни, внесені XX з'їздом до Статуту КПРС, за яким на підприємствах і в установах, де налічувалося понад 50 комуністів, всередині первинних парторганізацій створювалися цехові парторганізації або партійні групи. За Статутом, прийнятим на XIX з'їзді, це стосувалося організацій, що об'єднували не менше 100 комуністів. Якщо в жовтні 1952 р. у республіці в складі первинних парторганізацій налічувалося 5261 цехова парторганізація і 11 618 партійних груп, то на початку 1962 р. їх кількість, відповідно, становила 20 956 і 30 534. Особливо помітно зросла чисельність цехових партійних організацій і груп у колгоспах та радгоспах. На початку 1956 р. в них не було жодної цехової парторганізації, а партгруп налічувалося 1755, а на початку 1962 р. уже діяло 4223 цехові парторганізації, в тому числі 3503 з правами первинної і 12 561 партгрупа³⁸. Все це сприяло наб-

³² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 47, спр. 2563, арк. 35а; Юрчук В. И., Кожукало И. П. Указ. соч.— С. 259.

³³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 47, спр. 2554, арк. 18а; Орлов В. М. Организационно-партийная работа Компартии Украины: Из опыта работы партийных организаций на завершающем этапе построения развитого социализма.— Киев, 1979.— С. 151.

³⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 24, спр. 4268, арк. 37а, 38а.

³⁵ XIX з'їзд Комуністичної партії України, 17—21 січ. 1956 р.: Матеріали з'їзду.— К., 1956.— С. 72—73.

³⁶ Резолюція XX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.— С. 26.

³⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 47, спр. 2563, арк. 34, 73.

³⁸ Там же, оп. 24, спр. 4268, арк. 22; Орлов В. М. Указ. соч.— С. 160.

лиженню партійного керівництва безпосередньо до виробництва, поліпшенню розстановки комуністів, посиленню впливу парторганізацій у трудових колективах.

У 1170 парторганізаціях республіки були створені парткоми, в переважній більшості — партбюро. Їх створення дало можливість залучити до колективного керівництва парторганізаціями велику кількість комуністів, у тому числі передовиків і новаторів виробництва, спеціалістів народного господарства. Первинним парторганізаціям, що налічували у своєму складі понад тисячу комуністів, надавалися права райкомів партії з питань прийому до КПРС, ведення обліку комуністів і розгляду персональних справ. Відповідно до постанови ЦК КПРС від 30 вересня 1958 р. такі права за рішенням ЦК Компартії України були надані 19 парткомам великих промислових підприємств³⁹. Це підвищувало відповідальність великих парторганізацій за регулювання процесу зростання рядів КПРС, виховання комуністів, проведення організаторської і політичної роботи в трудових колективах.

У 50-х роках, особливо після ХХ з'їзду КПРС, партійні комітети значно поліпшили роботу по вихованню молодих комуністів і кандидатів партії, збагачуючи форми і методи роботи з ними. Зокрема, позитивно зарекомендували себе школи молодих комуністів, які створювалися при райкомах партії і великих партійних організаціях. На початку 1956 р. третина кандидатів партії мала прострочений кандидатський стаж. А протягом 1956—1961 рр. кількість кандидатів партії з простроченим стажем зменшилася у 8 разів⁴⁰.

Багато первинних парторганізацій республіки нагромадили значний досвід політичної діяльності, завоювали заслужений авторитет серед робітників і колгоспників. Так, у 1953 р. колгосп ім. Кірова Заставнівського району Чернівецької області за економічними показниками був середнім у районі, партійна організація налічувала тоді у своєму складі дев'ять комуністів, тільки три з них працювали на виробництві. За допомогою райкому партії парторганізація поліпшила внутріпартійну роботу. Рік у рік вона зміцнювалася, поповнюючи свої ряди за рахунок кращих трудівників села. Протягом 1954—1958 рр. до лав партії було прийнято 39 колгоспників. У 1958 р. парторганізація об'єднувала вже 48 комуністів. Всі вони працювали на вирішальних ділянках виробництва. Не рідше одного разу на місяць проводилися відкриті партійні збори, на яких обговорювалися важливі питання господарської і політичної діяльності колгоспу. До підготовки таких зборів широко залучалися комуністи і безпартійні. На партійному бюро комуністи звітували про свою виробничу діяльність і виконання партійних доручень. Перед кожними партійними зборами партбюро інформувало комуністів про виконання рішень попередніх зборів.

Комуністи йшли в авангарді трудівників села. Якщо у 1958 р. в колгоспі одержали з кожного гектара в середньому по 352 ц буряків, то ланки, очолювані комуністами Ф. Василичук і М. Микитей, зібрали по 400, а О. Хортюк — 420 ц. Середній урожай кукурудзи становив 42 ц з га, а в ланках, які працювали під керівництвом членів КПРС М. Шелегон і О. Зелениук, — 80—100 ц. Протягом 11 місяців 1958 р. в господарстві було надоено по 3400 кг молока від кожної корови, а доярки-комуністки М. Романюк, У. Гаврилецька, М. Михайлюк одержали по 3800—4500 кг.

За високі показники праці у рільництві і тваринництві у 1953—1958 рр. 350 колгоспників були удостоєні урядових нагород. Серед на-

³⁹ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 47, спр. 2563, арк. 35а; Орлов В. М. Указ. соч.—С. 154—155.

⁴⁰ Орлов В. М. Указ. соч.—С. 45, 46.

городжених — всі комуністи колгоспу. Три члени КПРС (дві ланкові і одна доярка) удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці⁴¹.

Заходи по зростанню партійних рядів, індивідуальному регулюванню прийому до партії, розстановці комуністів безпосередньо на виробництві сприяли посиленню ролі партійних організацій у політичному і господарському житті країни, піднесенню їх авторитету серед робітників і колгоспників. Після ХХ з'їзду КПРС почала утверджуватися добра традиція — розглядати питання партійної політики в первинних партійних організаціях. З важливими документами Центрального Комітету ознайомлювався партійний актив, окремі з них виносилися на обговорення всіх комуністів. Однак ця демократична лінія внутріпартійного життя не завжди проводилася послідовно. Партійні комітети недостатньо спиралися у своїй діяльності на первинні парторганізації і не завжди подавали їм допомогу. Відвідуючи промислові й сільськогосподарські підприємства, партійні працівники частіше спілкувалися з керівниками цих підприємств, ніж з секретарями парторганізацій, рядовими комуністами. Майже не враховувалася думка первинних парторганізацій під час висування комуністів на керівні посади.

Боездатність первинних парторганізацій, їх вплив на діяльність підприємств, колгоспів, радгоспів, установ та навчальних закладів великою мірою залежать від того, хто їх очолює, від авторитету політичного керівника. Рік у рік поліпшувався освітній рівень секретарів парторганізацій. На початку 1962 р. понад 70% їх мали вищу, неповну вищу і середню освіту проти 39% на початку 1953 р.⁴²

Проте ще мало обиралося секретарів парторганізацій з числа робітників і колгоспників. Так, на початку 1953 р. секретарями парторганізацій працювали лише 2683 робітники і 7285 колгоспників. Не збільшилася їх кількість і в наступні роки⁴³. Це не сприяло розвитку внутріпартійної демократії. Часто секретарями обиралися люди, які, займаючи керівні посади в трудових колективах, мало спілкувалися з масами і не завжди принципово розв'язували те чи інше питання.

Ще мало серед секретарів парторганізацій було жінок-комуністів. Так, на початку 1962 р. їх налічувалося 9766, що становило близько 20% від загального складу секретарів парторганізацій. Тимчасом багато жінок були справжніми вожаками комуністів, взірцем у виробничій і громадській діяльності. У 50-х роках, наприклад, протягом кількох років обиралася секретарем парторганізації колгоспу ім. Ілліча Васильківського району на Київщині ланкова, двічі Герой Соціалістичної Праці О. К. Диптан. Якщо в 1953 р. партійна організація колгоспу налічувала лише кілька комуністів, то в 1958 р. їх було вже 27. 23 з них працювали безпосередньо у сфері матеріального виробництва. У тому, що колгосп щороку одержував високі врожаї, зокрема цукрових буряків, а партійна організація заслужено користувалася авторитетом серед трудівників села, немала заслуга належала її секретарю О. К. Диптан⁴⁴.

Проводячи курс на зростання партійних рядів, зміцнення первинних парторганізацій, партія, її органи на місцях добилися того, що на початку 60-х років парторганізації діяли на всіх вирішальних ділянках виробництва, там, де створювалися матеріальні і духовні цінності. Це сприяло тому, що партійний вплив на державне, господарське і культурне життя республіки посилювався, удосконалювалися форми організаторської та ідеологічної роботи, зміцнювалися зв'язки партії з масами. Водночас у справі керівництва партійними організаціями мали місце й недоліки та нерозв'язані питання. Партійні комітети не завжди спиралися в своїй діяльності на первинні партійні орга-

⁴¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 46, спр. 7289, арк. 85—93.

⁴² Там же, оп. 47, спр. 2560, арк. 41а; спр. 2563, арк. 35а.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Там же, оп. 46, спр. 7324, арк. 58.

нізації. В багатьох випадках переважав командний стиль керівництва ними, що не сприяло активізації комуністів. Недостатня увага приділялася поліпшенню складу секретарів парторганізацій. Перед партійними комітетами стояло завдання і далі регулювати процес зростання партійних рядів насамперед за рахунок прийому до лав КПРС робітників і колгоспників — безпосередніх виробників матеріальних благ.

И. П. Кожукало

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАРТИЙНЫХ КОМИТЕТОВ УКРАИНЫ
ПО УКРЕПЛЕНИЮ ПЕРВИЧНЫХ ПАРТИЙНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ
(1945—1961 гг.)

Резюме

В статье рассматривается деятельность партийных комитетов по укреплению первичных партийных организаций в период восстановления народного хозяйства, дальнейшего развития социалистического общества. Особое внимание обращено на регулирование состава партийных организаций. Речь идет также о расстановке коммунистов на решающих участках производства, воспитании кандидатов в члены партии, структурных изменениях в составе первичных партийных организаций. Указывается на недостатки в деле укрепления партийных организаций, нерешенные вопросы.

Проти буржуазної фальсифікації історії

М. Д. БЕРЕЗОВЧУК (Київ)

АНТИМАРКСИСТСЬКА АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ
ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙ СІЛЬСЬКОЇ БІДНОТИ
НА УКРАЇНІ

Сучасне міжнародне становище, протиборство соціалістичної та буржуазної ідеології зумовили посилення реакційних тенденцій у всій системі західної радянології. Представники останньої, фальсифікуючи досвід будівництва соціалізму в СРСР, роблять політичні висновки про його непридатність для країн Азії, Африки, Латинської Америки, які стають на шлях прогресивних перетворень, намагаються нав'язати їм капіталістичний шлях розвитку.

Свій «вклад» в обґрунтування таких висновків вносить і антимарксистська історіографія. Фальсифікатори історії ставлять перед собою мету: будь-що прикрасити капіталізм, замаскувати його антигуманну природу, нав'язати народам буржуазні стандарти життя й культури. Водночас вони намагаються всіма способами очорнити соціалізм, спотворити зміст таких цінностей, як демократія, свобода, рівність, соціальний прогрес. Намагаючись ослабити притягальну силу марксистсько-ленінських ідей, буржуазна історіографія підтасовує історичні факти і явища, перекручує суть тих чи інших етапів соціалістичного будівництва; спекулює на певних труднощах становлення нової формації, які хоче видати за незмінні атрибути соціалізму; намагається довести, нібито реалізація ідей наукового комунізму суперечить «природному» ходу суспільного розвитку, є насильством над історією, народами, особливо; окремі помилки радянських істориків ототожнює з офіційною точкою зору Комуністичної партії і Радянського уряду. «Сприхотності і безпринципності буржуазних пропагандистів, — говориться в

Політичній доповіді ЦК КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу,— повинні бути протипоставлені високий професіоналізм наших ідеологічних працівників, мораль соціалістичного суспільства, його культура, відкритість інформації, сміливий і творчий характер нашої пропаганди. Потрібна наступальність — і в тому, що стосується викриття ідеологічних диверсій, і в доведенні правдивої інформації про реальні досягнення соціалізму, соціалістичний спосіб життя»¹. Свою роль у реалізації цих настанов мають відігравати й представники радянської історичної науки.

Особливий інтерес виявляє сучасна буржуазна історіографія до марксистсько-ленінської аграрної теорії, політики і практики КПРС на селі в період соціалістичного будівництва. Фальсифікуючи хід соціалістичних перетворень на селі, боротьбу Комуністичної партії за союз робітничого класу з селянством та роль організацій сільської бідноти в його зміцненні, історики Заходу не перестають твердити, що висунення лозунга про цей союз було зумовлено суто кон'юнктурними міркуваннями і переслідувало єдину мету — обманути селянство і забезпечити прихід більшовиків до влади. Наприклад, американський історик М. Фейнсод ще в 1953 р. писав, що «позиція комуністів щодо селянства тривалий час являла собою цікаве поєднання залежності й ворожнечі. Кожного разу, коли комуністи вважали себе слабкими, вони, враховуючи, що їм доводиться діяти в дрібноселянській країні, робили поступку селянству. Коли ж їхні позиції зміцнювалися, вони вдавалися до насильства»². Соціолог із США Дж. Бергаміні у свою чергу резюмує, що комуністи, мовляв, дивилися на селянство як на розмінну монету в політичній грі³. Мета подібних заяв, які майже без змін перекочували і в праці сучасних західних авторів,— цілком очевидна. Дехто з буржуазних дослідників її навіть не приховує. Так, американські радянологи Р. Лерд і Б. Лерд у книжці «Радянський комунізм і аграрна революція» прямо заявляють, що вони навмисне спрямовують увагу читача на «негативні явища комуністичної доктрини», оскільки надзвичайно стурбовані поширенням комуністичних ідей і втіленням їх у практику перебудови сільського господарства в країнах, що стали на шлях будівництва соціалізму⁴.

Боротьба трудящих Країни Рад за розвиток соціалістичної революції на селі являє собою яскравий приклад успішного втілення в життя марксистсько-ленінського вчення про союз робітничого класу й селянства. Саме цим і пояснюються безперервні атаки антикомуністів на політику КПРС в аграрному питанні. Намагаючись довести, що шлях, по якому пішло радянське село,— гірший, порівняно з капіталістичним варіантом його історичного розвитку, західні автори фальсифікують корінні питання історії соціалістичної революції, у тому числі історію комітетів бідноти як у Російській Федерації, так і на Україні та в інших союзних республіках.

Більшість радянологів пов'язувала й пов'язує виникнення комітетів бідноти з продовольчими труднощами, які молода Радянська республіка переживала в перший рік пролетарської диктатури. Англійський історик Х. Сетон-Уотсон писав, начебто комбідни «були створені для того, щоб допомагати властям виявляти приховані селянами лишки хліба»⁵. Аналогічної точки зору дотримуються Я. Грей, Дж. Реше-

¹ Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.— К., 1986.— С. 105.

² Fainsod M. How Russia is Ruled.— Cambridge, 1953.— P. 448.

³ Continuity and Change in Russian and Soviet Thought.— Cambridge, 1955.— P. 219.

⁴ Laird R.D., Laird B. A. Soviet communism and agrarian revolution.— Harmandsworth, 1970.— P. 9—10; The political economy of collectivized agriculture: (A comparative study of communist and non-communist systems).— New York, 1979.— P. IX—X.

⁵ Seton—Watson H. From Lenin to Khrushchev.— New York, 1960.— P. 44.

тар, Л. Шапіро, А. Безансон, П. Солрен та інші антикомуністи. Після утворення комбідів у Радянській Росії, підкреслював, наприклад, Л. Шапіро, більшовики розв'язали жорстоку боротьбу проти селянства, тонко замаскувавши її під «класову війну»⁶.

Буржуазні історики фальсифікують роль і значення класових організацій трудового селянства — комітетів бідноти і комітетів незможних селян у зміцненні диктатури пролетаріату, розгортанні соціалістичної революції на селі, здійсненні продовольчої й аграрної політики партії, залученні середнього селянства до соціалістичного будівництва. Зокрема, американські радянологи А. Е. Адамс і Д. Е. Мейс намагаються заперечити закономірність пролетарської революції, довести неможливість соціалістичних перетворень в СРСР, показати ворожість до більшовизму всього селянства⁷. Їх фальсифікаторська схема, теоретичну основу якої становлять давно відомі і викриті антикомуністичні теорії, має чітке політичне призначення — наклеп на соціалізм і апологетика капіталізму.

Сучасні американські історики й соціологи, фальсифікуючи історію комітетів бідноти в Радянській Росії та комнезамів на Україні як опори партії на селі, у своїх публікаціях, власне, лише переповідають те, що було вже сказано в російській білоемігрантській літературі та антикомуністичних працях довоєнного періоду. Взявши на озброєння застарілі кадетські, есеро-меншовицькі й троцькістські тези, давно розвінчані самим життям, вони подають їх у дещо модифікованій формі, під маскою наукової об'єктивності.

Радянські вчені багато зробили для викриття буржуазних фальсифікацій з питань марксистсько-ленінської теорії аграрного питання, становлення й розвитку союзу робітничого класу з трудящим селянством, історії селянства на різних етапах соціалістичного будівництва, сучасної структури аграрних відносин у радянському суспільстві. Вони переконливо довели, що за роки будівництва соціалізму в радянському селі відбулися великі якісні зміни, досягнуто значних успіхів в його економічному, соціально-політичному, культурному розвитку. Це переконливо зроблено у працях В. С. Васюкова, В. А. Порицького, І. І. Кліміна, Н. Л. Роголіна, Г. В. Шарапова та ін.

Заслужують на увагу матеріали «Круглого столу» з проблеми «Історичний досвід КПРС по здійсненню ленінської аграрної політики і неспроможність її буржуазних фальсифікацій», організованого редакцією «Українського історичного журналу» і проведеного 21 жовтня 1985 р. Наукові працівники Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, інститутів історії, економічних та соціальних проблем зарубіжних країн АН УРСР, викладачі ряду вузів республіки у своїх виступах на конкретному фактичному матеріалі з історії соціалістичного будівництва на селі та глибокому аналізі літератури буржуазних, у тому числі буржуазно-націоналістичних авторів викрили спроби сучасних «радянологів» всупереч історичній правді, об'єктивним процесам становлення нової суспільно-економічної формації тенденційно, у спотвореному вигляді зобразити закономірний хід докорінної перебудови села, утвердження там соціалістичних виробничих відносин, перемогу колгоспного ладу, перекрутити аграрну політику КПРС на сучасному етапі⁸.

Основну увагу при викритті фальсифікацій історії комбідів Російської Федерації радянські історики приділяють критиці вигадок бур-

⁶ Schapiro L. The Communist Party of the Soviet Union.— New York, 1960.— P. 188.

⁷ Adams A. Bolsheviks in the Ukraine: The second companion of 1918—1919.— New Haven; London, 1963.— P. 152; Mace B. Soviet Studies.— Harvard University, 1983.— Vol. 35.— P. 487—503.

⁸ Див.: Укр. іст. журн.— 1986.— № 1.— С. 59—99.

жуазних авторів про перший етап соціалістичного будівництва на селі (жовтень 1917 р.—весна 1918 р.), пов'язаний з боротьбою Комуністичної партії за втілення в життя ленінського Декрету про землю, за зміцнення союзу робітничого класу й селянства в перші місяці встановлення диктатури пролетаріату. Критиці ж буржуазної історіографії з питань другого етапу (літо—осінь 1918 р.), який характеризувався утворенням і діяльністю комітетів бідноти в Радянській Росії, присвячена лише одна стаття А. О. Чернобаєва «Проблема комбідів у буржуазній історіографії»⁹.

Постійно перебуває в полі зору фальсифікаторів діяльність комітетів бідноти і комнезамів на Україні. Буржуазні автори претендують при цьому не тільки на «знання» історії цих класових громадських організацій пролетарського типу на селі, а й на власну фальсифікаторську оцінку їх ролі в громадсько-політичному житті, здійсненні продовольчої політики та проведенні заготівельних кампаній, аграрних революційних перетворень, у політичній системі Радянської держави. Викриттю цих фальсифікацій і присвячена дана стаття.

Проблема комбідів і комітетів незаможних селян займає важливе місце в історіографії Української РСР періоду громадянської війни та воєнної інтервенції, відбудови й реконструкції народного господарства. Створені згідно з декретом Робітничо-Селянського уряду України від 29 листопада 1918 р. «Тимчасове положення про організацію Робітничо-Селянської влади на місцях» комітети бідноти одержували повноваження надзвичайних революційних органів¹⁰. Коло їх обов'язків було таким, як і в ревкомів. Та й організовувалися вони насамперед у тих селах і волосних центрах, де ні революційних комітетів, ні Рад селянських депутатів не було. З такими повноваженнями і правами вони функціонували до літа 1919 р., а в деяких районах республіки — аж до утворення комнезамів (травень 1920 р.). Згідно з травневим положенням «Про сільські комітети бідноти» та червневою «Інструкцією НКВС УСРР сільським комітетам бідноти»^{10а} 1919 р. на комбіди як органи державної влади на селі покладалася вся відповідальність за зміцнення тилу й фронту проти денікінських і петлюрівських військ та куркульсько-націоналістичного бандитизму, за здійснення продовольчої й аграрної політики. Діяльність комітетів бідноти охоплювала всі сторони життя села. Тому без достовірного висвітлення їх історії неможливе повне і правдиве відтворення картини надзвичайно складних подій, що відбувалися на Україні у той період.

Комітети бідноти — опорні пункти диктатури пролетаріату на селі — були найбільш вдалою формою об'єднання сільської бідноти. У конкретно-історичних умовах кінця 1918 — літа 1920 рр. масова організація їх сприяла поглибленню революційних процесів на селі, залученню на бік Радянської влади середнього селянства.

Всупереч твердженням буржуазних фальсифікаторів саме життя, практика соціалістичного будівництва підтвердила, що в боротьбі за соціалізм робітничий клас і трудяще селянство зв'язують одне з одним не випадкові, скороминущі, кон'юктурні, а корінні класові інтереси. Саме тому В. І. Ленін вбачав одне з найголовніших завдань Комуністичної партії в тому, щоб «... навчитися практично будувати... соціалізм так, щоб *кожний* дрібний селянин міг брати участь у цій побудові»¹¹. Він вважав «величезним безглуздом» голе декретування й адміністрування щодо селянства і вимагав ні в якому разі не командувати дрібним виробником, а переконувати його. Говорячи про місце комітетів бідноти та інших громадських організацій радянського села в си-

⁹ Див.: Вопр. ист. — 1975. — № 11. — С. 19—33.

¹⁰ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. — 1919. — № 1. — С. 6—8.

^{10а} Вестник НКВД УССР. — 1919. — № 7. — С. 8—10.

¹¹ Ленін В. І. Про кооперацію // Повне збір. творів. — Т. 45. — С. 352.

стемі диктатури пролетаріату, В. І. Ленін підкреслював, що «організація сільської бідноти... стоїть перед нами як найважливіше питання нашого внутрішнього будівництва і навіть як найголовніше питання всієї нашої революції»¹².

Ленінські настанови і практика революційних перетворень в українському селі успішно втілювалися в життя. Однак А. Е. Адамс, не рахуючись з історичною реальністю і претендуючи на знання тогочасної дійсності, зводить наклеп на В. І. Леніна й Комуністичну партію за проведення заходів по зміцненню Радянської влади на Україні. Аналізуючи діяльність комітетів бідноти, він заявляє, що «комунисти республіки навмисне загострювали класову боротьбу на селі й позбавляли середняків... політичних прав», що практика діяльності комбідів Радянської Росії викликала сильний опір з боку середняків, з якими більшовики не могли справитись, і це, мовляв, привело до припинення існування комбідів¹³. А на Україні, пише він, їхня діяльність викликала незадоволення селянства. Комбіди тут працювали незадовільно в основному через великий процент середніх і багатих селян у їх складі, а також через політику більшовиків, які настроїли проти себе всі верстви селянського населення. Як бачимо, навіть у цих судженнях, які спотворюють історичну правду, є явна суперечність. То автор твердить, що до складу комітетів бідноти середняків не приймали і що це було своєрідним виявом соціальної та економічної війни проти них із застосуванням більш жорстоких заходів, ніж у Радянській Росії; то заявляє, що в складі бідняцьких організацій був великий процент середніх і заможних селян.

У книжці А. Е. Адамса проводиться тенденційне твердження, згідно з яким створення комітетів бідноти на Україні відбувалося під натиском Москви. Він намагається довести, що Ленін не розумів і не знав справжнього політичного становища на Україні, а організація комбідів була несвоечасною. «Цим,— пише буржуазний дослідник,— Ленін підлив масла у вогонь селянських заворушень, що вже розгорівся»¹⁴.

Насправді В. І. Ленін надзвичайно уважно стежив за розгортанням соціалістичної революції на Україні і подавав усіляку допомогу комуністам республіки в мобілізації робітничого класу і трудящого селянства на розгром сил зовнішньої і внутрішньої контрреволюції, на зміцнення диктатури пролетаріату та її органів на селі. Об'єктивний процес розвитку революції вимагав створення в українському селі класових організацій пролетарського типу, які були б найактивнішою силою у втіленні в життя всіх починань Радянської влади. Ще задовго до опублікування на Україні першого положення про організацію комбідів вони почали стихійно виникати в прикордонних з Радянською Росією повітах і працювали на основі діючого в Російській федерації декрету про комітети бідноти від 11 червня 1918 р. Тільки завдяки цьому організована біднота й середняки завдавали нищівних ударів по куркульському бандитизму, успішно виконували продрозверстку. Ленінська ідея організації сільської бідноти була настільки життєздатною, що створені на Україні комбіди існували нелегально навіть під час німецької окупації. А після визволення республіки від кайзерівських військ вони продовжували свою роботу, згуртовуючи трудяще селянство на боротьбу за своє соціальне визволення.

Організація й визначення форм діяльності комбідів та боротьба за середняка на Україні проходили в складних умовах загострення класового протиборства, в процесі розв'язання невідкладних завдань соціалістичного будівництва — аграрних перетворень, продовольчого

¹² Ленін В. І. Промова на нараді делегатів комітетів бідноти центральних губерній 8 листопада 1918 р. // Там же.— Т. 37.— С. 167.

¹³ Adams A. Bolsheviks in the Ukraine: The second companion of 1918—1919.— P. 152.

¹⁴ Ibid.— P. 153.

питання, здійснення національної політики, від яких залежало зміцнення диктатури пролетаріату, дальше розгортання соціалістичної революції на селі.

Виходячи з настанов В. І. Леніна, партійні організації України вели непримиренну боротьбу проти троцькістських перекручень політики партії щодо середнього селянства. Вони дбали про те, щоб у процесі організації й діяльності комітети бідноти різко відділяли середняків від куркулів. ВУЦВК у відозві до всіх селян республіки, опублікованій 8 травня 1919 р., поряд із закликом боротися за зміцнення Радянської влади вказував, що «всі селяни-середняки повинні негайно зорганізуватися, об'єднатись і злитись, утворити свої організації, утворити комітети бідноти, не пускати до цих комітетів ні під яким виглядом багатіїв, куркулів (глитаїв) і боротись з куркулями не в роздробленому вигляді, а організовано і суцільною масою»¹⁵.

Фальсифікуючи хід громадянської війни на Україні, боротьбу робітничого класу і трудящого селянства за своє соціальне й національне визволення, історію комітетів бідноти, намагаючись надати своєму дослідженню наукової респектабельності використанням радянських джерел і праць відомих істориків, економістів та юристів Радянської України (Б. М. Бабія, А. В. Лихолата, Л. Л. Потарикіної, З. П. Шульги та ін.), А. Е. Адамс підтасовує факти, перекручує думки цих авторів, посилається на неіснуючі в їх дослідженнях положення і факти. Так, з посиланням на працю Л. Л. Потарикіної «Ревкоми України в 1918—1920 рр.» він стверджує, що «комбіди діяли проти основної маси селянства». В праці ж на вказаній сторінці про це не говорить-ся¹⁶, а йдеться про боротьбу проти куркульства. Очевидно, саме його А. Е. Адамс вважає основною масою селянства і тому вдається до такого прийому фальсифікації.

Буржуазні радянологи, фальсифікуючи подібним чином завдання і значення комбідів у роки перших соціалістичних перетворень, зосереджують основну увагу на показі, звичайно, у спотвореному вигляді, продовольчої діяльності організацій сільської бідноти, не беручи, як правило, до уваги інші сторони їх багатогранної роботи. Тим часом В. І. Ленін, визначаючи місце згаданих організацій у системі органів Радянської влади, розробляючи форми й методи їхньої діяльності, неодноразово вказував, що комітети бідноти створюються для боротьби з куркулями, багатіями, експлуататорами, які закабальють трудящих селян, що їх виникнення — «... це крок, що являє собою всю основу нашої продовольчої політики і разом з тим є гігантської ваги переломним пунктом в усьому ході розвитку і ладі нашої революції»¹⁷. Настійна необхідність об'єднання трудящого селянства була продиктована самою природою нових, соціалістичних суспільних відносин, логікою класової боротьби. Комуністична партія (більшовиків) України, взявши на озброєння ленінські настанови щодо організації сільської бідноти, добивалася об'єднання трудящого селянства, створювала передумови для переходу до таких найглибших революційних перетворень усього укладу селянського життя, заради яких «... варто віддати всі сили і поставити все на карту, тому що це — бій за соціалізм, тому що це бій за лад трудящих і експлуатованих»¹⁸.

Твердження американських радянологів, ніби Комуністична партія і В. І. Ленін прагнули при організації комітетів бідноти лише до

¹⁵ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919 р.): 36. документів і матеріалів.— К., 1962.— С. 121.

¹⁶ Потарикіна Л. Л. Ревкоми України в 1918—1920 рр.— К., 1957.— С. 111.

¹⁷ Ленін В. І. Промова на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської Ради і Всеросійського з'їзду професійних спілок 17 січня 1919 р. // Повне збір. творів.— Т. 37.— С. 394.

¹⁸ Ленін В. І. Доповідь про боротьбу з голодом: Об'єдн. засідання ВЦВК, Московської Ради робітн., селян, і червоноарм. депутатів і професійних спілок, 4 черв. 1918 р. // Там же.— Т. 36.— С. 388.

одного — будь-яким чином вирішити продовольчу проблему, нерозривно пов'язане із запереченням і невизнанням ними класової диференціації на селі в період діяльності громадських організацій трудящого селянства. На таких позиціях стоїть і Д. Е. Мейс, який розглядає в своїй статті проблему комнезамів у «структурі управління в українському селі у 1920—1933 рр». Він та інші американські історики дорікають В. І. Леніну за штучне, як вони пишуть, виділення куркульства з начебто соціально однорідної маси сільського населення, за поширення ним поняття «куркуль» на весь верхній прошарок села, унаслідок чого, мовляв, будь-якого більш-менш заможного селянина можна віднести до куркуля¹⁹.

М. Левін у статті «Ким були радянські куркулі?» пише, що «такі поняття, як «сільський капіталізм», «куркуль», «сільський капіталіст», не мали загальноновизнаного змісту як до, так і після революції»²⁰. Активним провідником фальсифікаторської тези про куркульство як найактивнішу і найпродуктивнішу частину селянства, що уособлювала цей клас у цілому, виступають також англійський історик Р. Девіс та представники його школи.

Буржуазна історіографія твердить про відсутність класової диференціації в російському селі, намагаючись таким чином заперечити наявність класової боротьби в середовищі селянства. Але хіба ж не про класове розшарування свідчать такі цифри. В Росії в 1913 р. налічувалось 4,5 млн. сільськогосподарських робітників²¹. Напередодні революції у складі російського селянства налічувалося приблизно 65% бідняків, 20% середняків, 15% заможних селян і куркулів²². На Україні в 1917 р. з 44,1 млн. десятин придатної землі поміщикам, капіталістам, монастирям, царській державі належало 16,2 млн. десятин, куркулям і заможному селянству — 13 млн., середнім селянам — 9,6 млн., а малоземельним — лише 5,3 млн., в середньому близько 2 десятин на двір. З чотирьох мільйонів селянських дворів 1,8 млн. не мали робочої худоби та сільськогосподарського реманенту, 600 тис. дворів не мали посівів. Тим часом тільки 33 тис. володінь дворян і капіталістів займали 16 млн. десятин землі, а 500 тис. багатих селян — 13 млн. десятин²³.

Сучасні буржуазні радянологи як головний аргумент «єдності» селянства висувують тезу про його нібито «спільну класову свідомість». Але про яку спільну свідомість можна говорити, коли ще в роки громадянської війни пролетарські, напівпролетарські та частина середняцьких мас села об'єдналися в класові організації трудящого селянства пролетарського типу — комітети бідноти, комнезами в Росії й на Україні та спілки кощів і джарли в Середній Азії, які усвідомили свої класові інтереси, зрозуміли їх непримиренність з інтересами сільської буржуазії та необхідність згуртування з робітничим класом для боротьби проти спільного ворога — куркульства. Хоч у ході аграрних революційних перетворень і відбулося значне вирівнювання соціально-економічних рівнів господарств, на селі все ще залишалася глибока соціальна диференціація як стосовно розмірів земельних наділів, так і сільськогосподарського реманенту (тут нерівність була надзвичайно великою). За переписом 1926 р., на селі налічувалося 791 тис. господарств, які систематично експлуатували працю 4,7 млн. наймитів²⁴.

¹⁹ Mace James E. Soviet Studies.— Harvard University. 1983.— Vol. 35.— P. 487—503.

²⁰ Lewin M. Soviet Studies.— 1966.— Vol. 18.— P. 189—190.

²¹ Рашин А. Г. Формирование рабочего класса России: Ист.-экон. очерки.— М., 1958.— С. 171—172.

²² Советское крестьянство: Крат. очерк истории (1917—1970).— М., 1973.— С. 12.

²³ Історія селянства Української РСР.— К., 1967.— Т. 2.— С. 9—10.

²⁴ Данилов В. П. Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство.— М., 1977.— С. 57—58.

Диференціація селянських господарств на Україні в 1920 р. мала такий вигляд: в 11 губерніях з 3 048 031 зареєстрованого господарства було 189 809 безземельних, 245 396 — зовсім не мали худоби, 1 066 163 — не мали робочої худоби і 786 599 не мали корів. За неповними даними, тільки по 9 губерніях республіки налічувалося 572 277 безреманентних господарств²⁵. «Біднота безпосередньо, — говорив В. І. Ленін, — цей перехід землі від поміщиків могла використати дуже мало, бо у неї не було для цього ні матеріалів, ні знарядь. І ось ми бачимо, що біднота організується, щоб не дати куркулям захопити відібрані землі. Радянська влада подає допомогу виниклим комітетам бідноти у нас і «комнезаможам» на Україні»²⁶.

Відібрати у куркулів і заможних селян усе награване (землю, реманент тощо), підірвати їх економічну міць, вирвати з-під класово ворожого впливу ту частину селянства, яка потрапила в економічну й політичну залежність від куркульства, — було одним з основних завдань новостворених організацій сільської бідноти — комітетів незаможних селян (КНС). Тільки після їх створення розпочався перерозподіл землі відповідно до соціалістичного законодавства про землеустрій.

З перших днів свого існування комнезами стали основними провідниками аграрної політики Комуністичної партії. Вони проводили велику роботу, спрямовану на економічне обмеження й витіснення куркульських елементів, посилення позицій соціалізму на селі, були піонерами об'єднання бідняцьких господарств у сільськогосподарські виробничі артілі та колективи. У законі про КНС, опублікованому 9 травня 1920 р., вказувалося, що в завдання незаможницьких організацій входить «швидке проведення закону про наділення землею і реманентом безземельних і малоземельних селян»²⁷.

Про те, наскільки активно включалося організоване незаможне селянство у перерозподіл землі, свідчать матеріали I Всеукраїнського з'їзду КНС*. З часу створення комнезамів і до з'їзду по всій республіці у куркулів і поміщиків було відібрано й передано бідноті 987 968 десятин землі, що загалом збільшувало її наділи з 1/3 до 3 десятин на господарство²⁸. Землею насамперед наділяли господарства сімей червоноармійців, вдів, незаможних селян, а ділянки, що залишалися нерозподіленими, оброблялися й засівалися спільно під контролем КНС шляхом влаштування суботників та недільників з використанням для цієї мети тяглової сили, реманенту й посівного матеріалу куркулів і заможних селян.

Заходи Комуністичної партії і уряду Радянської України завдяки активному втіленню їх у життя комнезамами докорінно змінювали економічну й соціальну структуру сільського господарства і села в цілому, обмежували куркуля економічно й політично. Замість поміщицьких і частини куркульських господарств за роки революції з'явилося близько мільйона нових селянських господарств, зменшилася кількість безземельних. Якщо в 1917 р. вони становили на Україні 16,3%, то в 1920 р. — лише 3,5%²⁹. В цілому в результаті здійснення земельного закону від 5 лютого 1920 р. бідноті й середньому селянству було пере-

²⁵ Труды ЦСУ.— Т. 2.— Вып. 7. Итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1920 г.— М., 1923.— С. 126—127.

²⁶ Ленін В. І. Доповідь про продовольчий податок на зборах секретарів і відповідальних представників осередків РКП(б) м. Москви і Московської губернії 9 квітня 1921 р. // Повне зібр. творів.— Т. 43.— С. 141.

²⁷ Закон про комітети незаможних селян.— К., 1920.— С. 1.

* Перший Всеукраїнський з'їзд комітетів незаможних селян відбувся 18—20 жовтня 1920 р. На 1 листопада 1920 р. налічувалося 10 799 КНС, що об'єднували понад 1 млн. незаможних селян.

²⁸ Архів Рад. України.— 1932.— № 6.— С. 4.

²⁹ Петровський Г. І. Незаможники і середняки в 10-річній боротьбі за соціалізм.— Х., 1927.— С. 33.

дано 21 696 242 десятини землі³⁰. В конференція КП(б)У, розглянувши земельне питання, відзначила, що «через організацію комітетів незаможних селян нашої партії вдалося знесилити куркульські верстви українського села і піднести в ньому політичний вплив найбільш пригноблених і найбідніших верств українського селянства»³¹.

Найбільшого розмаху перерозподіл землі досяг після прийняття V Всеукраїнським з'їздом Рад (25 лютого — 2 березня 1921 р.) закону про закріплення наділів за господарствами в дев'ятирічне користування. Це відповідало новим умовам соціалістичного будівництва на селі, вносило стійкість у землекористування: стимулювало ведення селянського господарства на більш високому агрономічному рівні, сприяло раціональному використанню земельних фондів, підвищенню продуктивності праці.

У перші роки непу земельні наділи членів КНС і неорганізованої бідноти зростали за рахунок куркульських земель. Лише на початок 1922 р. незаможному селянству, організованому в свої комітети, належало 11,9% загальної кількості всіх земель УСРР³². На одне господарство члена КНС у 1920 р. припадало пересічно 2,81 десятини, в 1923 р.— 4,33, а в 1925 р.— 5,51 десятини³³. Таким чином, господарства незаможних селян поступово наближалися до норми середньої землезабезпеченості, яка становила в 1924 р. 6 десятин. Все це повністю спростовує твердження буржуазних істориків про відсутність класової диференціації в українському селі та їхні наклепи на аграрну політику Комуністичної партії як таку, що була, мовляв, спрямована не тільки проти куркульства, яке підлягало експропріації чи розкуркулюванню, а й проти селянства в цілому³⁴.

Як відомо, Радянська держава не ставила в той час завдання повної експропріації сільської буржуазії. Розкуркулювання тоді було спрямоване на розгром контрреволюційно настроєного заможного селянства, яке чинило опір Радянській владі.

КНС під керівництвом партійних організацій разом із земельними органами були найактивнішою силою у перерозподілі куркульських земель та його класовому приборканні. Створені для захисту інтересів селянської бідноти й середняків, для зміцнення Радянської влади на селі, вони виражали інтереси всього трудящого селянства³⁵. Тому твердження Д. Е. Мейса про те, що «КНС — це комітети сільської меншості, які режим міг використати проти сільської більшості», і що їх «можна розглядати як антиселянські сільські організації»³⁶, абсолютно не відповідає дійсності. Воно суперечить історичним фактам про діяльність комнезамів по розвитку соціальної, громадсько-політичної активності трудящого селянства, їх участь у державному будівництві та роботі інститутів, що становили політичну систему Радянської України. А висновок Д. Е. Мейса про те, що діяльності КНС були властиві риси воєнного комунізму, скасованого з ліквідацією комбідів у Радянській Росії, свідчить про суб'єктивізм у розумінні ним самої суті політики воєнного комунізму та роботи громадських організацій на селі.

В умовах непу уряд Радянської України розробив ряд законодавчих положень, спрямованих на зміцнення комнезамів, підвищення їх ролі і значення в економічному й політичному житті села. Водночас обмежувалися адміністративні функції КНС, а в центр їх діяльності

³⁰ Центр. держ. арх. Жовт. революції, вищих органів держ. влади і органів держ. управління УСРР, ф. 1, оп. 1, спр. 30, арк. 74 (далі — ЦДАЖР УСРР).

³¹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К., 1976.— Т. 1.— С. 106.

³² Статистические данные о КНС.— Харьков, 1925.— С. 9.

³³ Матеріали по обстеженню КНС.— Харьков, 1925.— С. X.

³⁴ Див.: Ленін В. І. Доповідь про роботу на селі 23 берез.: VIII з'їзд РКП(б) 18—23 берез. 1918 р. // Повне збір. творів.— Т. 38.— С. 189.

³⁵ Про комітети незаможних селян.— X., 1920.— С. 2.

³⁶ Mace J. Soviet Studies.— P. 487—503.

висувалися виробничо-господарські питання. Згідно з новим законом про комнезами від 13 квітня 1921 р. вони оголошувалися «організаціями державного значення». За ними, як за основною соціальною опорою партії на селі в боротьбі проти куркульства, зберігалися функції політичної організації сільської бідноти та середнього селянства. Розглядаючи законодавчі акти про КНС у другий період їх діяльності (1921—1925 рр.), Д. Е. Мейс намагається відшукати в них аргументи для «утвердження» своєї концепції — протиставлення комнезамів усьому селянству та доведення недоцільності їх існування як антиселянських організацій. Без усяких підстав він, зокрема, твердить, що цими актами комнезамам було надано ще ширших адміністративних прав, ніж вони мали їх у період воєнного комунізму, і це, мовляв, привело до ще більшої «жорстокості» у проведенні народногосподарських і політичних кампаній³⁷. Насправді ж I Всеукраїнська нарада КП(б)У (2—4 травня 1921 р.), яка запропонувала партійним організаціям проводити курс на зміцнення КНС, визначила конкретні завдання останніх (за ними зберігалися функції політичної організації сільської бідноти), рішуче засудила й відкинула пропозиції лівацького характеру: зберегти за КНС коло обов'язків, функції та методи роботи періоду воєнного комунізму³⁸.

В цей складний для Комуністичної партії і Радянської держави період, коли визначалися нові шляхи, форми й методи соціалістичного будівництва на селі, В. І. Ленін глибоко вникав у роботу «комнезамов». Він приймав представників КНС, давав їм конкретні поради. Так, Ф. П. Дідук, член делегації українського селянства, який був на прийомі у В. І. Леніна в квітні 1921 р., в своїх спогадах «Незможне селянство і Ленін» писав, що Володимир Ілліч виявляв особливий інтерес до комнезамів, говорив, що незможники повинні стати великою силою, щоб перемогти куркуля. А для цього їм треба мати тісний союз з робітничим класом³⁹.

Курс Радянської влади на обмеження адміністративних прав КНС, посилення їх господарської діяльності, надання їм різних видів допомоги (кредит, посівний матеріал, сільськогосподарські знаряддя тощо), а також на боротьбу за середняка й далі зміцнення союзу робітничого класу з селянством дістав своє підтвердження в ряді законодавчих актів 1923—1924 рр.: «Про фонд комнезамів», «Положення про з'їзди, комісії комітетів незможних селян УРСР», «Про пільги, права та обов'язки незможних селян» та ін. Вони сприяли зростанню КНС за рахунок неорганізованої бідноти та середнього селянства, економічному зміцненню їхніх господарств, виникненню колективних виробничих об'єднань і розвитку різних видів кооперації із залученням до них середняка. Саме через комнезами партія встановлювала найтісніші зв'язки з неорганізованою біднотою, середнім селянством і при їх активній допомозі спрямовувала в необхідне русло роботу сільських Рад, кооперації та інших громадських організацій села.

Жовтневий (1925 р.) Пленум ЦК РКП(б), продовжуючи розвивати ленінський курс щодо організацій сільської бідноти України та інших радянських республік, схвалив рішення липневого (1925 р.) Пленуму ЦК КП(б)У про реорганізацію комнезамів і визначив їх завдання. КНС повинні були спрямувати свою діяльність на згуртування бідняків і середняків, створивши з них єдину силу проти наступу куркульства; на відстоювання інтересів незможного селянства в Радах, кооперативах, сількомах; на підвищення продуктивності господарств сільської бідноти⁴⁰. У проекті резолюції Політбюро ЦК РКП(б),

³⁷ Ibidem.

³⁸ Див.: Комуністична партія України в резолюціях...— Т. 1.— С. 134—138.

³⁹ Див.: Воспоминання о В. И. Ленине.— М., 1957.— Ч. 2.— С. 611—612; Селянська правда.— 1924.— 27 січн.

⁴⁰ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів,

опублікованій ще до Пленуму, говорилося: «Визнати за необхідне, щоб організації бідноти в ряді східних республік (кошчі в Середній Азії, джарли в Казахстані, хамоначіти в Якутії) в основному були побудовані на таких же засадах, як реорганізовані комнезами на Україні»⁴¹. КНС як політичні організації державного значення з певними адміністративними функціями в минулому перетворювалися на добровільні громадські організації сільської бідноти і середняків, а сільські Ради і кооперація ставали основними центрами для здійснення змички трудящого селянства з робітничим класом. Члени КНС прирівнювалися в одержанні пільг до решти сільської бідноти.

Д. Е. Мейс, розглядаючи процес реорганізації комнезамів, використовує для досягнення своїх фальсифікаторських цілей деякі негативні факти. При цьому не аналізуючи їх, глибоко не вникаючи в економічне становище незаможницьких селянських господарств, він робить висновок, що «реорганізовані КНС ніколи не були ефективними у сфері економіки», продовжували ворожнечу з середняком, залишалися якоюсь «п'ятою колоною» на селі, «виступали потенціальною силою в новому наступі на селянську масу в цілому»⁴².

Щоб спростувати ці абсурдні твердження, розглянемо лише одну проблему: залучення середнього селянства до участі в роботі сільських Рад та їх виконкомів, до соціалістичного будівництва взагалі. Процеси творення нового суспільства, потреби дальшого зміцнення та розширення політичної бази диктатури пролетаріату, союзу робітничого класу й селянства зумовлювали постійну необхідність розгортання в Радах безпосередньої ініціативи самого селянства, створення на селі широкого безпартійного активу, звідки партія могла б черпати сили і через який здійснювався б її зв'язок з широкими селянськими масами. Об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) (липень 1926 р.) наголосив, що з метою дальшого поліпшення роботи всього радянського апарату, подолання його бюрократизму та відірваності від мас необхідно ширше залучати трудящих до всієї роботи Рад⁴³.

В ході перевибірної кампанії 1925—1926 рр. ЦК КП(б)У опублікував для загального обговорення виборцями примірний «Наказ членам сільради», а ВУЦВК — звернення «До робітників і селян УСРР». У них вони закликали трудящих взяти активну участь у виборах, обрати до Рад кращих представників сільської бідноти, незаможних селян, середняків, жінок-селянок. У передовій статті журналу «Известия ЦК КП(б)У» «До перевиборів сільських Рад» говорилося, що в ході перевибірної кампанії КНС «перевіряють свою організованість і здатність у союзі з середняком протиставити себе куркулю»⁴⁴. X з'їзд КП(б)У (листопад 1927 р.) констатував: «Основним результатом політики партії було те, що під час перевиборів Рад середняк пішов разом з біднотою, блок їх зміцнів, куркуль на селі був ізольований»⁴⁵. Соціальний склад членів сільських Рад після перевиборів 1926—1927 рр. по Україні був таким: членів КНС — 35,2%, середняків — 45,15%⁴⁶. В наступні роки блок сільської бідноти з середнім селянством під час виборів до Рад зміцнювався.

Щодо твердження Д. Е. Мейса про те, що організоване незаможне селянство завжди вороже ставилося до середняка й чинило всілякі перешкоди до його вступу в КНС, то й тут факти свідчать зовсім про інше. Так, після першої перереєстрації (вересень 1921 — квітень

конференцій і пленумів ЦК.— К., 1979.— Т. 3.— С. 219—223 (далі — КІРС в резолюціях...).

⁴¹ Правда.— 1925.— 2 окт.

⁴² М а с е J. Soviet Studies.— P. 487—503.

⁴³ КІРС в резолюціях...— Т. 3.— С. 326—327.

⁴⁴ Известия ЦК КП(б)У.— 1926.— № 1.— С. 21; Рад. Україна.— 1926.— № 10.— С. 17.

⁴⁵ X з'їзд КП(б)У: Стеногр. звіт.— X., 1928.— С. 145.

⁴⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 488, арк. 20.

1922 рр.) в організаціях КНС налічувалося: наймитів — 8,4%, безземельних — 16,1, малоземельних — 35,8, тридесятиників — 14,9 і середняків — 9,8%⁴⁷. На початку 1925 р. КНС об'єднували 85% бідняків і 15% середняків⁴⁸. У новому статуті про комнезами, опублікованому 19 листопада 1925 р., наголошувалося, що організоване незаможне селянство разом із середняками повинно проводити роботу, спрямовану проти спроб куркульства поставити в економічну залежність від себе сільську бідноту і середняків, що необхідне «... встановлення дружніх відносин з трудовим середнім селянством для спільної боротьби проти спільного ворога — куркуля-експлуататора, організація незаможних селян йде до того, щоб усі свої заходи проводити разом з середняком»⁴⁹. Радянська влада вела боротьбу лише з сільською буржуазією — куркульством. «... Не тільки з селянами біднішими, — неодноразово підкреслював В. І. Ленін, — але й з середніми ми не боремося»⁵⁰.

Щоб бути до кінця об'єктивним, слід відзначити, що в ході соціалістичного будівництва, зокрема наприкінці 20—30-х років, всупереч ленінським настановам мали місце факти неухважного ставлення до інтересів трудящого селянства, в тому числі його переважної більшості — середняка, який став основною постаттю на селі. Під час колективізації, коли були допущені перегини в темпах і методах її здійснення, значна частина середняцьких господарств безпідставно прирівнювалася до куркульських. Адміністративно-командна система, яка почала складатися в нашій країні, дістала в ці роки новий імпульс. Утвердившись, вона позначилася на всьому суспільно-політичному житті країни: обмежила розгортання демократичного потенціалу соціалізму, затримала прогрес соціалістичної демократії.

Радянська країна пройшла в цей період важкий, суперечливий і складний, але великий і героїчний шлях. Як підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов у доповіді, присвяченій 70-річчю Великого Жовтня, «ні найгрубіші помилки, ні допущені відступи від принципів соціалізму не могли звернути наш народ, нашу країну з того шляху, на який вона стала, зробивши свій вибір у 1917 році. Надто великим був імпульс Жовтня! Надто сильними були ідеї соціалізму, що оволоділи масами! Народ відчув себе учасником великої справи, почав користуватися плодами своєї праці. Його патріотизм набув нового, соціалістичного змісту»⁵¹.

Незважаючи на об'єктивні й суб'єктивні труднощі, що виникали в ході побудови соціалізму, громадські селянські організації України — комнезами, комітети взаємної допомоги, професійна селянська спілка робітників землі і лісу та інші завжди були тією суспільною силою, на яку спиралась Комуністична партія при проведенні соціалістичних перетворень на селі. Саме тому звертаючись до їх діяльності, буржуазні історики і вдаються до всіляких вигадок і перекручень. Вони дійшли навіть до того, що твердять, начебто громадські селянські організації — комітети бідноти, комнезами, спілки кошчі і джарли та інші — об'єднували не тільки сільськогосподарських робітників, сільську голоту, а й п'яниць, карних злочинців та інші декласовані елементи. Це суперечить історичній правді. Основна маса членів комбідів і КНС на Україні була зайнята у сфері матеріального виробництва. Як за соціальним складом, так і за характером діяльності вони були виразника-

⁴⁷ Там же, спр. 17, арк. 18.

⁴⁸ Там же, спр. 331, арк. 13.

⁴⁹ Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. — 1925. — Ч. 96. — С. 527.

⁵⁰ Ленін В. І. Доповідь Ради Народних Комісарів 5 липня: V Всерос. з'їзд Рад робітн., селян., солдатських і червоноарм. депутатів, 4—10 лип. 1918 р. // Повне зібр. творів. — Т. 36. — С. 479.

⁵¹ Горбачов М. С. Жовтень і перебудова: революція продовжується. — К., 1987. — С. 21—22.

ми інтересів трудящого селянства й самі вели непримиренну боротьбу проти нетрудових паразитичних елементів — і в своїх рядах, і на селі в цілому.

Таким чином, історичні факти не тільки підтверджують класову упередженість буржуазних радянологів, зокрема представників американської історіографії, а й свідчать про їх цілковиту неспроможність дискредитувати систему соціалістичних перетворень на селі, роль, місце і значення комбідів, комнезамів та інших сільських громадських організацій у політичній системі радянського суспільства в перехідний період. Буржуазні фальсифікатори історії свідомо замовчують загальнозначущі, принципові факти і натомість вип'ячують інші, вигідні їм. Ухиляючись від всебічної об'єктивної оцінки історичних явищ у цілому, вони вихоплюють з широкого історичного контексту окремі події в радянському селі і тлумачать їх із своїх класових позицій. Але ж, щоб робити теоретичні узагальнення і висновки, потрібно брати не окремі факти, а «всю сукупність фактів, які стосуються даного питання, без єдиного винятку, бо інакше неминуче виникне підозріння, і цілком законне підозріння, в тому, що факти вибрано або дібрано довільно, що замість об'єктивного зв'язку і взаємозалежності історичних явищ в їх цілому підноситься «суб'єктивна» стряпанина для виправдання, може, «брудної» справи»⁵².

Як підтверджує критичний аналіз антимарксистської літератури, радянологи різних мастей і відтінків повторюють і беруть на озброєння давно відомі, викриті радянською історичною наукою меншовицькі, есерівські, троцькістські, буржуазно-націоналістичні передсуди і судження, які стосуються організацій сільської бідноти та їх ролі в соціалістичному будівництві, зміцненні органів диктатури пролетаріату на селі. Так, при обговоренні ленінського декрету про комітети бідноти Російської Федерації (червень 1918 р.) меншовики та есери звинувачували більшовиків у тому, що вони оголосили громадянську війну всьому селянству, а не самому лише куркульству. Утворення комітетів бідноти, говорив, наприклад, Дан, — це «каїнів захід..., хрестовий похід на селян», а меншовик Суханов назвав його організацією поліцейської сили на селі⁵³. На V Всеросійському з'їзді Рад один з лідерів лівих есерів Камков говорив, що «насадження комітетів бідноти є контрреволюція, це є найкращий спосіб підірвати в корені Радянську владу»⁵⁴.

Ніби у відповідь на випадки своїх ідейних противників В. І. Ленін, оцінюючи роль і значення організацій сільської бідноти в соціалістичному будівництві, говорив, що «цим кроком ми перейшли ту грань, якою відділяється буржуазна революція від соціалістичної, бо сама перемога робітничого класу в містах і самий перехід всіх фабрик в руки пролетарської держави, все це неспроможне було б закріпити і створити основи соціалістичного порядку, коли б на селі ми не створили собі також не загальноселянської, а справді пролетарської опори»⁵⁵.

Використання сучасними фальсифікаторами історії, апологетами імперіалізму допотопних аргументів, що їх висували ідейні вороги більшовизму, білоемігранти та соціал-реформісти, є свідченням кризи буржуазної історичної науки, пов'язаної із загальною кризою імперіалістичної системи. Ніякі домисли радянологів не спроможні принизити всесвітньо-історичну роль Комуністичної партії, її вождя — В. І. Леніна у здійсненні Великої Жовтневої соціалістичної революції, в соці-

⁵² Ленін В. І. Статистика і соціологія // Повне зібр. творів.— Т. 30.— С. 330—331.

⁵³ Протоколи засідання ВЦВК IV созыва: Стеногр. отчет.— М., 1920.— С. 405, 298.

⁵⁴ Стенографический отчет V Всероссийского съезда Советов.— М., 1918.— С. 59.

⁵⁵ Ленін В. І. Промова на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської Ради і Всеросійського з'їзду профспілок 17 січня 1919 р. // Повне зібр. творів.— Т. 37.— С. 394.

лістичному перетворенні суспільства, у розв'язанні аграрно-селянського питання, в утвердженні непереможного союзу робітничого класу і селянства, як неспроможні вони й заперечити роль громадських класових організацій трудящого селянства у його зміцненні.

Н. Д. Березовчук

АНТИМАРКСИСТСКАЯ АМЕРИКАНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ
О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИЙ СЕЛЬСКОЙ БЕДНОТЫ НА УКРАИНЕ

Резюме

Освещая деятельность комбедов и комнезамов на Украине, буржуазные авторы претендуют не только на «знание» истории этих классовых общественных организаций пролетарского типа на селе, но и на собственную фальсификаторскую оценку их роли в общественно-политической жизни, проведении аграрных революционных преобразований, в политической системе Советского государства и т. д. Статья посвящена разоблачению этих фальсификаций.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

М. М. ПОПОВ ЯК ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УТВОРЕННЯ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

Початок наукової розробки питань історії створення Компартії України був покладений історико-партійною історіографією 20-х — першої половини 30-х років. Саме тоді з'явилася велика кількість публікацій, у тому числі — перші узагальнюючі праці дослідницького характеру з історії республіканської партійної організації. В них був відображений складний процес утворення Компартії України, а також зв'язані з ним різні дискусії про принципи її створення, висвітлення боротьби з буржуазно-націоналістичними концепціями за утвердження принципів марксистсько-ленінської методології, показані місце і значення I з'їзду КП(б)У.

До числа авторів праць з історії Компартії України того періоду належав Микола Миколайович Попов (1891—1938) — відомий історик партії, партійний публіцист, автор оригінальних досліджень, чисельних статей, нарисів, великих узагальнюючих праць з різних історико-партійних проблем. В даній публікації розглядається його внесок в розробку історії Компартії України, підготовки I з'їзду КП(б)У.

Як відомо, історія виникнення Компартії України тісно пов'язана з більшовицькими організаціями, що діяли на території республіки на початку ХХ ст., з боротьбою українського народу проти соціального та національного пригноблення. У сучасній історіографії останнього десятиріччя достатньо повно висвітлена історія становлення та розвитку більшовицьких організацій України від виникнення перших соціал-демократичних груп, до утворення Компартії України на I з'їзді КП(б)У¹.

Роль М. М. Попова у висвітленні історії Компартії України — досліджується у спеціальній історіографічній літературі².

Наукова розробка історії Компартії України у 20-ті — першій половині 30-х років проходила в кількох напрямках. Окрему групу представляли праці видатних партійних і державних діячів України, активних учасників Жовтневої революції і соціалістичного будівництва М. О. Скрипника, В. Я. Чубаря, В. П. Затонського, С. В. Косіора, Г. І. Петровського, Д. З. Мануїльського та ін.

¹ Кондуфор Ю. Ю. Бойовий загін КППС (до 60-річчя I з'їзду Компартії України).— К., 1978.— 48 с.; Курас И. Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине.— Киев, 1978.— С. 221—226; Мельниченко В. Ю. Бойовий загін єдиної ленінської партії.— К., 1978.— 104 с.; Варгатюк П. Л. В. И. Ленин и становление большевистских организаций Украины // Великой партии отряд: Из истории большевистских организаций Украины.— Киев, 1983.— С. 7—48; Мельниченко В. Е. Образование КП(б)У — боевого отряда единой ленинской партии // Там же.— С. 250—280; Варгатюк П. Л., Солдатенко В. Ф., Шморгун П. М. В огне трех революций: Из истории борьбы большевиков Украины за осуществление ленинской стратегии и тактики в трех российских революциях.— Киев, 1986.— С. 532—542 та ін.

² Диброва С. С. У истоков историко-партийной науки на Украине.— Киев, 1984.— С. 81—84, 107—108, 123—153; Историография истории Украинской ССР.— Киев, 1987.— С. 200, 237, 244, 263; Диброва С. С. Образование КП(б)У — составной и неотъемлемой части боевого отряда РКП(б) // Науч. тр. по истории КПСС.— 1978.— Вып. 92.— С. 3—16; Мусиенко В. В. На защите завоеваний Великого Октября: Компартия Украины во главе борьбы трудящихся за установление Советской власти и защиту ее завоеваний (окт. 1917 г.— 1920 г.).— Киев, 1986.— 235 с.

Ці праці служили важливою джерельною базою для істориків партії і були вагомим засобом для науковців у боротьбі проти ідеологічних противників.

До іншої групи належала чисельна мемуарна література учасників революційного руху на Україні, підготовлена в основному центральними та місцевими істпартами, яка видавалась у вигляді збірників статей і спогадів.

Важливим напрямком у науковій розробці історії Компартії України були опубліковані в ті роки науково-дослідницькі та науково-популярні праці, статті, монографії, в яких висвітлювались окремі аспекти та періоди історії Компартії України.

І, нарешті, ще один напрямок розвитку історико-партійної науки в республіці — це, підготовлені в той час істориками, курси лекцій, узагальнюючі праці, навчальні посібники з історії республіканської партійної організації. Історія партії викладалась в них у систематизованому вигляді на документальній основі. Ця література призначалась головним чином для політичного виховання трудящих. Автором багатьох праць з усіх названих напрямків був М. М. Попов.

Однак у середині 20-х років ситуація в історико-партійній науці була досить складною. Молода радянська історико-партійна історіографія, що розвивалася, мала на своєму шляху серйозні перешкоди у вигляді широко поширених в історичній літературі класово-ворожих поглядів, які відбивали вплив буржуазно-націоналістичних концепцій. Це певним чином обумовлювало гостру ідейну боротьбу. Для того, щоб у повній мірі оцінити внесок М. М. Попова у розробку питань історії створення Компартії України, потрібно хоча б в загальних рисах мати уявлення про характер цих антимарксистських концепцій.

Найбільш повно ці концепції відображені у працях М. І. Яворського, які в той час видавалися у великій кількості. В них була сформульована буржуазно-націоналістична схема історичного процесу і зокрема — історії пролетарської революції на Україні, її характеру та рушійних сил. Погляди М. Яворського були піддані гострій та принциповій критиці у виступах і статтях видатних партійних і державних діячів республіки, у працях деяких істориків³, розглядалися на XI з'їзді КП(б)У⁴.

Великої шкоди справі розвитку історико-партійних знань завдавали меншовицькі концепції історії пролетарського і національно-визвольного руху. Меншовицька історіографія виступала з позицій переоцінки ролі меншовизму до 1912 р. та недооцінки ролі українського пролетаріату в революційному та національно-визвольному русі. Виступ робітничого класу розглядався окремо від діяльності соціал-демократичних організацій, затушковувалась керівна роль більшовицьких організацій у розвитку пролетарського руху на Україні⁵.

Однак, мабуть, найбільшою складністю у становленні марксистської історико-партійної історіографії було те, що деякі історики, такі як, наприклад, М. Равич—Черкаський, В. Сухіно—Хоменко та ін., які займалися розробкою питань історії КП(б)У і в тій чи іншій мірі поділяли антимарксистські погляди М. Яворського, висловлювали свої думки у відповідних історико-партійних публікаціях. Так, у підручнику з історії Компартії України, розрахованому на масового читача, М. Ра-

³ Затонский В. П. Выступление на пленуме ЦК ЛКСМ // Коммунист.— 1926.— 13 июля; Скрипник М. О. Помилки та виправлення академіка М. Яворського // Більшовик України.— 1930.— № 2.— С. 12—26; Манілов В. З приводу антиленінських концепцій історії пролетарської революції на Україні // Літопис революції.— 1930.— № 5.— С. 5—98; Рубач М. Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 року на Україні // Там же.— С. 5—98.

⁴ XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України (5—15 червня 1930 року). Стеногр. звіт.— Харків, 1930.— С. 285.

⁵ Пажитнов А. Очерки по истории рабочего класса на Украине.— Харьков, 1927.— 164 с.

вич—Черкаський спотворив історію партії і революційного руху на Україні⁶. В основу своєї антинаукової концепції революційного процесу на Україні він поклав хибне уявлення, яке суперечило фактам, про соціально-економічний розвиток України на початку ХХ ст.

Равич—Черкаський вважав її однією з самих відсталих у промисловому відношенні частин колишньої царської Росії. Ще більше пере-кручувався ним пролетарський рух на Україні, де, на його думку, весь пролетаріат при сильній відсталості та некультурності корінного населення України являє собою вихідців з Росії, росіян за національністю, а пролетаріат український, який не втратив зв'язків з селом, був самим відсталим навіть серед відсталого пролетаріату міст України⁷.

При висвітленні історії створення республіканської партійної організації Равич—Черкаський висунув горезвісну теорію про «двокорінність» Компартії України, суть якої полягала у тому, що Компартія України походить начебто від двох коренів — РСДРП і УСДРП, тобто від більшовицьких комітетів РСДРП, що діяли на Україні, і дрібно-буржуазної націоналістичної організації українських меншовиків. Таким чином, найгостріше питання того часу, питання про створення Компартії України, висвітлювалося Равичем—Черкаським в історико-партійній літературі з буржуазно-націоналістичних позицій, всупереч принципам марксистсько-ленінської методології.

ЦК КП(б)У почав рішучу боротьбу проти буржуазно-націоналістичних перекручень історії Компартії України. Політбюро ЦК КП(б)У у вересні 1925 р. створило спеціальну комісію у складі членів ЦК В. П. Затонського, І. Є. Клименка, Д. З. Лебеда, А. В. Іванова для вивчення стану справ та підготовки відповідного рішення в зв'язку з виходом у світ підручника з історії Компартії України Равича—Черкаського. За підсумками роботи комісії в прийнятому Політбюро ЦК КП(б)У у листопаді 1925 р. рішенні були засуджені хибні погляди автора підручника про «двокорінність» виникнення Компартії України. Для розробки питань історії республіканської партійної організації і підготовки нового підручника у листопаді того ж року була створена спеціальна комісія, у склад якої ввійшов і М. М. Попов⁸.

Роботу над підручником М. М. Попов почав у той час, коли українська історіографія середини 20-х років лише починала серйозні наукові дослідження історії Комуністичної партії України, не маючи до того ж відповідної джерельної бази, достатньої кількості науково-дослідної літератури, зокрема монографій, в яких був би узагальнений конкретно-історичний матеріал, історія революційного руху, діяльність більшовицьких організацій у різних районах республіки. Розуміючи усю складність і відповідальність завдання створити підручник на принципах марксистсько-ленінської методології, М. М. Попов справедливо відзначав, що мине багато часу, коли буде написана історія КП(б)У по всіх правилах наукового дослідження⁹.

У 1928 р. російською та українською мовами вийшла першим і другим виданням книга М. М. Попова «Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України». Книга складена з відповідно опрацьованих лекцій, які читалися автором в Українському інституті марксизму-ленінізму у 1926—1927 навчальному році.

Останні три розділи, включаючи Х з'їзд партії і висновки, були написані М. М. Поповим спеціально для підручника.

⁶ Равич-Черкаський М. История Коммунистической партии (больше-виков) Украины.— Харьков, 1923.— 248 с.; Равич-Черкаський М. Коротка історія Комуністичної партії України.— Харків, 1925.— 60 с.

⁷ Равич-Черкаський М. История Коммунистической партии (больше-виков) Украины.— С. 3—4.

⁸ Диброва С. С. У истоков историко-партийной науки на Украине.— С. 81.

⁹ Попов Н. Н. Очерк истории Коммунистической партии (больше-виков) Украины.— Харьков, 1928.— С. 3.

«Нарис» М. М. Попова став серйозним поштовхом для глибокого та всебічного дослідження проблем історії Комуністичної партії України з позицій марксистсько-ленінської методології. З його виходом у світ намітився перехід до більш високого етапу розвитку історико-партійної історіографії в республіці, про що свідчила передусім поява досить помітної кількості дослідницької літератури, зокрема книги М. С. Воліна «Історія КП(б)У в стислому нарисі», а також спеціальних досліджень про Таганрозьку нараду і I з'їзд КП(б)У¹⁰, в яких аналізувались найбільш важливі події з історії Компартії України.

У своєму «Нарисі історії КП(б)У» М. М. Попов сконцентрував усе, що розроблялося ним доти у галузі історії Компартії України протягом ряду років¹¹. При аналізі історико-партійної літератури 20-х — середини 30-х років, яка видавалась на Україні, передусім заслуговують на увагу ті принципово нові моменти, які започаткував М. М. Попов у розробці історії Компартії України. В центрі уваги дослідників у той період були питання, пов'язані переважно з обґрунтуванням закономірностей виникнення Компартії України. Їх обговорення породжувало чисельні дискусії, різні, часом протилежні, думки і вкрай неоднозначні рішення. Це такі питання як місце і значення Таганрозької наради в процесі створення Компартії України, оцінка прийнятого нею рішення про самостійність партійної організації України, про дискусію між виразниками «лівих» і прихильниками правих поглядів і про ставлення до них В. І. Леніна, ЦК РКП(б).

Як відомо, на Таганрозькій нараді партійних працівників України (квітень 1918 р.), яка стала важливою віхою на шляху практичного об'єднання більшовицьких організацій, що діяли на Україні, в єдину організацію, йшла боротьба думок щодо принципів утворення Компартії України, її взаємовідносин з РКП(б). Ідея створення всеукраїнського партійного центру була підтримана ЦК РКП(б), особисто В. І. Леніним ще у листопаді 1917 р. А в грудні того ж року ЦК партії висловився за «об'єднання більшовицьких організацій України і створення всеукраїнського партійного центру. При цьому було підкреслено, що оскільки більшовики України «не бажають виділятися із загальної партії», і «цілком входять в нашу партію, то вони існують на правах районної (місцевої, обласної по-суті справи) організації»¹².

Думку В. І. Леніна і ЦК партії на Таганрозькій нараді фактично поділяла група Е. І. Квірінга, яка запропонувала в своїй резолюції вважати КП(б)У, яка створюється, складовою частиною РКП(б). Однак незначною більшістю була підтримана пропозиція М. О. Скрипника про створення відокремленої від РКП(б) Комуністичної партії України. Народа прийняла рішення «створити самостійну комуністичну партію, що має свій Центральний Комітет і свої партійні з'їзди і зв'язана з Російською Комуністичною партією через міжнародну комісію (III Інтернаціонал)»¹³.

Полеміка про правомірність цього рішення отримала своє відображення в усій наступній літературі. Особливо на рубежі 20—30-х років виходить значна кількість видань, авторами яких були як учасники

¹⁰ Волін М. С. Історія КП(б)У в стислому нарисі.— Харків, 1929.— 196 с.; Волін М. Перший з'їзд КП(б)У // Літопис революції.— 1928.— № 3.— С. 7—27; Фрід Д. Таганрозька нарада // Там же.— № 4.— С. 25—43; № 5.— С. 140—167; Міронер Х. Г. Таганрозька нарада.— Харків, 1930.— 70 с.

¹¹ Попов Н. Очерки революционных событий в Харькове от июля 1917 г. до декабря 1918 г. // Летопись революции.— 1922.— № 1.— С. 16—34; Попов Н. Воспоминания о подпольной работе в Харькове в 1907—1909 гг. // Там же.— 1923.— № 3.— С. 3—17; Попов Н. К вопросу об идеологической борьбе на фронте национальной контрреволюции // На идеологическом фронте борьбы с контрреволюцией.— М., 1923.— С. 171—196; Попов Н. Октябрьская революция и национальный вопрос.— М.— Л., 1927.— 73 с.; Попов Н. Национальная политика Советской власти.— Харьков, 1930.— 152 с. та ін.

¹² Нариси історії Комуністичної партії України.— К., 1977.— С. 222—223.

¹³ Там же.— С. 261.

Таганрозької наради, так і професійні історики. Сам факт виникнення спеціальних публікацій, в яких використовувались усі відомі до цього часу первинні джерела та відповідна література, був явищем позитивним, який свідчив про поліпшення рівня наукових досліджень з проблем історії Компартії України.

Однак правильної, об'єктивної оцінки рішення Таганрозької наради про самостійність Компартії України, як свідчить аналіз відповідної літератури¹⁴, у той час не було дано. Не склалося одностайної думки про це і в наступні роки. Лише з появою у 1977 р. четвертого видання «Нарисів історії Компартії України», де рішення Таганрозької наради про самостійність КП(б)У визнано принципово неправильним¹⁵, в історіографії почалася створюватися єдина думка.

Що стосується М. М. Попова, то він свої погляди щодо взаємовідносин РКП(б) і КП(б)У ясно висловив у передмові до першого видання «Нариса історії КП(б)У». Тут він фактично викладає свої міркування, свою принципову позицію з питання про створення Комуністичної партії України. Основна ідея «Нариса історії КП(б)У» полягає в тому що історія Комуністичної партії України нерозривно пов'язана з історією РКП(б) і є її складовою невід'ємною частиною. Саме ця думка міститься у передмові до першого видання книги, де автор виступає проти антинаукової, буржуазно-націоналістичної концепції Равича—Черкаського про «двокорінність» у створенні КП(б)У.

М. М. Попов піддає гострій критиці обмежений, націоналістичний погляд на історичний процес, відповідно до якого Україна ніби обминула капіталістичний шлях розвитку і завдяки однорідному складу селянства не знала соціально-класових антагонізмів. М. М. Попов на основі ленінського наукового розуміння висвітлює економічний розвиток України в епоху імперіалізму, підкреслюючи, що до 90-х років XIX ст. Україна вийшла на одне з перших місць серед регіонів царської Росії у промисловому розвитку, отже, пише М. М. Попов, уявлення про Україну новітнього періоду як про країну специфічно аграрну треба раз і назавжди похоронити¹⁶. Цей економічний стан і був базою для розвитку масового пролетарського руху і діяльності більшовицьких організацій. М. М. Попов доводить, що на території України пролетаріат в своїй більшості був українського походження, хоча і зазнавав русифікації¹⁷.

Цілком безпідставними та бездоказовими, вважає автор «Нариса», є спроби тих, хто намагався на протязі усієї історії нашої партії та історії революційного руху на Україні відсторонити більшовиків від впливу на робітничий клас і селянські маси¹⁸. Ось чому, стверджує М. М. Попов, історію Комуністичної партії України потрібно починати з викладу історії більшовицьких організацій України, з яких і утворилась КП(б)У¹⁹.

М. М. Попов рішуче відкидає теорію «про двокорінність» Компартії України, вважаючи її «надуманою» та «нежиттєвою». Аналізуючи походження УСДРП, якій Равич-Черкаський надавав роль одного з коренів Компартії України, він показує, що ідейна попередниця УСДРП — це так звана Українська революційна партія (РУП) — дрібно-буржуазна, націоналістична за своєю суттю партія. Після її розколу

¹⁴ Шпловцев Ю. В. Парти́йне будівництво на Україні (листопад 1917—липень 1918 рр.).— Харків, 1972.— С. 99.

¹⁵ Нариси історії Комуністичної партії України.— С. 261.

¹⁶ Попов Н. Н. Очерк истории Коммунистической партии (большевиков) Украины.— Харьков, 1931.— С. 25.

¹⁷ Попов Н. Н. Национальная политика Советской власти.— Харьков, 1930.— С. 117—118.

¹⁸ Попов Н. Н. Очерк истории Коммунистической партии (большевиков) Украины.— С. 9.

¹⁹ Там же.— С. 8.

більшість її засновників, у тому числі В. Вінниченко, Д. Донцов, С. Петлюра, М. Шаповал та ін. стали основою кадрів УСДРП.

У цьому списку, пише М. М. Попов, ми зустрінемо майбутніх контрреволюційних міністрів і головних атаманів, гетьманських старост, ідеологів фашизму, спекулянтів і навіть церковних діячів. Ну хіба це ідейні попередники більшовизму на Україні? ²⁰

Слід зауважити, що процес створення Компартії України М. М. Попов розглядав як безперервний процес якісних змін, у ході якого відбувалося зміцнення більшовицької партії, поширювався її безпосередній вплив на робітничі та селянські маси, партія завойовувала маси на свій бік. Однак паралельно з цим проходив ще і процес розпаду та розкладання дрібнобуржуазних націоналістичних партій, які намагалися боротися з більшовизмом. Обидва ці процеси, зауважує М. М. Попов, червоною ниткою проходять через усю історію революційного руху на Україні.

Отже, гостра ідеологічна боротьба проти ворожої марксизму-ленінізму теорії «двокорінності» походження Компартії України, яку вели в республіці під безпосереднім керівництвом ЦК КП(б)У більшовицькі історики, на рубежі 20-х—30-х років увінчалася повною перемогою. Молода українська історико-партійна історіографія зуміла з позицій марксистсько-ленінської методології дати належну відсіч фальсифікаторам. У цій боротьбі помітна роль належить М. М. Попову, якому вдалося першим створити узагальнюючу працю з історії республіканської партійної організації.

Однак слід зазначити, що в оцінці ролі більшовицьких організацій в революційному процесі М. М. Попов не завжди був послідовним. Поруч з правильним висвітленням їх діяльності по керівництву в цілому революційними виступами робітників та селянських мас, в його працях містяться суперечливі твердження про співвідношення у дожовтневий період у соціал-демократичному русі на Україні меншовиків і більшовиків.

В сучасній історіографічній літературі на це вже зверталась увага ²¹. Твердження М. М. Попова не були винятком, вони характерні для усієї історіографії 20-х років. Подібні думки поділяли М. Волін, М. Рубач та інші історики. Це пояснюється загальним рівнем історико-партійних знань у ті роки, обмеженістю джерельної бази, недостатнім використанням ленінської теоретичної спадщини, нерозробленістю проблеми в цілому. Лише в останній час на основі нових наукових даних ми маємо достатньо повне уявлення про співвідношення сил більшовиків і меншовиків у провідних партійних організаціях України, про їх чисельний склад ²².

Як розцінював свої помилки сам автор «Нариса історії КП(б)У»? Про це, зокрема, можна судити по передмовам, які М. М. Попов вміщував у кожне перевидання і в яких критично аналізуються допущені ним недоліки. Автор намагається пояснити причини виникнення помилок і виправити становище за допомогою нових даних, за рахунок розширення джерельної бази. Причому у кожне нове видання він вміщував передмови усіх попередніх видань, щоб читач мав можливість отримати правильне уявлення про характер змін і доповнень, які були зроблені автором в процесі роботи над книгою. Наприклад, у передмові до першого видання «Нариса історії КП(б)У» М. М. Попов підкрес-

²⁰ Там же.— С. 9.

²¹ Коломійченко І. І. Деякі питання ідеологічної роботи КП(б)У в 1926—1929 рр. // Укр. іст. журн.— 1966.— № 10.— С. 54; Сидорчук М. Більшовики України в період першої світової війни і Лютневої революції (1914—лютий 1917).— Львів, 1966.— С. 14; Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади.— К., 1973.— С. 25 та ін.

²² Шморгун П. М. Соціал-демократичні організації України в період V (Лондонського) з'їзду РСДРП (До 80-річчя з'їзду) // Укр. іст. журн.— 1987.— № 5.— С. 20—31.

лює, що, в книзі існує ряд положень, які можуть здатися суперечливими, чи недостатньо обґрунтованими²³.

Через п'ять років у п'ятому виданні відзначалося, що в книгу внесені суттєві зміни, виправлені помилкові формулювання та недоліки як з загальних напрямків історії ВКП(б), так і з деяких специфічних українських питань²⁴.

Пояснюючи причини цих помилок, М. М. Попов зазначає, що через цілий ряд об'єктивних умов, серед яких на першому місці — виняткова заклопотаність на партійній і державній роботі, йому не вдалося у повній мірі використати нові матеріали, головним чином, архівні документи. Слід зазначити, що більшість матеріалів і документів не були тоді відомі історикам і тому не використовувались. На жаль, і про такий важливий етап на шляху створення Компартії України, як Таганрозька нарада, в підручнику мало відомостей. Незважаючи на те, що в період створення «Нарису» Таганрозькій нараді була присвячена порівняно велика кількість досліджень, особливо в зв'язку з 10-річним ювілеєм КП(б)У, М. М. Попов у перших чотирьох виданнях своєї книги не дає ніякої оцінки рішення про самостійність Компартії України. Він обмежується лише описом подій, конкретним викладом ходу боротьби на нараді між окремими угрупованнями.

Треба зазначити, що в той час М. М. Попов виходив з досить поширеного серед більшості дослідників, але в принципі неправильного судження про створення Компартії України саме на Таганрозькій нараді. Тому в перших виданнях його книги помилково вказувалося на те, що нарада поклала початок створенню Компартії України²⁵. Однак у 5-му виданні «Нарису» (1933 р.) М. М. Попов вважає рішення наради «помилковим» і підкреслює, що воно було виправлено I з'їздом КП(б)У²⁶.

На нашу думку, походження цього висновку потрібно шукати у протиріччі двох взаємовиключаючих одне одного авторських суджень. З одного боку він стверджує, що створення КП(б)У було необхідним і можливим лише в рамках РКП(б) у вигляді її складової частини. Але з іншого боку у книзі міститься висновок і про те, що Таганрозька нарада поклала початок Компартії України. Таким чином, перше судження повністю виключає друге. Ця явна суперечливість повинна була б логічно привести автора до єдиного можливого в даному випадку рішення: відкинути друге судження як хибне, тобто зробити висновок про те, що рішення Таганрозької наради було помилковим і Компартія України утворилася на I з'їзді КП(б), що зрештою і робить М. М. Попов у п'ятому виданні свого «Нарису».

Не менш складними для історіографії 20-х — початку 30-х років виявились питання, пов'язані з з'ясуванням ролі В. І. Леніна і ЦК РКП(б) у керівництві процесом створення Компартії України, їх ставлення до полеміки як на Таганрозькій нараді, так і на I з'їзді КП(б)У. На початку 20-х років на цю тему з'являються праці передусім безпосередніх учасників тих суперечок, видатних партійних діячів України В. П. Затонського, Е. І. Квірінга та ін.²⁷ Звичайно, їх авторська позиція диктувалася суб'єктивним бажанням обґрунтувати правомірність своїх політичних поглядів під час полеміки. В основному їх праці носили мемуарно-публіцистичний характер.

²³ Попов Н. Н. Очерк истории Коммунистической партии (большевиков) Украины.— С. 3.

²⁴ Там же.— С. 6.

²⁵ Попов Н. Н. Очерк истории Коммунистической партии (большевиков) Украины.— С. 175.

²⁶ Попов Н. Н. Очерк истории Коммунистической партии (большевиков) Украины.— Харьков, 1933.— С. 145.

²⁷ Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5—12 июля 1918 года.— Харьков, 1923.— С. 3—6.

Пізніше на цю тему виходять праці істориків М. Воліна, Д. Фріда, В. Аверіна, М. Майорова, які були надруковані в журналі «Літопис революції»²⁸. В названих працях складний процес утворення КП(б)У, боротьба між виразниками «лівих» і правих поглядів, керівництво з боку В. І. Леніна і ЦК партії цими процесами викладені суперечливо.

Яка позиція М. М. Попова у цьому питанні? Думка автора «Нарису» спиралась на ленінське положення про те, що Компартія України — є складова і невід'ємна частина РКП(б). Таким чином, полеміка серед керівних партійних працівників України у відповідальний момент створення республіканської партійної організації не була лише українською проблемою, вона стосувалася усієї партії в цілому. В. І. Ленін і ЦК РКП(б) вирішували виникаючі проблеми, виходячи з конкретної історичної обстановки і тих політичних завдань, які потрібно було розв'язувати. Дискусії між керівними партійними діячами в КП(б)У в той період, коли Україна до того ж ще була окупована німецькими військами, ускладнювали обстановку і не сприяли здійсненню стратегічної і тактичної лінії партії на зміцнення Радянської Росії як оплоту революційних сил. Тільки від могутності та успіхів Радянської Росії залежали успіхи революційної боротьби трудящих України. Звідси і тактика В. І. Леніна і партії по відношенню до цієї політики, яку правильно визначає М. М. Попов у своєму «Нарисі».

Отже, М. М. Попов зробив чимало у справі дослідження та розробки одного з найбільш важливих і принципових питань історії Компартії України — питання про її створення як складової і невід'ємної частини РКП(б). Завдяки працям М. М. Попова, історіографія 20-х — середини 30-х років збагатилась цінними матеріалами узагальнюючого характеру на основі мудрого ленінського розуміння подій і явищ.

О. В. МЕШКОВ (Севастополь)

²⁸ Аверін В. До боротьби «лівих» та «правих» на I з'їзді КП(б)У // Літопис революції.— 1928.— № 4.— С. 63—76; Волін М. Перший з'їзд КП(б)У // Там же.— № 3.— С. 7—27; № 4.— С. 44—62; № 5.— С. 119—139; Майоров М. На путях к I з'їзду КП(б)У // Там же.— № 4.— С. 7—24; Фрід Д. Таганрозька нарада // Там же.— № 4.— С. 25—43; № 5.— С. 140—167.

Трибуна молодого автора

Л. В. ТИМОШЕНКО (Київ)

КРИТИКА В. І. ЛЕНІНИМ АНТИМАРКСИСТСЬКИХ ПОГЛЯДІВ З ПИТАНЬ РОЗВИТКУ БІЛЬШОВИЗМУ (1907—1914 рр.)

Радянська історико-партійна наука склалася й розвивається у непримиренній боротьбі ворожих їй концепцій історії створеної В. І. Леніним пролетарської партії нового типу. Основні принципи, методологія цієї боротьби розроблені у працях Володимира Ілліча, який залишив нам блискучі зразки нищівного викриття спроб перекручення історії та політики революційної партії робітничого класу. Вивчення цього досвіду набуває важливого значення у світлі вимог XXVII з'їзду КПРС до боротьби проти буржуазної ідеології, ревізіонізму, догматизму, у зв'язку з тими завданнями, які поставлені партією перед історичною наукою на сучасному переломному етапі розвитку радянського суспільства¹.

Критика В. І. Леніним антимарксистських поглядів на історію більшовизму вже знайшла висвітлення у працях радянських істориків². Однак боротьба Володимира Ілліча проти помилкових поглядів на більшовизм у досліджуваній період розглядається вченими головним чином у контексті викладу методологічних проблем історико-партійної науки, або ж ленінська критика згадується як складова частина боротьби більшовиків за ідейну та організаційну єдність партії. Тому дослідження ленінської спадщини боротьби проти буржуазних і опортуністичних концепцій історії більшовизму періоду реакції та нового революційного піднесення вимагає поглибленого аналізу.

Наступ реакції, який почався після поразки революції 1905—1907 рр., посилювався і на ідеологічному фронті. В. І. Ленін писав у той час, що «...переважною рисою політичної літератури стало зневір'я, каяття, ренегатство», почалося повальне «...відречення від революції, її традицій, її прийомів боротьби, прагнення приладитися так або інакше якнайправіше»³. Складовою частиною цього процесу було наклепництво на більшовизм та антимарксистське тлумачення його історії буржуазними і опортуністичними ідеологами в їх наступі на ідейні, організаційні й тактичні основи діяльності партії. Тому В. І. Ленін вів боротьбу в цій важливій галузі ідеології, обстоюючи чистоту більшовизму, підкреслюючи принциповість його політики на крутому повороті історії.

У працях Володимира Ілліча вістря критики з історико-партійних питань спрямовано як проти опортуністичних, так і ліберально-кадетських авторів, які активізували наклепницькі атаки на партію після поразки революції. В. І. Ленін піддав нищівній критиці погляди буржуазних лібералів на історію революційного руху в Росії, замовчування ними ролі революційної соціал-демократії, ігнорування відмінності між ліберальною та соціал-демократичною політикою, вказав на кризу буржуазної історичної науки.

¹ Див.: Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.— К., 1986.— С. 200; Федосеев П. Общественные науки — на уровень новых требований жизни // Коммунист.— 1986.— № 18.— С. 72.

² Маслов Н. Н. Вопросы методологии истории КПСС в произведениях В. И. Ленина.— Л., 1980.— 256 с.; Шморгул П. М. В. И. Ленин — основоположник историко-партийной науки // Вопр. общ. наук: Сб. науч. тр.— Киев, 1980.— Вып. 42.— С. 3—17; Зевелев А. И. Ленинская концепция историко-партийной науки.— М., 1982.— 127 с.; Исторический опыт борьбы КПСС против троцкизма.— М., 1975.— 622 с.; Исторический опыт борьбы КПСС против меньшевизма.— М., 1979.— 343 с.; та ін.

³ Ленин В. И. Замітки публіциста // Повне збір. творів.— Т. 16.— С. 52.

Найбільш вперту боротьбу проти антимарксистських поглядів на розвиток партії Володимир Ілліч вів з меншовиками і опортуністами — лідерами II Інтернаціоналу. Це пояснюється тим, що меншовики більше за інших авторів зверталися до історії РСДРП, оскільки протягом 1903—1912 рр. входили до її складу і висвітлювали її історію у бажаному для них дусі. При цьому їх підтримували ревізіоністи міжнародної соціал-демократії.

Значну увагу В. І. Ленін приділяв викриттю антинаукової теорії про «інтелігентський» склад партії та відсутність її зв'язку з робітничими масами, яку опортуністи перейняли від лібералів «через нерозум або легковажність». Ця концепція була досить «популярною» в ліквідаторській літературі того часу. Спираючись на тезу одного з лідерів економізму В. Акімова, який ще в 1906 р. стверджував про намагання соціал-демократії відкинути «чисто пролетарські тенденції»⁴, опортуністи розповсюдили цю версію і на післяреволюційний час. Вони писали про «інтелігентськи-гуртковий період» у розвитку російської соціал-демократії, який затягнувся надовго, стверджували що «первородний гріх» соціал-демократії — відсутність зв'язку з класовою боротьбою пролетаріату — зберіг свою силу і в період реакції⁵. Про інтелігентський вплив, напівінтелігентський характер підпілля опортуністи наважувалися говорити навіть у 1914 р., напередодні першої світової війни, коли авторитет більшовиків в організованому робітничому русі був значним⁶. В. І. Ленін вказав у першу чергу на мету цієї ліберально-опортуністичної інсинуації, що поширювалася «...з ненависті до тієї революційної боротьби мас, якою керувала у 1905 р. РСДРП...»⁷. Ця «давно відома ліберальна і ліквідаторська пісенька» була потрібна опортуністам для прикриття свого власного безсилля в робітничому русі Росії.

Володимир Ілліч підкреслював важливість боротьби з перекрученням соціальної природи партії. «Ми вважаємо це обвинувачення..., — писав він, — **надзвичайно важливим принципіально**»⁸. На противагу безпідставним обвинуваченням опортуністів В. І. Ленін вважав своїм обов'язком підтвердити вказівки на пролетарський характер партії об'єктивними фактами, тому що вони, як підкреслював він, «...дowodять безповоротно і незаперечно, що **тільки правдизм є робітничим** напрямом в Росії, а ліквідаторство і есерство, на ділі буржуазно-інтелігентські»⁹. Саме у боротьбі більшовизму проти опортуністичних течій позначилося дрібнобуржуазно-інтелігентське крило соціал-демократії, починаючи з «економізму» (1895—1903), продовжуючи «меншовизмом» (1903—1908) і «ліквідаторством» (1908—1914). Викриваючи позицію ліквідаторів і Троцького, Володимир Ілліч писав, що вони боялися торкнутися історії двадцятирічної боротьби течій всередині партії¹⁰.

В. І. Ленін показав, що порівняне переважання інтелігентів на початку революційного руху спостерігалось не тільки в Росії. Опортуністичні автори перетворили цей факт в якийсь пасквіль на робітничу партію¹¹. В Росії в 1905—1908 рр. роль міських робітників зростає

⁴ Акімов В. (Махновец). Очерк развития социал-демократии в России.— СПб., 1906.— С. 5.

⁵ О ликвидаторстве // Голос социал-демократа.— 1909.— № 16—17.— С. 1.

⁶ Булкин (Семенов). Рабочая самостоятельность и рабочая демагогия // Наша Заря.— 1914.— № 3.— С. 60; От редакции // Борьба.— 1914.— № 1.— С. 6.

⁷ Ленін В. І. Іван Васильович Бабушкін: Некролог // Повне зібр. творів.— Т. 20.— С. 75.

⁸ Ленін В. І. Доповідь ЦК РСДРП і інструктивні вказівки делегації ЦК на Брюссельській нараді // Там же.— Т. 25.— С. 381.

⁹ Там же.

¹⁰ Див.: Ленін В. І. Про порушення єдності, прикриване криками про єдність // Там же.— Т. 25.— С. 193.

¹¹ Ленін В. І. Як В. Засулич убиває ліквідаторство // Там же.— Т. 24.— С. 22—23.

з 46,1% до 47,4%. Вони розбудили масу селянства. «Злісно наклепницький характер ліберальної теорії відносно «інтелігентської» суті нашої революції, — резюмував Володимир Ілліч, — виступає ясніше ясного»¹².

На прикладі біографії робітника-іскрівця І. Бабушкіна В. І. Ленін начо спростував ліберальний міф про інтелігентський склад партії. «Без невтомної, геройськи-упертої роботи таких передовиків у пролетарських масах, — писав він, — РСДРП не проіснувала б не тільки десяти років, але й десяти місяців»¹³.

У працях Володимира Ілліча невпинно проводиться думка про РСДРП як партію, що нерозривно злилася з пролетаріатом у жовтні—грудні 1905 р. і зберегла цей зв'язок в наступні роки. Партія — там, вказував він, де перебуває більшість свідомих марксистів-робітників, які беруть участь у політичному житті, відстоюють її всіма силами¹⁴. Він завжди з упевненістю говорив про «...справжній пролетарський фундамент справжньої марксистської партії»¹⁵.

Аналізуючи характер ліквідаторських поглядів на історію партії, В. І. Ленін писав, що діячі «Нашей Зари», «Возрождения», «Дела жизни» принижують роль і значення нелегальної соціал-демократичної партії, по-ренегатському ганьблять «підпілля», заперечують революційний характер діяльності та революційні завдання сучасного робітничого руху в Росії, обманюють робітників¹⁶. Від заперечення пролетарської основи партії опортуністи перейшли до замовчування її діяльності, перекидання керівної ролі більшовицьких органів у революційному русі. Численними випадками проти більшовиків, які зображувалися реакційними, відсталими елементами партії, меншовики прагнули показати себе справжніми представниками пролетаріату, які нібито в тяжкі роки реакції «виконали головну історичну роботу», врятували честь російської соціал-демократії¹⁷. Один з лідерів меншовизму Ф. Дан у доповіді про суть меншовизму писав, що «в галузі питань партійної організації і елементарної тактики меншовизм принципово одержав рішучу перемогу»¹⁸.

В. І. Ленін викрив спроби деяких ліквідаторських авторів фальсифікувати більшовицьке підпілля періоду реакції і нового революційного піднесення, які зображували його одурманюючим, бездіяльним, відірваним від життя, революційної діяльності, близьким до терору¹⁹. Він виявив класові причини, які штовхали опортуністів на перекидання діяльності більшовиків. Меншовикам це було потрібно для виправдання втечі ліквідаторів з підпілля, захисту основ своєї ліберальної робітничої політики. В цілому їх погляди Володимир Ілліч кваліфікував як міркування ліберальних інтелігентів, які, «...не бажаючи ввійти в справді існуючу партійну організацію, намагаються зруйнувати цю організацію, нацьковуючи на неї безпартійну, розпорошену, малосвідому юрбу»²⁰.

¹² Ленін В. І. Роль станів і класів у визвольному русі // Там же.— Т. 23.— С. 384.

¹³ Ленін В. І. Іван Васильович Бабушкін: Некролог // Там же.— Т. 20.— С. 75.

¹⁴ Див.: Ленін В. І. Поганий захист поганої справи // Там же.— Т. 24.— С. 78.

¹⁵ Ленін В. І. Ідейна боротьба в робітничому русі // Там же.— Т. 25.— С. 128.

¹⁶ Ленін В. І. Резолюція II Паризької групи РСДРП про стан справ у партії // Там же.— Т. 20.— С. 270.

¹⁷ Мартов Л. Ликвидаторство и перспективы // Жизнь. — 1910.— № 1.— С. 8; Аксельрод П. Б. На очередные темы // Наша Заря.— 1912.— № 6.— С. 11, 16.

¹⁸ Центр. парт. арх. Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 341, оп. 1, сфр. 241, арк. 2 (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС).

¹⁹ Засулич В. По поводу одного вопроса // Живая жизнь.— 1913.— 19 люня; Богданов Б. Итоги ремесленного съезда // Наша Заря.— 1911.— № 2.— С. 75; Рабочие массы и подполье (Перед.) // Луч.— 1913.— 19 янв.

²⁰ Ленін В. І. Спірні питання // Повне збір. творів.— Т. 23.— С. 81.

В. І. Ленін аргументовано довів, що партія більшовиків в Росії в роки реакції не могла існувати інакше, як нелегально. Обвинуваченню в бездіяльності підпілля він протиставив об'єктивні факти, які свідчили, що робота більшовиків у нелегальних умовах в ті роки була можливою і проводилася. Доказом цього були вибори до III і IV Державних дум, куди прихильники підпілля не змогли б пройти без його участі. Володимир Ілліч показав, що саме ліквідаторам не було чого робити в підпіллі, тому меншовики, наприклад, В. Засулич, і захищали їх втечу. В поглядах останньої, яка, за словами В. І. Леніна, писала історію партії так, що «...на кожному кроці бачиш різюче, неймовірне перекручення фактів», він розпізнав думки ліберальних публіцистів²¹. Володимир Ілліч назвав твердження ліквідаторів про підпілля «ганебними речами», «підлою брехнею», показав, що в нелегальних умовах працювали тисячі й десятки тисяч робітників, що дві-три сотні підпільників виражали інтереси і потреби мільйонів і десятків мільйонів трудящих. На противагу цьому два-три десятки інтелігентських ліквідаторів, одурюючи нерозвинених робітників на грошики, зібрані з закордону і з ліберальних купців, проводили у робітниче середовище буржуазні лозунги²². Такою надзвичайно гострою була ленінська критика ліберальних послідовників буржуазії.

В. І. Ленін розгорнув також «винищувальну» боротьбу проти опортуністичної інсинуації історії партії, що проявилася в запереченні наявності в Росії партійної організації. Автором цієї тези був Потресов, який у 1910 р. виступив на сторінках журналу «Наша Заря» із заявою, що «...нема партії, як цільної і організованої ієрархії установ»²³. Його підтримав Мартов, який писав: «Від цієї старої організації залишилися самі уламки»²⁴. Боротьба проти подібних поглядів мала принципове значення, оскільки ліквідатори прагнули до легалізації ціною відмови не тільки від партійної програми, а й від революційної тактики і організації.

Володимир Ілліч у своїй праці «Наші скасовувачі» проаналізував вищезгадану статтю Потресова. Назвавши виступ ліквідатора геростратівським, він переконливо довів, що в період 1908—1910 рр. цілком проявилася та течія в марксизмі, яка проповідувала необхідність старої організації, вела відповідну, революційну лінію. Визначилась і друга течія, яка всі ці три роки протидіяла визнанню старої організації, відновленню партії. Заперечення цього факту виглядало смішним²⁵.

Критика цієї ліквідаторської концепції була настільки важливою для робітничого руху, що В. І. Ленін порівняв її з аналогічним висловлюванням одного з лідерів ліквідаторства Левицького, який протиставляв гегемонію пролетаріату класовій партії «вступаючих у свій історичний рух мас»²⁶. Володимир Ілліч вважав цю фразу такою ж «класичною», як і знамените бернштейнівське «рух — все, кінцева мета — ніщо». Самого цього протиставлення, вказував він, достатньо, щоб сказати: «...не марксизм, а лібералізм становить ту партію, за якою на ділі йде «Наша Заря»²⁷. В. І. Ленін писав: «Сказати: в минулому гегемонія, а в майбутньому... «класова партія», значить наочно показати зв'язок ліквіда-

²¹ Ленін В. І. Як В. Засулич убиває ліквідаторство // Там же.— Т. 24.— С. 24, 30.

²² Ленін В. І. Маївка революційного пролетаріату // Там же.— Т. 23.— С. 289, 291.

²³ Потресов А. О том, почему пустяки одолели // Наша Заря.— 1910.— № 2.— С. 61.

²⁴ Мартов Л. Куда идти? // Голос социал-демократа.— 1909.— № 13.— С. 5.

²⁵ Див.: Ленін В. І. Наші скасовувачі // Повне зібр. творів.— Т. 20.— С. 116.

²⁶ Левицкий В. Ликвидация или возрождение? // Наша Заря.— 1910.— № 7.— С. 103.

²⁷ Ленін В. І. Марксизм і «Наша Заря» // Повне зібр. творів.— Т. 20.— С. 105.

торства з відреченням від гегемонії і розрив цієї течії з марксизмом»²⁸. Згадану відповідь ліквідаторів він кваліфікував як «...дуже визначний політичний факт в історії соціал-демократичного руху»²⁹.

Боротьба проти ліквідаторів з питань розвитку партії набувала важливого значення ще й тому, що вони використовували свої зв'язки з ревізіоністськими лідерами II Інтернаціоналу, знаходили у них підтримку. Так, К. Каутський, один з ідеологів центризму, на засіданні Міжнародного соціалістичного бюро (МСБ) у грудні 1913 р. заявив слідом за ліквідаторами, що «стара соціал-демократична партія в Росії померла»³⁰. Глибоко обурений цією заявою Володимир Ілліч охарактеризував її як «підлість» і запропонував більшовикам у Росії та за кордоном організувати кампанію протесту проти неї. В листі до І. Арманд він висловив побажання, щоб паризька більшовицька секція «...ухвалила **мордобійну** резолюцію проти Каутського (назвавши його заяву про смерть партії **безсоромною, зухвалою, дивовижною, ігнорантською**)»³¹.

В листі до Д. Вайнкопа В. І. Ленін відзначав, що Каутський показав повну необізнаність з фактами російського робітничого руху. Він вивчав історію руху в інших країнах, намагався зрозуміти справжній смисл незгод. Щодо ж Росії для нього «...не існує історії. Сьогодні він повторює те, що чув від Рози Люксембург, вчора повторював те, що чув від Троцького, Рязанова та інших літераторів..., завтра стане повторювати те, що зволють йому розповісти інші російські студенти або емігранти і т. д.»³².

Опортуністичним поглядам на революційну партію пролетаріату Володимир Ілліч протиставив марксистську концепцію партії нового типу. Хоч партія і переживала дуже тяжкі часи, проте, всупереч твердженням ліквідаторів, вона ні на хвилину не переставала існувати. Більшовики, писав В. І. Ленін у 1909 р., тверді і послідовні захисники партійності, «всю, або майже всю, наявну **партійну** роботу... несуть на собі...»³³. Ім, а не опортуністам, доводилося вести партію, і саме тому Володимир Ілліч наприкінці періоду реакції наголошував на величезній перемозі більшовизму, який зайняв провідне становище в партії. «...Фактично, — писав В. І. Ленін, — наша течія все більше починає дорівнювати всій нашій партії»³⁴.

Саме під більшовицькими, справді революційними лозунгами в умовах нової революційної хвилі пролетаріат вийшов на арену класової боротьби. Вказавши на дійсно широке, загальнонародне піднесення робітничого руху, який виражав об'єктивні потреби всієї країни і підтримувався величезною більшістю населення, В. І. Ленін визначив, що Росія вступила в смугу наростання нової революції³⁵.

Наукову оцінку нового революційного піднесення, виходячи з якої більшовики розробляли тактику і шляхи посилення керівної ролі партії, Володимир Ілліч протиставив опортуністичним поглядам на нову хвилю революційного руху, показав їх неспроможність. Опортуністи зображували масовий страйковий рух як боротьбу за «свободу коаліцій», не розуміли його загальнонародного характеру, політичної спрямованості. Ліквідатори і троцькісти дезорганізували робітничий рух, звинувачу-

²⁸ Там же.— С. 106.

²⁹ Ленін В. І. Замітки публіциста // Там же.— Т. 19.— С. 274.

³⁰ Aus der Partei. Das Internationale Bureau // Vorwärts.— Berlin, 1913.— № 333.— 18. Dez.— S. 3.

³¹ Ленін В. І. І. Ф. Арманд, 26 січня 1914 р. // Повне зібр. творів.— Т. 48.— С. 248—249.

³² Ленін В. І. Д. Вайнкопу, 12 січня 1914 р. // Там же.— С. 245.

³³ Ленін В. І. Нарада розширеної редакції «Пролетарія» // Там же.— Т. 19.— С. 9.

³⁴ Ленін В. І. З приводу статті «До чергових питань» // Там же.— Т. 17.— С. 347.

³⁵ Див.: Ленін В. І. Повідомлення і резолюції Краківської наради Центрального Комітету РСДРП з партійними працівниками // Там же.— Т. 22.— С. 240.

чували робітників у «страйковому азарті», «спалахопусканні», протиставляли їм «європейські» парламентські форми боротьби³⁶.

В. І. Ленін показав повну неспроможність подібних намагань, підкреслюючи, що ліквідатори з Троцьким «...стараються з усієї сили **перекрутити** справжній характер руху робітників». Він пояснював, що «свобода коаліцій» при третьочервневій монархії Романова — «...пуста обіцянка гнилих лібералів». Боячись революції, ліберали тішили себе надією на конституційні реформи і для робітників проповідували одну з таких реформ — свободу коаліцій³⁷.

Насправді робітники боролися за свободу всього народу, повалення монархії, за республіку. «Квітнево-травневі страйки довели на ділі, що пролетаріат піднявся на **революційний страйк**, — писав Володимир Ілліч у 1912 р. — Поєднання економічного і політичного страйку, революційні мітинги, лозунг республіки, висунутий петербурзькими робітниками 1-го Травня, — всі ці факти остаточно довели, що почалося **революційне піднесення**»³⁸. В. І. Ленін характеризував історичну концепцію меншовиків як ліберальну підробку марксизму, як підміну марксистського, революційного погляду на класову боротьбу поглядом ліберальним. Він підкреслював, що ліквідатори «...розучились застосовувати **революційну точку зору до оцінки суспільних подій**»³⁹.

Серед важливих проблем розвитку партії в період реакції і нового революційного піднесення, розроблених Володимиром Іллічем, помітне місце посідають питання боротьби більшовиків за монолітну єдність партійних рядів, проти меншовиків-ліквідаторів, троцькістів та інших опортуністичних груп. Викладаючи основні закономірності та етапи внутріпартійної боротьби, В. І. Ленін дав нищівну відсіч її фальсифікаторам. «Величезної шкоди завдають робітникам ті люди, — вказував він, — що (як ліквідатори і Троцький) обходять або перекручують цю 20-річну історію ідейної боротьби в робітничому русі»⁴⁰.

Головне місце в боротьбі більшовиків проти опортунізму належало з'ясуванню причин, історичного змісту, класового характеру і тактичних незгод у партії. Володимир Ілліч неодноразово застерігав проти обивательського тлумачення причин партійної кризи, яке давали меншовики та інші ворожі більшовизму елементи, і закликав до вивчення класових коренів внутріпартійної боротьби⁴¹.

Основну увагу В. І. Ленін зосередив на критиці поглядів Троцького, позиція якого була найбільш небезпечною, тому що він, прикриваючись маскою примиренця, виступав фактично як ліквідатор. У принципівій боротьбі більшовизму проти меншовизму взагалі і ліквідаторства особливо Троцький бачив лише боротьбу двох фракцій революційної інтелігенції за вплив на «політично незрілий пролетаріат». У теоретичному органі німецьких соціал-демократів «Нойє Цайт» він писав, що фракції російської соціал-демократії «виникли в першу чергу в процесі пристосування марксистської інтелігенції до класового руху пролетаріату», що обидва напрями в партії «в глибинах пролетаріату не мають міцного коріння»⁴². Троцький перекручував більшовизм, тому що «...ні-

³⁶ Троцький Н. Принципы и предрассудки // Наша Заря.—1912.—№ 5.—С. 11, 25; Ленская бойня и ответ пролетариата // Правда (Вена).—1912.—23 апр. (6 мая); Оранский К. Свобода коалиций как социально-политический лозунг // Наша Заря.—1913.—№ 10—11.—С. 8; Что же дальше? (Ред.) // Луч.—1912.—17 нояб.

³⁷ Ленін В. І. Чи може бути тепер основою робітничого руху лозунг «свободи коаліцій»? // Повне зібр. творів.—Т. 22.—С. 9.

³⁸ Там же.—С. 10.

³⁹ Ленін В. І. Про ліберальне і марксистське поняття класової боротьби // Там же.—Т. 23.—С. 225, 229.

⁴⁰ Ленін В. І. Ідейна боротьба в робітничому русі // Там же.—Т. 25.—С. 128.

⁴¹ Гопнер С. І. В. І. Ленін у Парижі // Спогади про Володимира Ілліча Леніна.—К., 1969.—Т. 2.—С. 316.

⁴² Trotzky L. Entwicklungstendenzen der russischen Sozialdemokratie // Die Neue Zeit.—Stuttgart, 1910.—Bd. 2.—№ 50.—S. 862, 863.

коли не міг засвоїти собі скільки-небудь виразних поглядів на роль пролетаріату в російській буржуазній революції»⁴³.

Ліберально-буржуазний характер поглядів Троцького на внутріпартійну боротьбу був серйозним гальмом у розумінні пролетаріатом об'єктивного значення боротьби двох основних напрямів в російській соціал-демократії. Боротьба породжувалася не «приспосованням інтелігенції до пролетаріату», а змінами у відносинах між класами. В. І. Ленін писав, що революція 1905—1907 рр. «...загострила, зробила відкритим, висунула на чергу дня антагонізм селянства і ліберальної буржуазії в питанні про **Форму** буржуазного порядку в Росії. Політично дозрілий пролетаріат не міг не взяти найенергійнішої участі в цій боротьбі, і відбиттям його ставлення до різних класів нового суспільства стала боротьба більшовизму і меншовизму»⁴⁴.

Володимир Ілліч показав неспроможність поглядів одзовістів на внутріпартійну боротьбу, які з одного боку принижували її значення, а з другого — намагалися довести «випадковість» боротьби більшовиків проти ліквідаторства «зліва», тобто проти одзовізму-ультиматизму. Так, один з ідеологів цієї течії О. Богданов називав боротьбу «Пролетарія» проти одзовізму «вибивною політикою»⁴⁵. В. І. Ленін піддав нищівній критиці ці антипартійні погляди. Він показав, що боротьба проти одзовізму-ультиматизму не була випадковою.

В 1913 р. О. Богданов в «Правде» намагався спростувати відзначений Володимиром Іллічем у статті «Спірні питання» факт, що заперечення думської роботи й використання інших легальних можливостей було зв'язане із вперевідством⁴⁶. (Фракційна група «Вперед» була носієм поглядів одзовістів.) Вказуючи на перекручення Богдановим історії партії, В. І. Ленін підкреслив, що більшовики засудили як ліквідаторство, так і одзовізм, а тому спроба обійти цей факт виглядала шахрайством. У цьому проявилася непримиренність, партійність позиції Володимира Ілліча⁴⁷.

Боротьба проти опортуністичної концепції набула принципового значення після виключення опортуністів з партії, коли їх наклепницькі нападки на більшовиків посилювались. Ситуація ускладнювалась ще й тим, що російські опортуністи наполегливо нав'язували свої погляди керівництву II Інтернаціоналу. Так, на початку 1914 р. Організаційний комітет меншовиків (ОК) намагався переконати МСБ, що в жодній галузі партійної роботи «не існує незгод, які можуть виправдати продовження братовбивчої війни»⁴⁸. В результаті такої «інформації» про боротьбу течій в партії лідери II Інтернаціоналу стали обстоювати думку, що суперечності в РСДРП значно менш глибокі, ніж у країнах Західної Європи⁴⁹. У листі до Троцького Каутський писав: «Дійсні незгоди, що розділяють величезну більшість російських соціалістів, недостатньо великі, щоб виправдати їх організаційний поділ і їх взаємну протидію. Те, що розділяє, це скоріше спогади минулого, ніж суперечності теперішньої роботи»⁵⁰. В. І. Ленін розкрив помилковість і тенденційний характер таких міркувань. Зводячи зовнішні явища до корінних причин, він показав, що витоки розбіжностей між більшовиками і меншовиками ле-

⁴³ Ленін В. І. Історичний смисл внутріпартійної боротьби в Росії // Повне зібр. творів.— Т. 19.— С. 349.

⁴⁴ Там же.— С. 356.

⁴⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 377, оп. 1, спр. 217, арк. 1.

⁴⁶ Богданов А. Фактическое разъяснение (Письмо в редакцию) // Правда.— 1913.— 26 мая.

⁴⁷ Див.: Ленін В. І. До питання про п. Богданова і групу «Вперед»: Для редакційної колегії «Правди» // Повне зібр. творів.— Т. 23.— С. 236.

⁴⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 276, оп. 2, спр. 416, арк. 52.

⁴⁹ Цю думку висловив Е. Вандервельде, голова МСБ, під час візиту в Росію в 1914 р. (ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 2, оп. 5, спр. 378, арк. 4).

⁵⁰ Троцький Н. Принципы и предрассудки // Наша Заря.— 1912.— № 5.— С. 27.

жали в економічному змісті російської революції, у боротьбі пролетаріату і ліберальної буржуазії за вплив на селянство, або, інакше кажучи, за один з двох можливих шляхів розв'язання буржуазної революції в Росії.

В. І. Ленін для спростування вищеназваних поглядів написав листа до Правління Німецької соціал-демократичної партії, в якому на ряді яскравих прикладів показав, що більшовиків від ліквідаторів відокремлював цілий ряд незгод в усіх питаннях партійної роботи⁵¹. У «Доповіді Міжнародному соціалістичному бюро», написаній за особистим проханням секретаря МСБ К. Гюїсманса, Володимир Ілліч переконливо довів наявність серйозних розбіжностей між більшовиками та меншовиками і зробив висновок, що меншовицький ОК є «...фікцією, на словах не визнаючи себе ліквідаторським, а на ділі прикриваючи і прикрашуючи групу ліквідаторів у Росії»⁵².

В. І. Ленін показав, що ліквідатори та їх центристські прихильники у керівництві II Інтернаціоналу навмисно замазували внутріпартійні незгоди. Вони не з'ясовували істинні причини суперечностей, бо для них не було «...нічого більш неприємного, небажаного, неприйнятного, як вияснення пануючих теоретичних, програмних, тактичних і організаційних незгод»⁵³.

Володимир Ілліч неодноразово звертав увагу на те, що європейська соціал-демократична преса використовувалась російськими опортуністами для дезінформації міжнародного соціал-демократичного руху, зведення наклепів на більшовиків, дискредитації революційного руху в Росії. У цьому зв'язку характерне висловлювання Р. Люксембург у листопаді 1913 р., яка у пропозиції МСБ писала про те, що в Росії панує «хаос фракційної боротьби цілої маси фракцій», серед яких ленінська нібито найбільше розпалювала розкол⁵⁴.

Тоді ж у листі до Г. Шкловського В. І. Ленін назвав випад Р. Люксембург витівкою, на яку більшовики повинні негайно дати відповідь⁵⁵. Вона була дана Володимиром Іллічем у кількох статтях, а також двох документах ЦК РСДРП: Доповіді ЦК на засіданні МСБ у грудні 1913 р. і доповненні до цієї доповіді.

В цих документах було показано, що в стані хаосу знаходилися лише численні, в основному емігрантські, опортуністичні групи. Справжня робітнича партія в боротьбі проти ліквідаторів тільки зміцнювалась. «Ми, — писали більшовики, — єдині, хто бореться за об'єднання пролетаріату в Росії, хто організовує його в єдину нелегальну партію»⁵⁶. Це положення В. І. Ленін майже дослівно привів у доповіді ЦК РСДРП на Брюссельській нараді МСБ в червні 1914 р., яку зачитала І. Арманд. Володимир Ілліч розкрив справжні причини глибоких незгод між більшовиками і меншовиками. Викладаючи суть більшовицького погляду на становище в партії, він викрив його перекручення. «...В Росії нічого подібного до «хаосу фракційної боротьби» не відбувається, — писав В. І. Ленін. — Там є тільки боротьба з ліквідаторами, і тільки в цій боротьбі складається справді робітнича соціал-демократична партія, яка вже тепер об'єднала переважну більшість, 4/5 свідомих робітників Росії»⁵⁷.

⁵¹ Див.: Ленін В. І. Лист до Правління Німецької соціал-демократичної партії // Повне збір. творів.— Т. 23.— С. 6.

⁵² Ленін В. І. Доповідь Міжнародному соціалістичному бюро // Там же.— Т. 24.— С. 283.

⁵³ Ленін В. І. Ще раз про Міжнародне соціалістичне бюро і про ліквідаторів // Там же.— С. 233.

⁵⁴ Zur Spaltung in der sozialdemokratischen Dumafraktion // Vorwärts.— Berlin, 1913.— № 306.— 21. Nov.— 1 Beilage des Vorwärts.— S. 2.

⁵⁵ Див.: Ленинский сборник.— Т. XXXVIII.— С. 127.

⁵⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 1350.

⁵⁷ Ленін В. І. Доповідь ЦК РСДРП і інструктивні вказівки делегації ЦК на Брюссельській нараді // Повне збір. творів.— Т. 25.— С. 348.

Розглянутими прикладами аж ніяк не вичерпується величезна теоретична діяльність В. І. Леніна по викриттю антимарксистських поглядів на історію більшовизму. Володимир Ілліч відстояв чистоту революційної теорії, розвинув і збагатив марксизм, створив справді наукову концепцію історії більшовизму, яка стала методологічним фундаментом боротьби істориків-марксистів за утвердження наукових поглядів на історію партії.

Боротьбу проти перекручень історії більшовизму періоду реакції та нового революційного піднесення В. І. Ленін продовжував і в наступні роки. Вона була невід'ємною складовою частиною політичної і теоретичної боротьби партії за перемогу демократичної та соціалістичної революції, за організацію соціалістичного будівництва. В працях «Соціалізм і війна» (1915), «Пролетарська революція і ренегат Каутський» (1918), «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» (1920), «Замітки з історії РКП» (1921) та інших Володимир Ілліч узагальнив історичний досвід більшовизму, викрив його антимарксистські тлумачення.

За минулі десятиріччя історичний досвід більшовизму пройшов всебічну перевірку, продемонстрував перед усім світом свою нездоланну силу. І якими б «новими походами» не користувалися сучасні буржуазні ідеологи, вони, по суті, репродукують аргументацію меншовицько-троцькістських «праць». Ленінська концепція історії більшовизму й нині служить могутньою ідейною зброєю у боротьбі за революційне перетворення світу.

В. Л. ГРИЦЕНКО (Полтава)

УЧАСТЬ ПРЕСИ У ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ УРСР (1981—1985 рр.)

Важливість військово-патріотичного виховання радянських людей, передусім молодого покоління, диктується тим, що Комуністична партія, виявляючи постійну турботу про ідейне загартування трудящих, прагне, щоб вони були палкими патріотами своєї Вітчизни. «Справжній патріотизм, — підкреслював у Політичній доповіді ЦК КПРС XXVII з'їздові партії М. С. Горбачов, — у діяльній громадянській позиції... Наше виховання буде тим плідотворнішим, чим енергійніше утверджуватимуться ідеали, принципи і цінності нового суспільства»¹. Нині, коли партія спрямовує всі сили й засоби для виконання грандіозного завдання прискорення соціально-економічного розвитку країни, роль ідейно-політичної підготовки молодих патріотів Батьківщини, здатних захистити Країну Рад від ворогів, неухильно зростає.

ЦК КПРС націлює парторганізації, їх друковані органи на висвітлення найбільш актуальних питань військово-патріотичного виховання. Так, у постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення партійного керівництва комсомолом і підвищення його ролі в комуністичному вихованні молоді» (1984 р.) партійним і комсомольським комітетам, іншим громадським організаціям запропоновано «посилити військово-патріотичне виховання молоді, прищеплювати їй почуття високої відповідальності за виконання почесного обов'язку по захисту соціалістичної Вітчизни»².

Слід сказати й про те, що на початку 80-х років комсомольські організації ослабили виховну роботу серед юнаків та дівчат. Це пояснюється тим, як відзначив М. С. Горбачов у виступі на XX з'їзді ВЛКСМ,

¹ Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.— К., 1986.— С. 105.

² Рад. Україна.— 1984.— 7 лип.

що багато комітетів ВЛКСМ опинилися в полоні бюрократичних методів, коли замість живої справи запанувала паперова круговерть, а замість відкритого широкого спілкування з молоддю захоплювалися помпезними заходами, гучними рапортами, надуманими починами³.

Тому посилення військово-патріотичного виховання нині є одним з головних завдань ідеологічної й масово-політичної роботи партії. У новій редакції Програми КПРС записано: «Важливим завданням ідейно-виховної роботи лишається військово-патріотичне виховання, формування готовності захистити соціалістичну Вітчизну, віддати їй усі свої сили, а якщо треба буде, і життя»⁴.

Періодична преса нашої країни, в тому числі й УРСР, відіграє особливу роль у вихованні трудящих, насамперед молодого покоління. Цій темі певну увагу приділили вчені-історики*. Однак поки що бракує досліджень, в яких би вона аналізувалася в рамках відповідного періоду в житті радянського суспільства, наприклад, у роки одинадцятої п'ятирічки.

У пропонованій увазі читачів замітці автор зробив спробу певною мірою заповнити цю прогалину, розглянувши лише деякі аспекти згаданої вище проблеми. Він прагне, зокрема, показати, як періодичні видання Української РСР висвітлювали питання про спадкоємність героїчних традицій нашого народу, їх роль у військово-патріотичному вихованні майбутніх захисників Вітчизни, а також діяльність організацій ДТСААФ у цьому напрямі. Протягом усього досліджуваного періоду (тобто 1981—1985 рр.) ця тематика займала важливе місце на сторінках преси республіки. Вона розроблялася за окремими проблемами та різними напрямками, серед яких, зокрема, можна виділити такі найголовніші: розкриття героїчного минулого нашого народу, традицій російської армії та флоту, а також Радянських Збройних Сил, які розвивалися в роки громадянської й Великої Вітчизняної воєн і зміцнюються нині; висвітлення буднів наших воїнів у мирний час, їх дружніх зв'язків з колективами підприємств, колгоспів, радгоспів, установ і громадських організацій; відображення у пресі досвіду військово-патріотичного виховання молоді, нагородженого Ленінським комсомолом, організаціями ДТСААФ і т. ін.

Насамперед особливе значення приділялося активній пропаганді революційних, трудових і бойових традицій радянського народу. Вони передаються з покоління в покоління, наповнюються ідеями колективізму, пролетарського інтернаціоналізму, класової солідарності трудящих. Молодь відчуває гордість за людей праці, повагу до воїнської доблесті батьків, яку ті виявили у роки Великої Вітчизняної війни, до служби в рядах армії.

Значна увага приділялася всьому новому, цікавому як за формою, так і ідейним змістом. Наприклад, газети «Радянська Україна», «Правда України», «Сільські вісті», «Робітничая газета» систематично розповідали про такі обряди, як ритуали й свята вшанування передовиків змагання, трудових династій, урочисте вручення паспортів, громадські проводи призовників тощо. Це стосувалося й питань підготовки молоді до захисту соціалістичної Вітчизни.

Такі заходи стали традиційними. Про якість підготовки нового пополнення Збройних Сил СРСР свідчили листи, що надходили до редакцій з військових частин. У них містилися слова подяки за теоретичну

³ Горбачов М. С. Молодь — творча сила революційного оновлення // Виступ на XX з'їзді Всесоюз. Ленінської Комуністич. Спілки Молоді 16 квітня 1987 року. — К., 1987. — С. 22.

⁴ Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. — С. 196.

* Можна згадати дві кандидатські дисертації: П. Є. Єфімова «Деятельность партийных организаций по использованию печати в военно-патриотическом воспитании трудящихся (1964—1969 гг.)» та В. П. Бакуменка «Партийно-советская печать — испытанное оружие Коммунистической партии в интернациональном и патриотическом воспитании трудящихся между XXIII и XXIV съездами КПСС».

й практичну підготовку, фізичне загартування юнаків, які прийшли до лав Радянської Армії. Їх друкували молодіжні видання, зокрема, газета «Молода гвардія»⁵.

Більшість обласних партійних газет республіки публікували спеціальні молодіжні сторінки, присвячені питанням військово-патріотичного виховання підростаючого покоління. Вони мали різні назви, зокрема, «Юність» — «Радянське Поділля» (Хмельницький), «Іскра юності» — «Південна правда» (Миколаїв), «Комсомольська сторінка» — «Червоний прапор» (Ровно). «Социалистический Донбасс» протягом усієї п'ятирічки щомісяця друкував сторінку «Подвиг. Военно-патриотическая страница».

У 1984—1985 рр. газета «Сільські вісті» вела рубрику «Відгукнись, товаришу!», в якій вміщувалися цікаві інформації про долю колишніх фронтовиків, листи юних слідопитів. На сторінках «Правды Украины» у той же період одержала постійну прописку рубрика «Ніхто не забутий», де друкувалися матеріали про подвиги радянських воїнів у роки війни, діяльність клубів «Пошук», які займалися встановленням імен невідомих солдатів, котрі загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Аналогічний розділ «Зоря Вітчизни» був у республіканській «Робітничій газеті». В ньому публікувалися нариси, статті про ветеранів, їх героїчні подвиги.

Цікаві добірки матеріалів з різних питань військово-патріотичного виховання трудящих систематично друкувалися у «Прапорі комунізму» (Київ), петропавлівській районній газеті «Степова зоря» (Дніпропетровська область). Хвилюючі розповіді про людські долі, мужність радянських людей в роки війни, воїнів, які нині охороняють спокій нашої країни, постійно вміщувала на своїх спеціальних сторінках і в розділах літинська районна газета «Радянське життя» (Вінницька область).

Військово-патріотична тема була провідною на шпальтах республіканських молодіжних газет, зокрема, «Молоді України». Чимало матеріалів було присвячено молодим патріотам, які діяли у ворожому тилу в роки війни, організаціям «Молода гвардія», «Патріот Батьківщини», «Партизанська іскра», «Спартак», «Нескорена полтавчанка» тощо. На сторінках газет розповідалося про те, яку допомогу комітетам ЛКСМУ подавали ветерани війни та праці. Вміщувалися також розповіді про роботу цих організацій по фізичній і морально-політичній підготовці юнаків до служби в лавах Радянської Армії.

Важливу роль у військово-патріотичному вихованні підростаючого покоління відіграє Добровільне товариство сприяння армії, авіації і флоту (ДТСААФ). Преса республіки систематично висвітлювала його діяльність, спрямовану на те, щоб озброїти майбутніх воїнів певним запасом початкових військових знань, прищепити їм глибоку повагу до ратних подвигів нашого народу, відповідальність за свою місію захисника соціалістичної Вітчизни. Наприклад, газета «Радянська Україна» розповідала про різноманітні форми й методи військово-патріотичної роботи, яку вели первинні, районні та обласні організації товариства. Серед них особливо виділялися лекції та бесіди, ленінські читання й уроки мужності, тематичні вечори та зустрічі дтсаафівців з цікавими людьми, воїнами — відмінниками бойової та політичної підготовки, читацькі конференції і кінофестивалі, походи по місцях ратної слави й агітпробиги, Дні ДТСААФ тощо⁶. Преса республіки висвітлювала хід Всесоюзних юнацьких ігор, організованих Комітетом по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів СРСР, ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ, ЦК ДТСААФ спільно з іншими відомствами⁷. Крім того, республіканські, обласні, міські та районні газети у 1984—1985 рр. присвячували свої сторінки вахтам Пам'яті, вміщували репортажі про молодіжні експедиції «Моя Батьківщина —

⁵ Мол. гвардія.— 1985.— 13 січ.

⁶ Рад. Україна.— 1984.— 29 листоп.

⁷ Правда.— 1984.— 17 люня.

СРСР», «Літопис Великої Вітчизняної», військово-спортивні ігри «Зірниця», «Нумо, хлопці!» та інші заходи, що здійснювалися для героїко-патріотичного виховання юнаків та дівчат.

Газета «Социалистический Донбасс» у 1984 р. вела постійні рубрики «ДОСААФ — школа мужества», «Служу Советскому Союзу!», «Никто не забыт», «Вспомним всех поименно», «К 40-летию освобождения Советской Украины»⁸, де друкувалися матеріали з розглядуваної тематики.

«Радянська Україна» узагальнила й висвітлила досвід роботи первинної організації ДТСААФ Київського виробничого об'єднання ім. Артема⁹. Жодне проблемне питання її життя та діяльності не вирішувалося без участі генерального директора та секретаря парткому. Її члени виступили з ініціативою розгорнути Всесоюзне соціалістичне змагання серед первинних колективів ДТСААФ під девізом «Внести гідний вклад у зміцнення оборонної могутності Батьківщини».

Різноманітна військово-політична та оборонно-масова робота в роки одинадцятій п'ятирічки велася на київському заводі «Ленінська кузня». Її спрямовував партком підприємства. «Радянська Україна» в одному із своїх номерів детально розповіла про стан трудового і патріотичного виховання молоді на підприємстві. У рубриці «Партійне життя: лабораторія досвіду» було вміщено кореспонденцію «Ми ковалі і дух наш молодий...». При заводській організації товариства «Знання» діяла секція військово-патріотичного виховання, яку очолював генерал-майор у відставці А. Ф. Шамрай. У розмові з кореспондентом газети він сказав: «Ленкузня — здавна велика корабельня. Тож дух морської романтики напинає вітрила молодих. З покоління у покоління передається прагнення молоді служити у Військово-Морському Флоті...»¹⁰. «Радянська Україна» розповіла, як партком заводу формує систему патріотичного, морального виховання підростаючого покоління на славних традиціях Комуністичної партії й народу, враховуючи при цьому вікові, професійні та інші особливості молоді.

У січні-лютому 1985 р. у країні відбувся Всесоюзний місячник оборонно-масової роботи, присвячений 67-й річниці Радянської Армії та Військово-Морського Флоту та 40-річчю Перемоги нашого народу у Великій Вітчизняній війні. Про те, як він проходив у республіці, газети систематично повідомляли своїх читачів. Вони вели розмову про ті чи інші події, пов'язані з ним, зокрема, підвищення якості підготовки технічних спеціалістів для Збройних Сил, вдосконалення системи занять у військово-технічних гуртках, розвиток технічних та військово-прикладних видів спорту тощо. Наприклад, «Радянська Україна» опублікувала інтерв'ю з головою ЦК ДТСААФ УРСР генерал-полковником авіації О. Д. Коротченком, який розповів про те, що у нашій республіці організації ДТСААФ охоплюють 23 млн. трудящих і учнівської молоді. Товариство має у своєму розпорядженні автодроми, радіополігони, навчальні класи, оснащені тренажерами, технічними засобами навчання, які активно використовуються для підготовки майбутніх воїнів¹¹.

Київська міська газета «Прапор комунізму» висвітлила досвід роботи військово-патріотичного об'єднання «Океан», яке діє на громадських засадах при Київському вищому військово-морському політичному училищі. Його відвідували юнаки Києва, учні шкіл та профтехучилищ, які навчалися на курсах військово-політичної, технічної, загально-військової і фізичної підготовки. До їх послуг — навчальні класи, лабораторії, шлюпки. Влітку майбутні захисники Вітчизни виїжджали на практику до військово-морського табору «Альбатрос». Серед тих, хто займався в об'єднанні, був і колишній учень середньої школи № 19

⁸ Соц. Донбасс.— 1984.— 22 февр.; 12 июня; 24 июля.

⁹ Рад. Україна.— 1984.— 29 листоп.

¹⁰ Там же.— 28 черв.

¹¹ Там же.— 24 січ.

Києва І. Кулешов. Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, юнак виявив мужність і героїзм, був нагороджений орденом Червоної Зірки¹².

Таким чином, пропаганда пресою республіки бойових традицій нашого народу мала вагоме значення для розгортання військово-патріотичного виховання молоді, а також почуття патріотизму, готовності стати на захист завоювань Великого Жовтня.

Однак у розглядуваний період у роботі преси в цьому напрямі було й чимало серйозних недоліків. Передусім газети не шукали цікаві форми подачі матеріалів, не використовували всієї палітри жанрів, обмежуючись лише кореспонденціями та інформаціями. Поки ще недостатньо розповідей ветеранів війни, передовиків виробництва про героїчне минуле нашої Батьківщини, трудові звершення в мирні дні друкувалося на їх сторінках.

Досліджувана тема не завжди тісно поєднувалася з конкретними практичними завданнями, які були поставлені перед молоддю.

Деякі редакційні колективи не дбали про систематичне висвітлення героїко-патріотичної тематики. Такі матеріали приурочувалися, як правило, лише до свят та знаменних дат.

Преса республіки не завжди конкретно й активно боролася проти негативних явищ, на які, зокрема, зверталася увага в постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення партійного керівництва комсомолом і підвищення його ролі в комуністичному вихованні»¹³.

М. С. Горбачов у виступі на XX з'їзді ВЛКСМ підкреслив, що останнім часом певна частина молоді замкнулася в маленькому світі, відійшла чи намагається відійти від бурхливого потоку життя. «Це, — сказав Генеральний секретар ЦК КПРС, — плата за ті явища, які були характерними для суспільства в минулі десятиріччя, за упущення в справі виховання молоді, за формалізм у партійному керівництві ВЛКСМ. Але й сам комсомол не має права знімати з себе відповідальність за такий стан справ»¹⁴.

XXVII з'їзд КПРС наголосив на необхідності поліпшення індивідуальної роботи в процесі виховання радянських людей. Серйозно заважає звичний «валовий» підхід. Цифри, дійсно, справляють враження. Як підкреслювалося в Політичній доповіді ЦК КПРС з'їзду, «чи не закриває від нас ідеологічна статистика, з одного боку, самовідданих трудівників, які заслуговують великого суспільного визнання, а з другого — носіїв антисоціалістичної моралі? Тому такою важливою є максимальна конкретність у справі виховання»¹⁵. Саме такої конкретності, індивідуального підходу до певних категорій молоді, до кожного юнака і дівчини й бракувало пресі, особливо молодіжним виданням. На жаль, не всі опубліковані матеріали акумулювали в собі політичний запал. Чимало публікацій мали декларативний характер. У них поверхово оцінювався позитивний досвід військово-патріотичного виховання трудящих, нагороджений у багатьох трудових колективах, вузах та школах республіки. Читачів нерідко відштовхували сірість і штампи при викладі фактів, їх парадність та заспокійливий тон.

І все ж таки, незважаючи на значні недоліки та упущення, редакційні колективи ряду періодичних видань Української РСР у роки одинадцяті п'ятирічки провели певну роботу по військово-патріотичному вихованню молоді, допомагали формувати у юнаків та дівчат почуття радянського патріотизму й соціалістичного інтернаціоналізму, політичну і моральну культуру, усвідомлення історичної відповідальності за долі соціалізму та миру.

¹² Прапор комунізму.— 1984.— 4 лип.

¹³ Рад. Україна.— 1984.— 7 лип.

¹⁴ Горбачов М. С. Молодь — творча сила революційного оновлення // Виступ на XX з'їзді Всесоюз. Ленінської Комуністич. Спілки Молоді, 16 квітня 1987 р.— С. 23.

¹⁵ Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.— С. 104.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Тема 2. ПАРТІЯ БІЛЬШОВИКІВ НА ЕТАПІ БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. ПОВАЛЕННЯ САМОДЕРЖАВСТВА (1905 р.—лютий 1917 р.)

Характеризуючи місце даної теми в курсі історії КПРС, необхідно насамперед вказати на те основне завдання, що постало перед робітничим класом і його політичною партією на етапі буржуазно-демократичної революції, — повалення царського самодержавства. В. І. Ленін назвав його «найбільш революційним з усіх найближчих завдань пролетаріату якої б то не було іншої країни»¹. В ході тривалої боротьби проти царизму, з її успіхами і поразками, піднесеннями й спадами революційних битв партія проробила таку «практичну історію, яка щодо багатства досвіду не має собі рівної в світі»².

При вивченні діяльності партії на буржуазно-демократичному етапі революції рекомендується провести 4 лекції, на яких слід висвітлити такі основні проблеми: розвиток і зміцнення самої партії, розробка її стратегії й тактики, керівництво революційною та національно-визвольною боротьбою трудящих, і, нарешті, теорія й тактика партії з питань війни, миру і революції. Постановка цих проблем націлює на теоретичне осмислення матеріалу, оскільки загальноісторичні події цього періоду відомі студентам із шкільного курсу історії СРСР. При висвітленні цієї проблеми, крім лекцій, пропонуються ще й 3 семінарські заняття. Викладач повинен дати необхідні рекомендації для самостійної роботи студентів над вивченням першоджерел, звернути їх увагу на залучення при підготовці до семінару місцевого матеріалу, новітніх партійних документів, що не передбачені навчальною програмою курсу.

Метою першої лекції на тему «Розвиток і зміцнення партії на етапі буржуазно-демократичної революції» є показ розгортання боротьби більшовицької партії на чолі з В. І. Леніним проти різних опортуністичних течій і груп за єдність РСДРП як закономірності розвитку марксистського авангарду пролетаріату.

Які ж основні напрями й форми боротьби більшовиків за зміцнення партії були в той період? В чому полягає історичне значення досвіду боротьби за згуртування партійних лав і викриття опортунізму та центризму в міжнародному соціал-демократичному русі? Щоб відповісти на ці питання, пропонується такий план лекції:

1. Перетворення партії більшовиків у масову партію в період революції 1905—1907 рр. 2. Боротьба В. І. Леніна, більшовиків за збереження і зміцнення нелегальної РСДРП у роки підготовки та здійснення другої буржуазно-демократичної революції в Росії. 3. Більшовики в боротьбі проти опортунізму й центризму в міжнародному соціал-демократичному русі.

Приступаючи до висвітлення першого питання, варто нагадати про перипетії боротьби В. І. Леніна, більшовиків за зміцнення партії після II з'їзду РСДРП, про розкол партії, вчинений меншовиками. З початком революції проблема єдності робітничого класу і його партії постала особливо гостро. Саме життя, практика революційної боротьби змусили більшовиків прискорити скликання чергового, III з'їзду РСДРП, щоб покінчити з партійною кризою й розробити правильну політичну лінію

¹ Ленін В. І. Що робити? // Повне зібр. творів.— Т. 6.— С. 26.

² Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі // Там же.— Т. 41.— С. 8.

щодо нової обстановки в той переломний момент історії. На з'їзд були запрошені як більшовицькі, так і меншовицькі організації партії. Проте делегати, обрані від меншовицьких комітетів, на з'їзд не з'явилися й провели в Женеві свою окрему фракційну нараду, назвавши її «Першою загальноросійською конференцією партійних працівників». «Два з'їзди... (дві партії)»³, — так визначив В. І. Ленін становище в РСДРП.

У цій лекції викладачеві слід висвітлити лише основні рішення з'їзду з організаційних питань, попередивши студентів про те, що питання стратегії й тактики розглядатимуться на наступній лекції. Варто звернути також увагу на резолюцію з'їзду «Про підготовку умов злиття з меншовиками», на переговори ЦК РСДРП з Організаційною комісією меншовиків про об'єднання обох фракцій, які, проте, ні до чого не привели й у вересні 1905 р. з вини меншовиків вони були припинені. Однак бурхливий розвиток революції знову висунув це питання на порядок денний у жовтневі дні 1905 р. Слідом за Петербургом, де в кінці жовтня була створена федеративна об'єднана рада, до складу якої входила однакова кількість більшовиків і меншовиків, такі організації почали виникати в Харкові, Катеринославі та інших містах. Таммерфорська конференція більшовиків, що проходила в грудні 1905 р., висловилася за негайне злиття паралельних організацій, практичних центрів і літературних органів обох фракцій і виробила порядок скликання об'єднаного з'їзду РСДРП. Під тиском мас змушена була погодитися на об'єднання й меншовицька конференція, що проходила в Петербурзі у листопаді 1905 р.

З розвитком революції йшло далі зміцнення партії, яка зростала за рахунок кращих представників робітничого класу. Відносні свободи, завойовані революційною боротьбою мас у ході жовтневого політичного страйку 1905 р., дали змогу більшовикам широко використати легальні можливості для своєї політичної діяльності. Зокрема, вони створювали відкриті й напіввідкриті робітничі організації, клуби, бібліотеки, проводили перебудову партійної роботи на основі послідовного застосування принципу демократичного централізму. Слід звернути увагу на досвід окремих партійних комітетів, які вперше почали видавати членські квитки. Останнім часом науковці виявили близько 100 фактів видачі партійних квитків, серед них 12 збереглися в оригіналі⁴. Фотокопії двох заготовлених бланків партійних квитків Кам'янської організації РСДРП нещодавно видруковані в наочному посібнику про більшовицькі організації України⁵ і нині з ними може ознайомитися кожний студент.

Завдяки активному поширенню більшовицьких ідей, партійні організації стали масовими. У них наприкінці 1905 р. налічувалось уже кілька тисяч членів партії, зокрема у Петербурзькій — близько 3000, Московській — 2500, Одеській — 1500, Харківській — 1000 і т. д. «Навесні 1905 р. — писав В. І. Ленін, — наша партія була союзом підпільних гуртків; восени вона стала партією мільйонів пролетаріату»⁶. Викладачеві слід при цьому роз'яснити, що тут ідеться не тільки про кількісне зростання партійних організацій, а й про перетворення партії в силу, яка спирається на підтримку мас і здатна очолити масовий рух пролетаріату. Радянський історик М. С. Волін спеціально досліджував пи-

³ Ленін В. І. Замітки з історії РКП. Записка до М. І. Бухаріна // Там же.— Т. 44.— С. 253.

⁴ Бондаревская Т. П., Обичкин О. Г., Степанов В. Н., Угаров И. Ф. Некоторые вопросы истории партийного билета и организации учета РСДРП в период подполья // *Вопр. истории КПСС.*— 1981.— № 12.— С. 75; Курусканов П. К вопросу о партийных билетах в период подполья // Там же.— 1987.— № 6.— С. 135.

⁵ Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років: Наочн. посібник з 10 плакатів.— К., 1985.— С. 5.

⁶ Ленін В. І. Про деякі риси сучасного розпаду // *Повне зібр. творів.*— Т. 17.— С. 136.

тання про соціальний склад партії й на основі біографічних даних старих більшовиків встановив, що під час першої російської революції робітники становили 64% членів партії⁷. Ці дані необхідно використати в лекції, щоб спростувати вигадки сучасних буржуазних дослідників про інтелігентський склад ленінської партії, яка нібито не була зв'язана з масами робітничого класу.

Доречно поставити питання: Чому ж більшовики, користуючись таким впливом серед робітників, все ж ішли на об'єднання з меншовиками? Хіба вони не бачили їх опортуністичної природи? Справа в тому, що не всі робітники на той час розпізнали цю природу меншовиків і тому виявляли відкрите невдоволення розколом РСДРП. Більшовики, враховуючи настрої мас, пішли на скликання об'єднаної з'їзду, який відбувся в Стокгольмі у квітні 1906 р. Варто роз'яснити студентам причини кількісної переваги меншовиків серед делегатів з'їзду й показати справжнє співвідношення сил більшовиків та меншовиків у той період. Якщо на з'їзді делегати представляли 13 тис. більшовиків і 18 тис. меншовиків, то в РСДРП, за останніми даними, було тоді 30,8 тис. більшовиків і 24,5 тис. меншовиків⁸.

Слід звернути увагу й на рішення з'їзду про злиття з РСДРП соціал-демократії Польщі і Литви, про вироблення умов об'єднання з Латиською СДРП і Бундом, про заяву представника Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) М. В. Порша щодо об'єднання з РСДРП на федеративних засадах і визнання УСДРП єдиним представником українського пролетаріату в РСДРП. Однак з'їзд відхилив пропозицію про негайне обговорення умов об'єднання з УСДРП і передав це питання в ЦК РСДРП. Переговори, що пізніше велися в ЦК, ні до чого не привели, оскільки керівництво УСДРП продовжувало відстоювати свої явно «самостійницькі» позиції.

Перед закриттям з'їзд одностайно схвалив резолюцію про присвоєння йому назви Об'єднаної. Студентам цікаво буде дізнатися, що цей з'їзд, як і наступний, Лондонський, не мав свого номера, оскільки меншовики не визнавали законність III з'їзду як з'їзду загальнопартійного. І лише в 1917 р., коли черговий з'їзд більшовиків був названий VI з'їздом РСДРП, з'явилися подвійні назви IV (Об'єднаний) і V (Лондонський) з'їзди РСДРП. На IV (Об'єднаному) з'їзді відбулося тільки формальне об'єднання РСДРП, яке не привело до ліквідації принципових незгод між більшовиками і меншовиками. Використовуючи загальнопартійну арену, спираючись на підтримку більшості членів партії і місцевих організацій, більшовики і далі вели непримиренну боротьбу проти опортунізму меншовиків, за справжню революційну єдність політичної партії пролетаріату.

Великою перемогою більшовиків став V (Лондонський) з'їзд РСДРП, на якому було представлено 150 тис. членів партії, з них 46 тис. більшовиків і 38 тис. меншовиків. Загалом у РСДРП весною 1907 р. було 167 тис. чол., у тому числі 58 тис. більшовиків і 45,4 тис. меншовиків⁹. На з'їзді знову розгорілася гостра боротьба з питань партійного будівництва, але цього разу перемога була за більшовиками. Вони здобули її й при виборах нового ЦК РСДРП.

Аналізуючи розгортання боротьби більшовиків проти опортунізму меншовиків у роки революції 1905—1907 рр., слід вказати на значне розширення впливу більшовиків та їх згуртування в дійсно масову партію робітничого класу. Однак і меншовики ще користувалися значним впливом. Тому завдання їх викриття залишалося найгострішою проблемою

⁷ Волін М. К вопросу об изучении состава большевистской партии накануне и в период революции // Революция 1905—1907 годов в России и ее всемирно-историческое значение.— М., 1976.— С. 175.

⁸ Уткин А. И. О росте рядов большевистской партии в 1905—1907 годах // Вопр. истории КПСС.— 1986.— № 9.— С. 80—81.

⁹ Там же.— С. 82.

і в наступні роки боротьби за перемогу другої буржуазно-демократичної революції в Росії.

Важливо підкреслити, що в період століпінської реакції меншовики збочували дедалі вправо й стали на шлях ліквідації нелегальної РСДРП, замість якої намагалися створити нову, легальну робітничу партію на зразок партій західноєвропейської соціал-демократії. Боротьба більшовиків з меншовиками-ліквідаторами ускладнювалася тим, що в рядах РСДРП з'явилися одзовісти, які, захоплюючись «лівою» фразою, вели сектантську політику і тим самим відривали партію від мас, ставили під загрозу саме її існування. Крім цих двох основних видів опортунізму — ліквідаторства й одзовізму — слід вказати на боротьбу більшовиків проти троцькістів, примиренців, дрібнобуржуазних націоналістичних партій, показати роль спільних дій більшовиків з меншовиками-партійцями, які відмежувалися від меншовиків-ліквідаторів і виступали за збереження нелегальної партії пролетаріату.

Проблема зміцнення партії набула особливої гостроти, коли восени 1910 р. у країні почалося нове революційне піднесення, що потребувало надійного політичного керівництва. Тут викладач може використати діапозитив про етапи підготовки до скликання VI (Празької) Всеросійської конференції РСДРП¹⁰, яка відбулася в січні 1912 р. за участю представників 12 найбільших партійних організацій країни (а не 20, як досі пишеться в усіх посібниках), вказати на склад делегатів, де крім більшовиків були й два меншовики-партійці (Я. Д. Зевін і Д. М. Шварцман від Катеринославської та Київської організацій РСДРП), дати характеристику основних рішень конференції з організаційних питань. У лекціях викладачі часто обмежуються однією ухвалою конференції про виключення з РСДРП меншовиків-ліквідаторів, а тим часом вона очистила партію й від закордонних груп Троцького та «Вперед». Отже, було очищено ряди партії від опортуністів усіх відтінків, закріплено перемогу більшовиків у РСДРП, обрано новий ЦК на чолі з В. І. Леніним.

Необхідно показати далі зміцнення партії й розширення її зв'язків з масами, значення діяльності газети «Правда», Краківської та Поронінської нарад ЦК РСДРП з партійними працівниками, боротьбу більшовиків проти створеного Троцьким влітку 1912 р. антипартійного Серпневого блоку, який незабаром зазнав краху. Про зростання чисельності партії за роки нового революційного піднесення даних не збереглося (В. І. Ленін у вересні 1913 р. називав 30 чи 50 тис., але точно визначити не можна¹¹). Однак про вплив більшовиків переконливо свідчить кількість групових зборів у фонд «Правди»: 5674 за 1912—1913 рр. і першу половину 1914 р., тоді як на ліквідаторську пресу надійшло за той же час тільки 1421 групових зборів. Порівнюючи ці дані, Володимир Ілліч робив висновок, що «правдизм», правдистські рішення й тактика об'єднали 4/5 свідомих робітників Росії¹².

З початком першої світової війни царські власті обрушилися масовими репресіями на більшовицьку партію. Незважаючи на це, більшовики продовжували свою революційну роботу, зокрема, вони відновлювали партійні осередки, групи і комітети. Напередодні Лютневої революції 1917 р. партія налічувала в своїх рядах близько 24 тис. чол., а в більшовицьких організаціях України було не менш як 2 тис. чол. Діяв і керівний центр — Російське бюро ЦК РСДРП, що відновило свою діяльність у листопаді 1916 р. у новому, третьому за час війни, складі. Все це дає підставу викладачеві для спростування домислів немарксист-

¹⁰ Схеми для діапозитивів готуються самим викладачем або запозичуються з методпосібників кафедр Київського інженерно-будівельного інституту, Київського університету та ін.

¹¹ Див.: Ленін В. І. Як В. Засулич убиває ліквідаторство // Повне зібр. творів.— Т. 24.— С. 33.

¹² Див.: Ленін В. І. Робітничий клас і робітнича преса // Там же.— Т. 25.— С. 216.

ської історіографії про слабкість більшовицької партії, яка нібито в умовах війни втратила зв'язок з масами й «відродилася» лише після Лютневої революції, коли в Росію з еміграції повернувся В. І. Ленін.

Показуючи боротьбу Володимира Ілліча, більшовиків проти опортунізму справа і зліва, за збереження й зміцнення політичної партії пролетаріату Росії, слід привернути увагу студентів і до боротьби двох тенденцій — революційної та опортуністичної — і в міжнародному соціал-демократичному русі. Деякі зарубіжні автори намагаються применшити вплив В. І. Леніна, більшовиків на розгортання цієї боротьби в соціал-демократичних партіях II Інтернаціоналу. Вони твердять, нібито погляди Леніна набули світового масштабу лише в роки першої світової війни та в період Великого Жовтня. Всі ці твердження безпідставні, оскільки В. І. Ленін уже в 1905 р. обирається ЦК РСДРП представником у Міжнародне соціалістичне бюро. В 1907 і 1910 рр. він бере участь у роботі Штутгартського і Копенгагенського конгресів II Інтернаціоналу, проводить на них наради лівих соціал-демократів з метою згуртування революційних сил у міжнародному революційному русі.

Володимир Ілліч критикував опортуністичні помилки Каутського, який все більше скочувався в болото реформізму, нещадно таврував ревізіонізм правих діячів типу Вандервельде, Фольмара та ін. Особливу увагу Ленін звертав на необхідність зміцнення революційної лінії в діяльності німецької соціал-демократії як провідної партії II Інтернаціоналу. «Критикувати помилки німецьких вождів, — вказував він у 1907 р., — ми повинні безбоязно і відкрито, якщо хочемо бути вірні духові Маркса й допомагати російським соціалістам стати на висоті сучасних завдань робітничого руху»¹³.

У ході непримиренної боротьби проти опортунізму, центризму і соціал-шовінізму лідерів II Інтернаціоналу, який зазнав краху на початку першої світової війни, В. І. Ленін, більшовики добилися виділення лівих груп і течій інтернаціоналістів майже в усіх соціал-демократичних партіях Заходу. Щоправда, серед лівих існували ще різні відтінки, було немало нестійких елементів, що не могло не гальмувати утворення нового, III Інтернаціоналу. Однак основні передумови для цього були створені — ліва течія в міжнародній соціал-демократії існувала, боролася. Свій інтернаціональний обов'язок більшовики виконали.

Лекцію слід завершити короткими висновками, в яких підкреслити значення впертої, принципової боротьби В. І. Леніна, більшовиків за збереження і зміцнення пролетарської партії в Росії — першої й єдиної в той період партії нового типу, показати, що внутріпартійна боротьба в РСДРП — це не результат особистих якостей Леніна, його «забіжуватості» і «непоступливості», як це силкуються довести наші ідейні противники, а об'єктивна закономірність становлення й розвитку партії нового типу, яка відбиває класові взаємовідносини в капіталістичному суспільстві.

Основною метою лекції другої — «Стратегія і тактика партії більшовиків у буржуазно-демократичній революції» є показ складного процесу розробки В. І. Леніном, партією стратегії й тактики, яка б відповідала новій обстановці та забезпечувала успішний розвиток і перемогу революції. Всю лекцію слід будувати на протиставленні стратегічного плану і тактичної лінії більшовиків, з одного боку, та меншовицьких настанов і теорії «перманентної революції» Троцького, з другого. План лекції такий:

1. Рішення III з'їзду РСДРП з тактичних питань. 2. Книга В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». 3. Дальше обґрунтування стратегічного курсу і тактичної лінії партії в період боротьби за перемогу другої буржуазно-демократичної революції в Росії.

¹³ Ленін В. І. Передмова до брошури Воїнова (А. В. Луначарського) про ставлення партії до професійних спілок // Там же.— Т. 16.— С. 174.

При плануванні лекції більшість викладачів об'єднує розгляд рішень III з'їзду та основних положень книги В. І. Леніна в одне питання, враховуючи їх тісний взаємозв'язок. Однак таке об'єднання, на нашу думку, здається невиправданим, бо тим самим применшується роль з'їзду як верховного органу партії, який один вправі вирішувати всі проблеми життя й діяльності партії, в тому числі й питання стратегії і тактики. До того ж не слід на лекції викладати усі ідеї ленінської праці, оскільки їй буде присвячене самостійне семінарське заняття.

Початок революції зразу ж поставив перед політичною партією російського пролетаріату реальну проблему — яку проводити політичну лінію, яку здійснювати стратегію і тактику в тих нових умовах? Оскільки РСДРП з вини меншовиків була розколотою, то обом фракціям довелося по-своєму вирішувати і цю проблему. Отже, проблема двох різних стратегічних установок, двох тактик — це життєва проблема, зумовлена тогочасною об'єктивною обстановкою. Щоб правильно її оцінити і виробити відповідну стратегію й тактику, необхідно було чітко з'ясувати розстановку класових сил в революції. Якщо В. І. Ленін починав свою книгу, виділяючи у сучасній Росії три головних соціальних напрями: царизм, пролетаріат та ліберальну буржуазію, то меншовики бачили тільки два табори: царизм і ворожі йому демократичні сили на чолі з ліберальною буржуазією. До оцінки класових сил у революції В. І. Ленін повертався ще не раз. Варто нагадати лише одне його класичне визначення за 1912 р.: **«Борються і боротимуться три головних табори: урядовий, ліберальний і робітнича демократія, як центр притягання всієї взагалі демократії. Поділ на два табори є маневр ліберальної політики, що збиває іноді з пантелику, на жаль, деякого з прихильників робітничого класу. Тільки зрозумівши неминучість поділу на три основних табори, може робітничий клас вести на ділі свою, а не ліберальну робітничу політику, використовуючи конфлікти табору першого з табором другим, але не даючи себе ні на хвилину обманути ніби демократичною фразеологією лібералів»**¹⁴. В лекції доцільно скористатися діапозитивом про три основних політичних табори в революції, на якому показати ті класи й політичні партії, що стояли за кожним з цих таборів. З'ясуванню розстановки класових сил у революції слід приділити особливу увагу, оскільки саме звідси виходили більшовики й меншовики при вирішенні стратегічних і тактичних питань.

З'їзд розпочав роботу з обговорення доповіді А. В. Луначарського про збройне повстання. Викладачеві слід звернути увагу на гостру дискусію, що велася навколо цього питання, вказати на виступи О. І. Рикова і Д. С. Постоловського проти ленінської постановки про організаційно-технічну підготовку повстання, активну участь в обговоренні питання делегатів більшовицьких організацій України М. К. Владімірова, М. С. Лещинського, М. О. Скрипника. Коли харківський делегат Б. В. Авілов заявив, що «шанси збройного повстання в Харкові невеликі» й ідея його «зовсім чужа» місцевим робітникам, йому різко заперечила Н. К. Крупська, посилаючись при цьому на листи робітників з Півдня. «До редакції «Вперед», — свідчила Крупська, — надходить нині досить багато листів від робітників. Ступінь свідомості тих, хто пише, різний, але через всі листи червоною ниткою проходить цей піднесений, бойовий настрій»¹⁵. Після всебічного і глибокого обговорення з'їзд одностайно прийняв запропоновану В. І. Леніним резолюцію, в якій чітко й ясно визначалися практичні завдання в галузі підготовки збройного повстання. З'їзд прийняв також ленінські резолюції про тимчасовий революційний уряд, про ставлення до селянського руху, до лібералів та з інших питань порядку денного, визначивши стратегічний план і тактичну лінію більшовиків у революції.

¹⁴ Ленін В. І. Політичні партії за 5 років Третьої Думи // Там же.— Т. 21.— С. 164—165.

¹⁵ Третій съезд РСДРП: Протоколи.— М., 1959.— С. 153.

Женевська конференція меншовиків обговорювала ті ж питання стратегії й тактики, але прийняла зовсім протилежні рішення, що розкривали корінні розходження між більшовиками і меншовиками в оцінці характеру, рушійних сил та перспектив революції. Тут викладачеві можна скористатися діапозитивом, на якому визначити оцінку більшовиками і меншовиками характеру революції, хто в ній гегемон, хто його союзник, які рекомендуються засоби боротьби, яке ставлення до тимчасового революційного уряду.

Такий діапозитив можна використати на лекції й на семінарі, а також при проведенні експрес-контролю знань студентів наприкінці вивчення теми.

Пристаючи до викладу основних ідей книги В. І. Леніна «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», слід насамперед вказати на широке її розповсюдження, організацію вивчення в пропагандистських гуртках, на зборах і т. д. «Брошура Ваша («Дві тактики») читається нарозхват»¹⁶, — писав В. І. Леніну секретар Одеського комітету С. І. Гусев. Щодо основних теоретичних висновків та узагальнень, якими Володимир Ілліч збагатив марксизм, то в лекції варто спеціально спинитися на ленінській теорії переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну. Решту ж питань слід детально розглянути на семінарі. Там же обговорити й реферати студентів (для їх написання можна рекомендувати такі теми: Ради робітничих депутатів як зародок Тимчасового революційного уряду; грудневі збройні повстання 1905 р. на Україні; історичне значення книги В. І. Леніна «Дві тактики...»; критика буржуазних концепцій характеру і рушійних сил першої російської революції та ін.).

Питання стратегії й тактики, крім III з'їзду РСДРП і книги В. І. Леніна, порушувалися на Таммерфорській конференції, IV (Об'єднавчому) і V (Лондонському) з'їздах РСДРП, у ряді інших праць Володимира Ілліча періоду першої російської революції. В лекції необхідно коротко розповісти про розробку тактики «лівого блоку», що виражалася формулою «нарізно йти, разом бити» й була обов'язковою, за висловом В. І. Леніна, «для кожної робітничої партії в усякому буржуазно-демократичному русі»¹⁷, а також про думську, парламентську тактику, визначення політики партії щодо Державної думи в залежності від піднесення чи спаду революційної хвилі.

Після поразки революції 1905—1907 рр. перед партією постала невідкладна проблема дальшого обґрунтування стратегічного курсу і тактичної лінії, що забезпечили б успішну боротьбу за повалення самодержавства, за доведення буржуазно-демократичної революції до переможного кінця. І тут необхідно підкреслити виключне значення теоретичної діяльності В. І. Леніна, який узагальнив багатющий досвід першої російської революції, зробив глибокий науковий аналіз розстановки класових сил і знову підкреслив керівну роль пролетаріату, який лишається «єдиним класом, здатним послідовно керувати новою революційною боротьбою»¹⁸. Володимир Ілліч показав, що перед партією стоїть те ж стратегічне завдання, як і в 1905 р. Однак нові умови — тимчасова перемога реакції та спад масового руху — вимагали нових форм, прийомів і засобів боротьби, наполегливого виховання й підготовки мас до майбутньої революції.

В. І. Леніну, більшовикам доводилося розробляти і відстоювати нові тактичні настанови в обстановці наполегливої принципової бороть-

¹⁶ Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных центров с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.).— Киев, 1964.— С. 767.

¹⁷ Ленин В. И. Принципові питання виборчої кампанії / Повне зібр. творів.— Т. 21.— С. 87.

¹⁸ Ленин В. И. V Загальноросійська конференція РСДРП // Там же.— Т. 17.— С. 306.

би, з одного боку, проти меншовиків-ліквідаторів, які не вірили в можливість нового революційного піднесення, заперечували необхідність нелегальної діяльності й визнавали роботу тільки в рамках легальності що б то не стало, і з другого, проти одзовістів, які без врахування нової обстановки висували лозунг підготовки збройного повстання, вимагали відкликати соціал-демократичну фракцію з Думи і взагалі припинити будь-яку роботу в легальних організаціях. У лекції слід навести конкретні приклади успішної боротьби проти тактичних лозунгів меншовиків-ліквідаторів та одзовістів, зіслатися на рішення V Загальноросійської конференції РСДРП про необхідність поєднання нелегальної й легальної роботи, використання легальних можливостей, насамперед трибуни Думи.

В умовах нового революційного піднесення ряд тактичних питань розглядався на VI (Празькій) конференції РСДРП. Тут знову йшлося про думську тактику партії та її політичну лінію у виборчій кампанії по виборах до IV Державної думи. На Краківській нараді ЦК обговорювалася доповідь про роботу соціал-демократичної фракції IV Думи, на Поронінській нараді ЦК знову йшлося про думську соціал-демократичну фракцію. Партія приділяла постійну увагу і керівництву страйковим рухом, легальною пресою, роботі в легальних товариствах тощо. В період першої світової війни постало питання про ставлення до воєнно-промислових комітетів, створених буржуазією з метою зміцнення оборонної могутності держави та успішного завершення війни. Більшовики розробили тактику бойкоту виборів робітничих груп воєнно-промислових комітетів й успішно її здійснили, нещадно викриваючи оборонські позиції угодовських партій меншовиків і есерів.

Підсумовуючи розгляд основних питань лекції, слід зробити висновок, що партія мала чітко розроблений стратегічний план і тактичну лінію на весь період боротьби за перемогу буржуазно-демократичної революції. Якщо стратегічні настанови були визначені й обгрунтовані ще в перший рік революції в рішеннях III з'їзду РСДРП та у книзі В. І. Леніна «Дві тактики...» і потім не зазнали будь-яких серйозних змін, то тактичні лозунги уточнювалися, змінювалися протягом усіх наступних років у залежності від спаду чи піднесення революційного руху. Завдяки правильній стратегії та гнучкій тактиці партія більшовиків зуміла зберегти зв'язки з масами і привести їх до перемоги над царським самодержавством.

У третій лекції «Більшовики на чолі революційного і національно-визвольного руху в країні» необхідно показати практичне здійснення стратегічних і тактичних настанов у ході керівництва партією революційним та національно-визвольним рухом з 1905 по лютий 1917 р. План лекції:

1. Авангардна роль більшовиків у революції 1905—1907 рр. 2. Більшовики на чолі мас в період боротьби за перемогу другої буржуазно-демократичної революції в Росії. 3. Боротьба партії за інтернаціональне згуртування робітничого класу.

Революція 1905—1907 рр. ввійшла в історію як буржуазно-демократична революція нового типу, де вперше її гегемоном, вождем усіх трудящих виступив робітничий клас, а в авангарді визвольної боротьби народу йшла партія більшовиків на чолі з В. І. Леніним, яка на ділі здійснила з'єднання революційної теорії з робітничим рухом. Доречно поставити в лекції питання: в чому і як проявлялася авангардна роль більшовиків? Відповідаючи на нього, слід підкреслити значення директивних рішень партійних з'їздів і конференцій, показати безпосередню участь більшовиків в організації та керівництві революційними виступами, страйками, демонстраціями, назвати імена кращих з кращих, порекомендувати художні твори, теле- і кінокартини про них. Варто сказати про видання та розповсюдження агітаційних листівок, газет і брошур, творів Маркса, Енгельса й Леніна, проведення нелегальних зборів, масо-

вок, сходок, на яких більшовики закликали трудящих до боротьби з царизмом.

Сучасні буржуазні історики всіляко перекичують характер і розмах революції, твердять про стихійність робітничих виступів, у яких більшовики нібито «не відігравали помітної ролі», в кращому випадку визнають вплив на них «спільних акцій» усіх революційних організацій. Безперечно, більшовики не були тоді єдиним, загально визнаним керівником революційного руху, як це було, скажімо, в жовтні 1917 р., але, послідовно здійснюючи ленінську тактику «лівого блоку», вони добивались єдності дій усіх революційних і демократичних партій та організацій у боротьбі проти царизму, виступали ініціаторами тимчасових угод з есерами, меншовиками, бундівцями та іншими дрібнобуржуазними партіями й під час весняних і літніх страйків 1905 р.

У лекції слід підкреслити, що яскравим втіленням лівоблокістської тактики були коаліційні страйкові комітети, Ради робітничих депутатів, профспілки, які всюди почали виникати в ході жовтневого політичного страйку. Поряд з більшовиками в їх діяльності брали участь меншовики, есери та інші революційно-демократичні організації. «Це не мінус а плюс»¹⁹, — підкреслював В. І. Ленін у зв'язку з таким складом Рад, де соціал-демократи засідали разом з революційними демократами.

Більшовики користувалися переважаним впливом у 44 Радах, меншовики — в 10 й есери — в одній Раді. Саме ті Ради, які діяли під керівництвом більшовиків, незабаром перетворилися з органів страйкової боротьби в органи повстання, в зародки нової революційної влади.

Важливо показати, як часто більшовики укладали угоди і створювали об'єднані штаби бойових дружин, бойові комітети в ході підготовки й проведення грудневих збройних повстань 1905 р. Зокрема, в Москві, коли Рада робітничих депутатів прийняла постанову про оголошення загального політичного страйку та переростання його у збройне повстання, разом з Радою під цією постановою поставили свої підписи більшовицький комітет, меншовицька група й есерівська організація, забезпечивши тим самим єдність дій усіх революційних сил. Страйк робітників Москви швидко переріс у повстання. На барикадах пліч-о-пліч боролися дружинники незалежно від партійності. Тут були й відомі більшовики З. Я. Литвин-Сєдой, А. І. Горчилін, А. В. Шестаков, і меншовик О. О. Ванновський та есер О. В. Ухтомський. Побачивши нерішучість своїх лідерів, багато рядових меншовиків і есерів боролися під керівництвом більшовиків, які до кінця лишилися вірними революційній справі.

Не можна обмежуватись одним московським збройним повстанням, як це часто трапляється в лекціях, а необхідно показати його широку підтримку на місцях. Адже слідом за московськими робітниками виступили робітники Ростова-на-Дону, Новоросійська, Сочі, Сормово, Пермь, Красноярська, Чити та інших міст. Разом з російськими робітниками на збройну боротьбу піднялись і пригноблені народи окраїн Росії — України, Грузії, Польщі, Фінляндії, Латвії. На Україні основним районом збройної боротьби став Донбас. Крім того, повстали пролетарі Харкова й Олександрівська (нині Запоріжжя).

Грудневі збройні повстання, незважаючи на поразку, мають велике історичне значення. В. І. Ленін у статті «Уроки московського повстання» та інших працях учив партію і робітничий клас на досвіді героїчних грудневих битв, закликав робити з них висновки й готуватися до дальшої боротьби з царизмом. «Ми повинні, — писав В. І. Ленін у лютому 1906 р., — збирати досвід московського, донецького, ростовського та інших повстань, поширювати обізнаність з ними, готувати наполегливо і терпеливо

¹⁹ Ленін В. І. Наші завдання і Рада робітничих депутатів // Там же.— Т. 12.— С. 58.

нові бойові сили, навчати і загартовувати їх на ряді партизанських бойових виступів»²⁰.

Однак наполеглива робота більшовиків у масах не забезпечила нове піднесення революції. Після поразки грудневих збройних повстань революція пішла на спад і вже в середині 1907 р. царизм святкував криваву перемогу. В лекції необхідно пояснити причини поразки революції, показати значення набутого досвіду для дальшої боротьби, відзначити її вплив на посилення революційного та національно-визвольного руху в Європі, Америці й Азії.

Після поразки революції робітничий клас під керівництвом більшовиків чинив опір наступу реакції. Він не раз вдавався до організації страйків, хоч у цілому хвиля страйкового руху різко впала. В лекції слід показати динаміку розгортання робітничих виступів, сказати про погіршення становища селянства, згадати й про всеросійський загальностудентський страйк, організований восени 1908 р. на знак протесту проти наступу царизму на автономію вищої школи. Проте загальний страйк студентів не міг змінити загального політичного становища в країні, коли відсутні були масові виступи робітників, селян, солдатів. Лише наприкінці 1910 р., коли почалися страйки та демонстрації у зв'язку із смертю великого російського письменника Л. М. Толстого, виступи студентів злилися з масовими виступами робітників.

Особливо широкого розмаху набрали політичні виступи робітників весною 1912 р., коли по країні прокотилася звістка про розстріл царськими військами робітників на Ленських золотих приїсках у далекій сибірській тайзі. Протягом 1912 р., за даними фабричної інспекції, у страйках брав участь понад 1 млн. робітників, у 1913 р. — 1,3 млн., а протягом першої половини 1914 р. — близько 1,5 млн. робітників. Навіши ці дані про страйковий рух, необхідно зробити висновок про назрівання в країні нової революції. Однак перша світова війна тимчасово припинила революційний наступ, але не надовго. З весни 1915 р. страйковий рух знову починає посилюватися й у 1916 р. він охопив уже понад 1 млн. чол., а протягом перших двох місяців 1917 р. — 676 тис. робітників.

У лекції слід порівняти цю цифру страйкарів з початком революції 1905 р., де в перші три місяці страйкувало 810 тис. чоловік. Цілком очевидно, що срайкова хвиля була тепер ще могутнішою. Сміливі революційні виступи робітників вплинули на армію, більшість якої становили переодягнені в солдатські шинелі селяни. Саме перехід армії на бік повсталого пролетаріату і вирішив долю революції. 23 лютого 1917 р. розпочалася друга буржуазно-демократична революція, а вже 27 лютого вона здобула перемогу в столиці Росії.

В умовах царської Росії, яка була багатонаціональною країною, першорядне значення для перемоги революції мала інтернаціональна єдність робітничого класу, спільні дії трудящих національних районів з російським пролетаріатом як провідною силою народної революції. Важливо підкреслити, що вже в період першої російської революції в країні розгорнувся широкий національно-визвольний рух пригноблених народів, які поряд з основними класовими вимогами (повалення царизму, ліквідація поміщицького землеволодіння, введення 8-годинного робочого дня) висували вимогу повної рівноправності, виступали проти великодержавно-шовіністичної політики царського уряду, добивалися загального безплатного навчання рідною мовою, права користуватися нею на зборах, у судах, установах тощо. І більшовики, як виразники інтересів трудящих, палко відстоювали рівноправність усіх народів Росії, право націй на самовизначення, всіляко підтримували їх боротьбу за свої національні права. Студентам слід нагадати про основні вимоги з національного питання Програми РСДРП, з якими вони мали ознайомитися на семінарі про II з'їзд РСДРП (пункти 3, 7, 8, 9).

²⁰ Ленін В. І. Сучасне становище Росії і тактика робітничої партії // Там же.— С. 167.

Царський уряд, наляканий зростанням національно-визвольного руху неруських народів, після поразки революції 1905—1907 рр. обрушив жорстокі репресії на їх духовне життя, мову і літературу. Особливо посилилася хвиля великодержавного шовінізму в роки нового революційного піднесення, напередодні першої світової війни. З другого боку, у цей відповідальний період посилили націоналістичну пропаганду бундівці, українські, прибалтійські й закавказькі соціал-демократи. На серпневій конференції 1912 р. разом з меншовіками-ліквідаторами і Троцьким вони схвалили як свою програму з національного питання «культурно-національну автономію», що вела до роз'єднання робітників Росії по їх «національних квартирах».

Усе це, робиться висновок, ставило під загрозу інтернаціональну єдність робітничого класу і змушувало В. І. Леніна, партію більшовиків більше уваги приділяти національному питанню, що зайняло важливе місце в роботі VI (Празької) конференції, Краківської й особливо Поронінської наради ЦК РСДРП. У лекції слід детально проаналізувати написану В. І. Леніним резолюцію Поронінської наради ЦК з національного питання, порівняти її з вимогами Програми РСДРП, показати дальший розвиток В. І. Леніном теорії і програми з національного питання. Красномовні такі дані: за 1912—1914 рр. Володимир Ілліч написав близько 50 праць, прочитав 15 рефератів з національного питання й торкнувся його у своїх 25 листах. З роз'ясненням національної програми партії виступали в пресі В. В. Воровський, С. М. Кіров, Г. І. Петровський, Й. В. Сталін, П. І. Стучка, С. Г. Шаумян та ін. Однак необхідно при цьому назвати імена і тих діячів партії — М. І. Бухаріна, Г. Л. Пятакова, Є. Б. Бош, — які, слідом за Розою Люксембург з польської соціал-демократії заперечували значення національного питання в епоху імперіалізму та назрівання пролетарської революції, не розуміли важливості марксистського лозунга самовизначення націй для успіху боротьби робітничого класу.

Враховуючи, що у студентів буде семінар на тему «Ленінська теорія і програма партії з національного питання», необхідно зорієнтувати їх на самостійне вивчення основних положень ленінських праць «Критичні замітки з національного питання» та «Про право націй на самовизначення», підготовку рефератів про боротьбу В. І. Леніна проти українського буржуазного націоналізму, здійснення ленінської національної політики в Радянському Союзі, всесвітньо-історичне значення ленінської теорії і програми з національного питання тощо. Варто доручити студентам на основі ленінських праць виготовити діаграму про національний склад населення Росії, скласти схеми про особливості національного питання в Росії, про відкритий В. І. Леніном об'єктивний закон існування двох тенденцій у національному питанні при капіталізмі, про основні вимоги партії з національного питання. В нашій літературі, між іншим, тривалий час порушувалася логіка викладу основних вимог ленінської національної програми й на перший план висувалася вимога права націй на самовизначення, хоч і в Програмі РСДРП, і в резолюції Поронінської наради ЦК, та в усіх працях В. І. Леніна, зокрема у статті «Про право націй на самовизначення», — скрізь спочатку стоїть вихідна демократична вимога повної рівноправності націй. Володимир Ілліч спеціально роз'яснював, що «повна рівноправність включає... визнання **права** на самозначення всіх націй»²¹.

Отже, можна зробити висновок, що партія мала глибоко наукову програму з національного питання, яка виражала корінні інтереси усіх народів і вказувала їм шлях до спільної боротьби за визволення від соціального й національного гніту. Саме наявність такої марксистсько-ленінської програми, послідовна боротьба партії проти будь-яких переколювань і збочень у проведенні ленінської національної політики, за ін-

²¹ Ленін В. І. Розбещування робітників витонченим націоналізмом // Там же.— Т. 25.— С. 139.

тернаціональну єдність робітничого класу й усіх трудящих забезпечили партії глибоке співчуття та підтримку трудящих усіх націй і народностей країни, а це стало важливою передумовою їх успішної боротьби за повалення царизму й перемогу буржуазно-демократичної революції.

Четверта лекція «Теорія і тактика партії більшовиків з питань війни, миру й революції» охоплює як теоретичну, так і практичну діяльність більшовицької партії на етапі буржуазно-демократичної революції, пов'язану з розробкою та здійсненням лєнінської тактики щодо російсько-японської війни 1904—1905 рр., наступної боротьби проти мілітаризму й загрози війни, в період першої світової війни. Мета лекції — показати розробку партією своєї тактики щодо війни, розкрити основні положення марксистсько-лєнінської теорії соціалістичної революції та роль партії у здійсненні Лютневої революції. План лекції:

1. Розробка тактики партії з питань війни і миру. 2. Розвиток В. І. Лєніним марксистської теорії соціалістичної революції. 3. Партія більшовиків на чолі мас у Лютневій буржуазно-демократичній революції.

Уже в ставленні до російсько-японської війни у 1904 р. вперше виявилися принципові розбіжності тактичних настанов більшовиків і меншовиків. Якщо більшовики роз'яснювали несправедливий, імперіалістичний характер цієї війни і закликали до боротьби проти царизму, висуваючи лозунг поразки уряду своєї країни у війні, то меншовики прийняли лозунг «мир що б то не стало» — лозунг буржуазії, яким вона намагалася врятувати царизм від поразки у війні. Життя підтвердило правильність тактичної лінії більшовиків: поразка царизму у війні показала народним масам гнилість самодержавно-поміщицького ладу і прискорила революцію.

Важливо підкреслити, що російсько-японська війна змусила зайнятися виробленням тактики у цьому питанні й міжнародну соціал-демократію. Амстердамський конгрес II Інтернаціоналу літом 1904 р. схвалив спеціальну резолюцію «Про російсько-японську війну», в якій містилися заклики до припинення війни та встановлення миру. Штутгартський конгрес у 1907 р. прийняв запропоновану А. Бебелем резолюцію «Мілітаризм і міжнародні конфлікти», яка на багато років визначила напрям боротьби робітничого класу проти загрози світової війни. Коли в 1912 р. спалахнула Балканська війна і був скликаний екстрений міжнародний конгрес у Базелі, на ньому знову був схвалений маніфест із закликом до робітників протидіяти намаганням імперіалістів розв'язати світову війну. До маніфесту включили й ту думку, яку відстояв В. І. Лєнін у резолюції Бебеля 1907 р. — якщо війна все ж вибухне, то пролетаріат має використати її для прискорення краху імперіалізму. Однак лідери II Інтернаціоналу, проголосивши антивоєнний маніфест, на ділі не збиралися його виконувати, бо як тільки розв'язалася перша світова війна, вони зразу ж відреклися від рішень конгресів і почали закликати до «захисту вітчизни». На позиції соціал-шовінізму стали й російські меншовики-ліквідатори, хоч серед них були і центристські елементи, які очолювали Мартов і Троцький.

Більшовицька партія на чолі з В. І. Лєніним задовго до світової війни зайняла чітку антивоєнну позицію й вела послідовну боротьбу як в Росії, так і в міжнародному соціал-демократичному русі проти мілітаризму та загрози війни. Доречно поставити питання: які ж були прийняті основні лєнінські програмні документи після розв'язання світової війни, що визначали тактичну лінію більшовиків? Насамперед це написані В. І. Лєніним тези «Завдання революційної соціал-демократії в європейській війні», які були схвалені нарадою більшовиків у Берні в серпні 1914 р. Коли за ці тези висловився ряд інших закордонних секцій більшовиків, найбільш партійні організації в Росії й російська частина ЦК — більшовицька фракція IV Державної думи, то В. І. Лєнін переробив їх у маніфест ЦК РСДРП під назвою «Війна і російська соціал-демократія» й опублікував у Центральному органі партії — газеті «Соціал-демо-

крат». Маніфест дав чітку оцінку характеру війни, як війни імперіалістичної, несправедливої, засуджував зраду II Інтернаціоналу і визначав завдання більшовицької партії в боротьбі проти війни та царського самодержавства.

Другим таким документом стали резолюції конференції закордонних секцій більшовиків, що відбулася в Берні під керівництвом В. І. Леніна в лютому 1915 р. Порівняно з маніфестом ЦК резолюції бернської конференції більш детально визначали характер війни, причини її виникнення, наводили і роз'яснювали усі основні лозунги партії, які були сформульовані ще в маніфесті ЦК. У лекції слід з'ясувати суть самого поняття «війна», роз'яснити, від чого залежить її характер, дати оцінку війнам справедливим і несправедливим, використати діапозитив з трьома основними лозунгами партії: переростання імперіалістичної війни в громадянську; поразка царського уряду в імперіалістичній війни; повний розрив з II Інтернаціоналом, що зазнав краху, й організація нового, III, Комуністичного Інтернаціоналу.

Новим навчальним планом передбачається семінар на тему «Розробка В. І. Леніним теорії соціалістичної революції, тактики партії з питань війни і миру». На семінарі, крім теорії соціалістичної революції, нині необхідно вивчати й тактику партії з питань війни та миру, чого в старих програмах не передбачалося. У зв'язку з цим слід більше уваги приділити питанням війни і миру, що набули такої гостроти й актуальності в сучасних умовах, дати завдання студентам підібрати новітній матеріал про боротьбу КПРС за збереження миру, проти загрози термоядерної війни, про характер нового політичного мислення щодо ядерного роззброєння, яке відповідає корінним інтересам не тільки радянському народу, а й усього людства. Необхідно також навести критику концепцій буржуазних ідеологів, які перекручують марксистсько-ленінські погляди з питань війни і миру, зовнішню політику КПРС та Радянської держави.

Приступаючи до висвітлення другого питання, слід насамперед відзначити величезне значення написаних у роки війни праць В. І. Леніна «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму», «Про лозунг Сполучених Штатів Європи», «Воєнна програма пролетарської революції», в яких розроблена наукова програма боротьби пролетаріату за перемогу соціалістичної революції. На основі всебічного аналізу імперіалізму, його основних суперечностей і закономірностей розвитку В. І. Ленін далі розвинув марксистську теорію соціалістичної революції, збагатив її новими положеннями про наявність у період імперіалізму об'єктивних передумов для здійснення соціалістичної революції, про те, що війна поклала початок загальній кризі капіталізму й створила революційну ситуацію, що для успіху революції пролетаріату, який зовсім необов'язково повинен становити більшість населення, необхідно керувати всіма класовими битвами пригноблених мас, насамперед селянства, і національно-визвольним рухом, щоб спрямувати їх проти спільного ворога— імперіалізму.

В лекції особливо слід наголосити, що В. І. Ленін на основі всебічного вивчення імперіалізму як світової системи прийшов до висновку про можливість виникнення революції не в найбільш розвинутій капіталістичній країні, а там, де суперечності проявилися найгостріше, де утворилася найслабша ланка в імперіалістичному ланцюгу. Встановивши нерівномірність економічного й політичного розвитку, яка є безумовним законом капіталізму і особливо загострюється в умовах імперіалізму, В. І. Ленін зробив геніальне відкриття про можливість перемоги соціалістичної революції спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні. Для повалення буржуазії й побудови соціалізму, вчив Володимир Ілліч, пролетаріату необхідно встановити свою владу і зі зброєю в руках захищати соціалістичну державу від імперіалістичних хижаків.

Це була нова, ленінська теорія соціалістичної революції, що збагатила марксизм і розв'язала ініціативу робітників окремих країн у натиску на свою національну буржуазію, зміцнила їх віру в перемогу революції. Студентам можна дати завдання виготовити схему революційної ситуації з трьома її головними ознаками, підготувати до семінару реферати, виступи про особливості здійснення соціалістичної революції в тих чи інших країнах, про характеристику сучасного стану імперіалізму та його основні суперечності, дати критику буржуазних і ревізійністських фальсифікацій ленінської теорії соціалістичної революції, показати всесвітньо-історичне значення цієї теорії.

Щодо висвітлення керівної ролі більшовицької партії в проведенні Лютневої революції, то тут слід передусім нагадати дані з першої лекції про чисельний склад партії та її керівні органи, а потім на конкретних прикладах показати безпосередню участь у вирі революційних подій членів Російського бюро ЦК, Петербурзького комітету й ряду відомих більшовиків — керівників робітничих мас, сказати про видання агітаційних листівок, знаменитого маніфесту ЦК «До всіх громадян Росії» від 27 лютого 1917 р., про створення Рад робітничих і солдатських депутатів та Тимчасового уряду, причини виникнення двовладдя.

Завершуючи висвітлення теми, слід підкреслити, що виникнення двовладдя, як і недостатнє представництво більшовиків у Радах, є свідченням деякої слабкості революції, кращої підготовленості до захоплення влади з боку буржуазії, ніж пролетаріату й селянства. Проте це аж ніяк не заперечує керівної ролі пролетаріату, який виступав у революції в союзі із селянством. Звичайно, революцію не можна представляти такою, ніби вона скрізь розвивалася в строго організованих формах і всюди більшовики були безпосередніми організаторами революційних виступів. Варто нагадати вислів В. І. Леніна про те, що стихійні вибухи при наростанні революції неминучі, що жодної революції «без цього не було і бути не може»²². Проте вся мудрість партійного керівництва полягає в тому, щоб зразу ж підтримати революційну ініціативу мас, організувати їх, дати правильні лозунги й вказати основну мету. І більшовики успішно виконали це завдання. Вони очолили маси і привели їх до перемоги.

Лютнева буржуазно-демократична революція — перша переможна народна революція епохи імперіалізму, яка стала видатною подією в житті народів Росії та в міжнародному революційному русі. Вона підтвердила правильність вироблених В. І. Леніним стратегічних лозунгів і тактичних настанов більшовицької партії, стала могутнім поштовхом для дальшого розгортання робітничого руху на Заході і національно-визвольного руху на Сході. Лютнева революція була передднем Великої Жовтневої соціалістичної революції.

П. М. ШМОРГУН (Київ)

²² Ленін В. І. Герої бернського Інтернаціоналу // Там же.— Т. 38.— С. 381.

СПОГАДИ

СПОГАДИ ДЕЛЕГАТІВ І З'ІЗДУ КП(б)У

Сім десятиліть відділяють нас від незабутніх днів липня першого року соціалістичної ери, коли зібрався і з честю виконав своє історичне покликання з'їзд, що заснував Комуністичну партію України. Комуністи Української Радянської Республіки об'єдналися на основі непорушних ленінських ідеологічних, організаційних і тактичних принципів, створивши КП(б)У — складову частину єдиної РКП(б).

Так було зроблено істотний крок вперед у розвитку інтернаціоналістських засад побудови ленінської партії, формування багатонаціональної радянської державності. Водночас створення Комуністичної партії України було етапним моментом становлення соціалістичної суспільно-політичної системи на Україні, української радянської державності, розвитку комуністичного авангарду трудящих республіки.

З висоти сорока років історії ми з гордістю оглядаємося на величезне звернення українського народу на чолі з Комуністичною партією України у сім'ї народів СРСР. У ці ювілейні дні наша пам'ять з глибокою вдячністю звертається до делегатів з'їзду — тих, хто керував створенням мережі більшовицького підпілля і ревкомів на Україні, підготував і скликав з'їзд, тих, хто брав участь у виробленні програми боротьби за владу Рад у надзвичайних умовах. Можна сміливо сказати, що біля коляски Компартії України стояли видатні люди незалежно від масштабів їх політичної діяльності. Всі вони були звитяжцями революції. Виконавши свій обов'язок фундаторів Компартії України, вони повернулися у рідні краї, щоб підняти український народ на визвольну війну проти австро-німецьких окупантів та їх наймитів, за Радянську Україну, за возз'єднання з Радянською Росією.

Нелегка випала їм доля. В роки громадянської війни були вбиті чи закатовані петлюрівцями, денікінцями, французькими інтервентами П. П. Воронцов, Ш. А. Грузман, В. Ю. Клочко, Є. П. Едельштейн, І. Ф. Смірнов-Ласточкин, П. Ф. Слинко, П. Й. Цупов та ін. Загинули у тридцять років внаслідок незаконних репресій В. К. Аверін, І. К. Амосов, А. С. Бубнов, Я. Б. Гамарник, В. П. Затонський, Л. Й. Картаелішвілі, Е. І. Квірінг, С. В. Косіор, Ю. М. Коцюбинський, В. Ф. Логінов, М. М. Майоров, Г. Л. Пятаков, Г. Рубальський, Г. Л. Сапожников, Я. Ушеренко, Я. А. Яковлев та інші. Застрелився зацькований М. О. Скрипник. Сімнадцять років провели у таборах П. І. Буценко та О. В. Снегов. Подвиг їх життя не знайшов досі належного відображення в історичній та художній літературі. Цей борг нам ще належить сплатити.

Перебудова на ниві історико-партійної і історичної науки зобов'язує дослідників переосмислити ряд подій минулого, глибше, з нових позицій, з урахуванням невідомих донедавна фактів проаналізувати, зокрема, роботу і рішення з'їзду, погляди його учасників. Тому джерелознавче значення спогадів делегатів і учасників з'їзду важко переоцінити. Факти, які вони наводять, та їх оцінки мають неабияке пізнавальне значення. Особливо важливі індивідуальне сприйняття мемуаристами подій, їх роздуми щодо мотивів, якими керувалися делегати, приймаючи те чи інше рішення.

У 20-х роках публікувалися спогади деяких делегатів, найбільш активних учасників подій громадянської війни на Україні, в яких були сторінки, присвячені підготовці до з'їзду, його роботі. Значний крок у цьому напрямі було зроблено в зв'язку з 40-річним ювілеєм утворення Компартії України, коли вийшла книга «Спогади про Перший з'їзд КП(б)У»*.

Пропоновані нижче матеріали готувалися в основному для цієї книги. О. В. Снегов (1898 р.) вже після її виходу розширив розповідь про ці події, а згодом доповнив і відредагував для «Українського історичного журналу».

* Прізвище упорядника книги і автора передмови до неї М. Б. Погребнянського у виданні було відсутнє.

Спогади П. І. Буценка (1889—1965 рр.) складаються з чотирьох матеріалів, написаних у 1958 р., 1922 р. та безпосередньо після з'їзду. Спогади Р. Я. Купершмідт (1892—1965 рр.) — делегатки від Білої Церкви — не увійшли у 1958 р. до збірки з технічних причин.

Публікацію підготував доктор історичних наук, професор М. Б. Погребинський.

О. В. СНЕГОВ,

член КПРС з квітня 1917 р.

З'ЇЗД ЗАСНОВНИКІВ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

Я прожив довге життя. Юнаком вступив у лави більшовиків. Боровся за перемогу Жовтня, працював у підпіллі, організував всеподільське повстання і воював проти Денікіна. Керував губернськими та окружними організаціями у роки будівництва соціалізму. Був делегатом багатьох з'їздів ленінської партії та її бойового загону — Компартії України. Витримав випробування сімнадцятьма роками сталінських таборів, впертою боротьбою за історичну правду в 50—70-ті роки. Так ось, оглядаючи пройдений шлях — шлях старого більшовика, я вважаю для себе предметом найвищої гордості те, що мені пощастило бути серед тих викуваних з металу найвищої проби синів і дочок ленінської партії, українського народу, які заснували його славний авангард — Комуністичну партію України.

Єдиний з делегатів з'їзду її засновників, який дожив до 70-річчя Компартії України, я вважаю, що справді вагоме слово про велике значення цього форуму в історії землі української, а враховуючи роль республіки в житті СРСР, і всієї Країни Рад ще належить сказати. І чим далі віддалятиметься від нас липень 1918 року, тим глибше ми усвідомлюватимемо грандіозність справи, звершеної учасниками I з'їзду КП(б)У, тим величнішими поставатимуть перед нами його рішення, які приймалися після гострих дискусій з конкретних питань. Ніскільки не забуваючи про ці дискусії, ми дедалі глибше усвідомлюватимемо, що немає іншого способу пошуку нових шляхів взагалі, а в екстремальній обстановці особливо, як пізнання істини у спорах односторонніх. «Дискусії, суперечки, гостре зіткнення поглядів, — говорив з цього приводу М. С. Горбачов, — є неминучими і в принципі корисними. Вони — симптом активності, небайдужості, глибокого і щирого інтересу людей до того, що відбувається в країні»¹.

Предметним уроком справжнього демократизму є для сучасного покоління будівників соціалізму те, що засновники КП(б)У мали з кожного питання власну думку, хай і не завжди правильну, відстоювали її, в тому числі й при поіменному голосуванні, або змінювали свою точку зору в ході обговорення, якщо у протилежної сторони з'являлися переконливі аргументи, тобто були політичними діячами, революціонерами, а не чиновниками. Переконали, що недалеко той час, коли будуть вжиті заходи до того, щоб імена і діла всіх без винятку засновників Комуністичної партії України навіки утвердилися в пам'яті народній.

Я був рядовим делегатом з'їзду з вирішальним голосом від мого рідного Поділля. Таке право надавалося мені згідно з точно встановленим модусом — делегатами партійного форуму могли бути лише більшовики-підпільники, які працювали в масах на окупованій кайзерівськими військами Україні. У цьому виявилось високе довір'я з боку членів Оргбюро з'їзду (а всі вони були революціонерами-підпільниками

¹ Рад. Україна.— 1986.— 7 квіт.

з великим стажем) до кадрів, які несли на своїх плечах безпосередній тягар, пов'язаний з організацією мас на боротьбу проти окупантів.

Для мене шлях на історичний I з'їзд КП(б)У розпочався в Москві, куди я потрапив після двох місяців боїв проти кайзерівських військ у складі Вінницького червоногвардійського загону, яким командували М. П. Тарногородський і солдат-самокатник С. Біллер — згодом голова Подільського губчека, розстріляний у 1919 р. григор'євцями. Ми вели оборонні бої поблизу Богодухова, в Донбасі, а потім під Міллерово з'єдналися з частинами Червоної Армії. Після виходу на територію РСФРР мене разом з іншими комуністами України відкликали в Москву.

Дорога в столицю Радянської Росії була важкою. Виснажлива чотирирічна війна призвела до розрухи на транспорті. Не вистачало вугілля для паровозів. Поїзди часто зупинялися. Нерідко пасажирів змушені були самі пиляти дрова, якщо хотіли рухатися вперед. У дорозі раз у раз зустрічалися всілякі «вільні загони», в яких заправляли анархістські та есерівські елементи. Звичайним явищем була безладна стрілянина. Та водночас було помітно, як пробиваються паростки нового, як поступово налагоджується державна дисципліна, міцніють бойові сили республіки.

Скрізь відчувався благотворний вплив передишки, за яку було заплачено таку високу ціну, зросла впевненість трудящих в тому, що революція подолає всі труднощі і Радянська держава вистоїть у боротьбі проти сил імперіалізму.

У Москві ми з'явилися в Оргбюро по скликанню першого з'їзду більшовицьких організацій України, яке містилося в готелі «Люкс». Тут майбутніх підпільників інструктували М. О. Скрипник, С. В. Косіор, Г. Л. Пятаков, забезпечували шифрами, паролями, полотняними мандами, адресами явок.

Невдовзі, змінивши червоногвардійську форму на одяг, який не викликав би підозри у гетьманської варти, я з групою товаришів (пам'ятаю, зі мною був Є. Ф. Едельштейн) виїхав на Україну. Незважаючи на те, що Оргбюро спільно з партійними організаціями прикордонних районів дещо зробило для налагодження нелегального переправлення людей через кордон, справа ця все ж була нелегкою і, природно, ризикованою. До того ж я переправлявся одним з перших, коли необхідно досвіду тут було ще дуже мало. В цей час найбільш надійним маршрутом вважалася дорога через Оршу.

Одержавши при сприянні оршанських товаришів місце на пароплаві, я в один з вечорів початку травня 1918 р. вирушив униз по Дніпру. В підкладці мого пальта був зашитий мандат агента Оргбюро. Правий берег у цьому районі належав у той час окупантам. На лівому — була Радянська влада. Обидві сторони вважали Дніпро своєю річкою, і тому дуже часто і вдень, і вночі берегові пости то з одного, то з другого боку змушували за допомогою стрілянини причалювати до берега і проводили обов'язкову перевірку та обшук.

В цій обстановці дуже важливо було своєчасно збагнути, яка сторона стріляє, оскільки можна було постраждати і там, і тут. На правому березі не роздумуючи розправилися б із запідозреними в більшовизмі, а на лівому — радянські пости не менш рішуче зустріли б підозріло одягнуту під буржуа людину. Добре, що паспортний апарат Оргбюро забезпечив відповідними документами на кожний випадок, і головне було — не розгубитися. На щастя, все обійшлося. Так я добрався до Гомеля.

Побоювання викликав момент в'їзду в Київ, де перевірка документів була особливо ретельна. Мені порадили добиратися не залізницею — там жандармерія і гетьманська, і німецька значно гильніша, а річкою. Тому в Гомелі я знову сів на пароплав і рано-вранці висадився на київській пристані начебто студент, що повертається в місто.

Київ був наповнений німецькими солдатами. За зовнішнім порядком відчувалася холодна гнітючість окупаційного режиму. Урядові установи «самостійної» гетьманської держави являли собою жалюгідне видовище: скрізь, навіть біля пошти, стояли німецькі караули. Кидалась у вічі велика кількість колишніх царських чиновників і офіцерів, поміщиків і капіталістів, які збіглися сюди з усієї Росії під захист німецьких багнетів. У місті з'явилося багато притонів, усіляких «розважальних закладів». Скрізь ішла купівля-продаж валюти, фальшивих документів тощо.

Та весь цей накіп тремтів від страху перед масами київських робітників і ремісників, які палали ненавистю до окупантів та недобитків старого світу і мріяли про відновлення влади Рад і об'єднання України з Радянською Росією.

Згідно з інструкцією насамперед я мав з'явитися до студента-медика Київського університету Уріна — досвідченого працівника місцевої більшовицької організації, який мешкав на Пушкінській. Мене там признали і відповідно прийняли. Того ж дня відбулася моя зустріч з київськими партійними працівниками, у тому числі з М. П. Тарногородським, під керівництвом якого мені довелося працювати в 1917 р. у Вінниці.

На мене як людину, котра щойно прибула для ведення нелегальної діяльності, велике враження справило те, що вже на той час було зроблено в місті по організації більшовицького підпілля. Функціонував ряд добре замаскованих явочних квартир. Налагоджені були зв'язки і партійна інформація. Тривалий час існувала своя друкарня. Це давало організації можливість своєчасно випускати листівки, у яких розкривалися важливі питання поточного моменту, розмножувати для інших районів різні матеріали Оргбюро.

Враховуючи мої давні партійні зв'язки і знання місцевості, мене направили на підпільну роботу на Поділля. В мандаті зазначалося, що О. В. Снегову доручається створення партійних осередків і ревкомів у Подільській губернії, а також організація губернського бюро і губревкому.

Через кілька днів, одержавши необхідні вказівки, що стосувалися Всеукраїнського з'їзду профспілок, який готувався, я виїхав на місце. Дещо пізніше на Поділля також безпосередньо Організаційним бюро були направлені ще два агенти: П. Гішвалінер, член партії з 1904 р., в 1917 р. — член Вінницького комітету більшовиків (він поїхав на роботу в Проскурів, нинішній Хмельницький) і партійний працівник з Катеринослава Ільїнський (разом з дружиною Марією він прибув у Могилів, нинішній Могилів-Подільський). Приступаючи до виконання доручення Оргбюро, ми поділили губернію на три сектори: Вінниця і Жмеринка з прилеглими Вінницьким, Гайсинським, Брацлавським, Ольгопільським повітами; Проскурів з Кам'янець-Подільським, Ушицьким та Лещинським повітами і Могилів, до якого примикали Ямпільський і Балтський повіти, а також усе Придністров'я.

У 1917 р. Вінницька організація більшовиків налічувала близько тисячі членів. Але майже всі вони залишили місто з частинами революційного гарнізону і загонами Червоної гвардії або ж були заарештовані. Організацію довелося створювати заново. Таке ж було становище і в Жмеринці.

В умовах жорстокого терору ми, агенти Оргбюро, розпочали пошук комуністів, що пішли в глибоке підпілля, співчуваючих, особливо з числа робітників, яких можна було б залучити до партійної та революційної роботи. В результаті цих зусиль протягом травня—червня 1918 р. вдалося створити більшовицькі організації у Вінниці, Жмеринці, Проскурові, депо Гречани, Могилеві, Балті, Літині, Хмельнику, Немирові, Кам'янці-Подільському, Ямполі, а також партійні групи в деяких селах.

У Вінниці в числі перших до активної більшовицької підпільної роботи були залучені колишній солдат 15 запасного полку Я. Тимошук,

робітники фабрики Ястреб-Юрченко, Мороз, керівник більшовицької організації авіаескадри Б. Фенглер, який перебував у підпіллі, брат Миколи Тарногородського — Євген, який активно допомагав більшовикам у 1917 р., робітники міського трамваю Пивоваров, Кружков, моряк Чорноморського флоту Зель. У діяльності Жмеринської організації активну участь брали Тихонов, Гуминський, працівник друкарні Вайнштейн.

Робота по відновленню партійних організацій поєднувалася з поїздками в села, з формуванням ревкомів та повстанських загонів. На початку червня в губернію від Оргбюро ЦК прибуло кілька товаришів спеціально для розгортання військової діяльності. Серед них був і Ткачук — одна з найгероїчніших фігур періоду громадянської війни на Поділлі. Його, сільського вчителя з-під Проскурова, а під час імперіалістичної війни — прапорщика, направили до нас керувати всією повстанською роботою. Згодом Ткачук очолював всеподільське повстання проти контрреволюційної Директорії. Загинув у 1919 р. на фронті, у бою в районі Житомира.

Новоприбулі — частина їх пройшла спеціальну підготовку в «нейтральній зоні» — були направлені у повіти для організації партизанського руху.

У червні до партійних організацій Поділля дійшло повідомлення про скликання 1 липня в Москві всеукраїнської конференції, а можливо, й з'їзду, більшовиків. Один делегат на цей форум мав обиратися від 50 комуністів. Організації, де налічувалося менш як 25 чол., послали делегата з дорадчим голосом. Нас закликали забезпечити, по можливості, якнайповніше представництво з тим, щоб наступний з'їзд у вирішальний момент зміг спрямувати революційний рух на Україні у правильно визначене русло.

На час скликання I з'їзду КП(б)У на Поділлі найбільшими і до того ж цілком оформленими організаційно були парторганізації Вінниці та Проскурова. Звідси й були послані делегати на з'їзд. Збори, що мали їх обрати, ми готували дуже ретельно, щоб не провалити всю організацію. У Вінниці замість загальних зборів було скликано щось на зразок конференції — по одному представнику від трійки (слід зазначити, що вся робота організації будувалася якраз по трійках). Представники зібралися за Бугом, у гайку, в районі Кумбарі, де тоді були густі насадження. Було вжито всіх запобіжних заходів, виставлено пікети. Збори пройшли швидко. Вибори делегата (а ним пощастило стати мені) здійснювалися шляхом подачі записок. Результати були відомі лише президії і офіційно не оголошувалися. Проскурівська організація послала своїм делегатом П. Гішвалінера, який брав участь у роботі з'їзду під псевдонімом «Освальд».

Наприкінці червня ми вже були в дорозі. Спочатку заїхали в Київ, де проінформували товаришів по боротьбі про стан наших справ, а потім уже почали пробиратися через кордон. Це було дуже й дуже не просто. Доводилося витримувати подвійну перевірку: спочатку гетьманської прикордонної сторожі, а потім — німецької. Щоправда, на той час наша служба, яка займалася переправкою людей через кордон, була організована вже значно краще, ніж у квітні — травні. Перейшли ми його в районі ст. Зерново-Коренево — хутора Михайлівського. Тут якраз розташовувався із своїм загonom В. Н. Боженко і перебував представник Оргбюро С. І. Петриківський, який і організував нашу переправу. Він же відправив нас через ст. Льгов у Москву.

У цей час Радянська Росія мала вже дещо інший вигляд, ніж у квітні. Строк невеликий, але результати передишки були досить відчутними. Більше стало порядку й на залізницях. У Львовському повітовому комітеті РКП(б) — першому партійному органі, куди ми потрапили після переходу кордону, зустріли нас добре, забезпечили всім необхідним. Звідси ми виїхали в столицю. Делегати з'їзду почали прибувати сюди в двадцятих числах червня.

2 липня почалася приватна нарада делегатів. Вона, по суті, являла собою складову частину I з'їзду КП(б)У, офіційне відкриття якого відбулося 5 липня 1918 р.

Засідання з'їзду проходили головним чином у приміщенні госпіталю на Рождественці, нині будинок № 11. Тут же було організовано гуртожиток для делегатів, налагоджено харчування. Як зараз пам'ятаю шматок мало придатного для споживання хліба, що нам видавали, — адже в Москві було тоді дуже голодно. Загалом на форумі було представлено 43 організації, в яких налічувалося 4364 члени партії. Це свідчить про те, що на час відкриття I з'їзду КП(б)У були остаточно ліквідовані песимізм у партійних лавах та сумніви в необхідності утворення на Україні єдиного партійного центру.

На з'їзд прибуло 72 делегати з правом вирішального голосу. Однак у зв'язку із суперечками, що виникли, сімом з них мандати були замінені, і вони одержали право лише на дорадчі голоси. Річ у тому, що в умовах підпілля стан партійного господарства (протоколи, мандати тощо) не завжди був таким, щоб не виникало підстав для тих чи інших сумнівів. Тим часом відсутність переважної більшості у кожній з течій, представлених на цьому форумі, змушувала боротися за кожний мандат. Так, «кияни», наприклад, провалили пропозицію про надання права вирішального голосу Я. А. Яковлеву, а «катеринославці» намагалися недопустити затвердження мандатів представників Вінницької та Проскурівської парторганізацій, однак не змогли цього зробити.

Делегатів з дорадчим голосом налічувалося на з'їзді, якщо не помиляюся, близько 150. Крім того, були присутні майже 120 гостей — головним чином діячів партійних організацій України, які працювали після евакуації у Московській та інших організаціях РКП(б) і відали питаннями переправки людей та зброї через кордон. Серед делегатів з правом дорадчого голосу та гостей було також немало підпільників, які прибули з окупованих районів України.

В основному на I з'їзд КП(б)У в Москву прибули делегати, що безпосередньо проводили практичну підпільну роботу, мали певний досвід боротьби в умовах гетьманщини, знали настрої робітників і трудящих селян та обстановку на Україні не з доповідей і зведень, а з власних вражень, почерпнутих у результаті спілкування з багатьма людьми на заводах і фабриках, у селах. Серед делегатів з вирішальним голосом підпільники становили переважну більшість.

Чотири засідання приватної наради, які передували офіційному відкриттю з'їзду, були присвячені доповідям з місць та організаційним питанням роботи партійного форуму. Доповіді цікавили делегатів надзвичайно. Кожен горів бажанням дізнатися, як ідуть справи в інших, запозичити досвід. Адже багато хто робив лише перші кроки на тернистому шляху підпільника.

Особливо інтересувало всіх питання про організацію революційної роботи в окупаційних військових частинах, пов'язаної з великими труднощами, оскільки не вистачало спеціальних кадрів, які б знали німецьку, угорську та інші мови.

Доповіді з місць зайняли два засідання і дали делегатам яскраву картину стану справ по більшості районів України. Їх обговорення проходило порівняно спокійно, без суперечок. На четвертому засіданні приватної наради обговорювалися питання про президію з'їзду та назву наступного форуму. Саме з приводу назви й розгорілися палкі дебати. Було дві пропозиції. Одні пропонували іменувати орган, що зібрався «Першим з'їздом партійних організацій комуністів (більшовиків) України», інші — «Конференцією партійних організацій комуністів (більшовиків) України».

Захисники назви «з'їзд» виходили з того, що партія стоїть перед серйозними політичними подіями, перед лицем назріваючого збройного повстання, у зв'язку з чим вкрай необхідний авторитетний орган.

який би остаточно згуртував усі більшовицькі організації на Україні і покінчив з елементами сепаратизму. В повідомленні про скликання форуму, нагадували вони, вказувалося, що при досить повному представництві колективний орган, який збереться, буде проголошений з'їздом і розв'яже найважливіші принципові питання. На їх погляд, та обставина, що на з'їзд прибуло багато підпільників з місць, ще більше посилювало його авторитет.

Аргументація противників такої назви була значно слабшою. Вони твердили, що процес відновлення партійних організацій на Україні ще не закінчився, що не всі області представлені кращими силами, висловлювали сумнів, чи можна назвати даний з'їзд першим, оскільки до нього було сім загальноросійських партійних з'їздів.

Більшістю голосів було вирішено називатися: «Перший з'їзд партійних організацій комуністів (більшовиків) України». Це було правильне рішення. Воно свідчило про те, що делегати розуміли, яка велика політична відповідальність покладалася на них.

На першому засіданні з'їзду були створені його керівні органи. Почесними головами форуму комуністів України делегати обрали В. І. Леніна і К. Лібкнехта. До складу президії ввійшли: Е. Квірінг, М. Скрипник, В. Юдовський, І. Крейсберг, Л. Тарський та ін. Було затверджено порядок денний, запропонований Організаційним бюро та приватною нарадою делегатів.

З самого початку роботи з'їзду стало зрозумілим, що хоч за час після Таганрозької наради організаційна єдність партійних лав України й зміцніла і було проведено копітку роботи по налагодженню підпілля, все ж незгоди й тертя у керівництві, які виявилися на ній, не зникли.

Ми, практичні працівники, що прибули в Москву, знали про наявність суперечок між так званими правими (більшість донбасівців, катеринославців і харків'ян), очолюваними на з'їзді Е. Квірінгом та Я. Яковлевим, і так званими «лівими» (в основному представниками Правобережжя, Полтавщини, Чернігівщини, Одеси) на чолі з А. Бубновим, В. Затонським, Г. Пятаковим, С. Косіором.

Однак на місцях, в умовах підпілля, незгодам, звичайно, приділялося мало уваги. Вони здавалися вичерпаними в ході боротьби проти окупантів і гетьманщини. Виявилось, що це не так. Поза групою «лівих» і правих був лише М. Скрипник, до якого примикали ще кілька делегатів (так званий «центр»).

Багато питань розв'язувалося на з'їзді у процесі бурхливих дискусій і гострого зіткнення поглядів. З деяких питань виступало по 2—3 доповідачі, фігурувало стільки ж проектів резолюцій. Слід одразу ж застерегти, що до боротьби на з'їзді не можна підходити з догматичною міркою. Як з боку «лівих», так і з боку правих були болісні пошуки правильних шляхів боротьби за відновлення Радянської влади на Україні і пов'язані з цими пошуками помилки.

Пристрасність, з якою обговорювалися і вирішувалися на з'їзді ті чи інші питання, відображала складну обстановку на Україні. Тягар німецького окупаційного режиму, жорстокі розправи з трудящими, розгул поміщицької реакції, тимчасова, але серйозна поразка, завдана Радянській владі в республіці, — все це не могло не справляти впливу на делегатів, які виражали дух і сподівання робітничого класу і трудящого селянства України. Тому не слід навішувати на ці спори гучні ярлики. У цьому зв'язку хотілося б нагадати слова В. І. Леніна про роботу партії в період між VII і VIII з'їздами РКП(б), безпосередньо звернуті до істориків Комуністичної партії: «Ми мусили часто йти навпомацки. Цей факт сугубо підкреслить кожний історик, який здатний буде розгорнути в цілому всю діяльність Центрального Комітету партії і діяльність Радянської влади за цей рік»².

² Ленін В. І. Звіт Центрального Комітету 18—23 березня 1919 р. // Повне зібр. творів.— Т. 38.— С. 136.

Водночас практики відчували, що крім принципових незгод були в цих суперечках і наносні моменти, відгомін колишніх розходжень між Народним Секретаріатом і працівниками Донецько-Криворізької республіки, прояви обласництва.

Місцевим працівникам, які приїхали з підпілля і становили більшість делегатів, нелегко було відразу розібратися в особливостях і причинах боротьби поглядів на з'їзді. Для цього багатьом не вистачало досвіду, теоретичної підготовки.

Внаслідок відсутності у минулому на Україні єдиного партійного центру на час з'їзду ще не склалося ядро керівників Всеукраїнської партійної організації, які були б достатньо авторитетними для всіх областей. Одних знали головним чином у Києві, інших — у Катеринославі й Донбасі. Це, до речі, виявилось навіть у роздробленості голосів під час виборів президії з'їзду. Поза всяким сумнівом, це також ускладнило делегатам шлях до визначення своєї позиції. Однак в основних і вирішальних політичних питаннях абсолютна більшість делегатів стояла на ленінських позиціях. Гострі дискусії велися в основному з конкретних, тактичних питань місцевого характеру.

Якщо резолюції з суто конкретних питань, пов'язаних із завданнями КП(б)У на найближчий період і організацією повстання, ухвалювалися дуже незначною більшістю (в 1—2 голоси), то рішення про ставлення до ленінської політики РКП(б), про взаємовідносини України і Росії, КП(б)У і РКП(б) приймалися абсолютною більшістю. Це, звичайно, дуже показово.

При розв'язанні питань делегати керувалися вказівками В. І. Леніна і ЦК РКП(б), які надавали величезного значення діяльності партійних організацій України та роботі самого І з'їзду КП(б)У.

Напередодні відкриття з'їзду В. І. Ленін прийняв групу членів партійних організацій України. Наскільки мені відомо, ще до цієї зустрічі Володимир Ілліч висловив побажання, щоб, крім керівників течій і груп, у ній взяли участь кілька практичних працівників підпільних організацій.

Бесіда відбувалася в Кремлі, були присутні 15 чол. З керівних працівників України в ній взяли участь Е. Квірінг, Я. Яковлев, В. Затонський, А. Бубнов, Г. Пятаков, М. Скрипник; з лівих українських соціал-демократів, що перейшли до нас, — П. Буценко; від Тимчасового Всеукраїнського центру — М. Майоров. Решта — підпільники з Донбасу, Миколаєва, Києва, з Правобережжя. В бесіді брала участь М. І. Ульянова.

ЦК РКП(б) критикував помилки як правих, так і «лівих». У березні 1919 р. на ІІІ з'їзді КП(б)У мені довелося слухати виступ Я. М. Свердлова. «Тут я повинен сказати, — зазначив, зокрема, він, — що нам в ЦК доводилось не раз відмічати наші незгоди як з правими, так і з «лівими». І з тією, і з другою групою ми багато в чому були незгодні і часто-густо наші рішення йшли врозріз то з правими, то з «лівими»³.

Крім цих груп, на І з'їзді КП(б)У був і нечисленний «центр» на чолі з М. Скрипником. Залишаючись на революційних позиціях підготовки повстання на Україні і рішучої боротьби за перемогу соціалістичної революції, правильно оцінюючи можливості українських трудящих у розгортанні збройної боротьби проти окупантів, Скрипник водночас вимагав тісного ув'язування всієї цієї діяльності з інтернаціональними завданнями зміцнення Радянської Росії і розвитку пролетарської революції на Заході.

М. Скрипник різко критикував і правих (за обласницькі тенденції й недооцінку ними революційного значення боротьби селянства), і «лівих» (прояви «лівого комунізму» у Пятакова й Бубнова, погляди «лівих» з питання про вирішальне значення партійного керівництва діяльністю ревкомів і всіх місцевих організацій). «Ми повинні однаково відкинути

³ Парт. арх. Ін-ту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1—13, спр. 14, арх. 50.

і розуміння тов. Пятакова, що підготовлюване нами повстання на Україні буде зумовлене саме ступенем організації бойових сил робітників і селян в самій Україні..., — відзначав М. Скрипник у своєму виступі на з'їзді. — Ми маємо також відкинути і пропозицію Епштейна — вести свою підготовчу роботу, виходячи з того розуміння, що ми повинні будемо виступити лише у відповідь на виступ австрійського і німецького пролетаріату, це положення є шкідливим. «Узгодити» наші виступи з виступами в інших країнах, звичайно, необхідно; але було б безглуздом зв'язувати себе заздалегідь припущенням про те чи інше часове співвідношення цих виступів. Тут, товариші, нашому ЦК доведеться бути не лише політиком, а й стратегом. Заздалегідь ми не можемо врахувати те співвідношення сил, яке буде в Західній Європі... Це — справа політичної стратегії»⁴.

Нам, делегатам, що прибули з правобережних районів, де обурення селянства було особливо сильним і виливалося в стихійні повстання, більше імпонували кияни, які, здавалося, рішучіше обстоюють розгортання збройної боротьби. Однак зараз мені вже здається, що «центр», хоч і допускав хитання, був на правильнішому шляху. Оцінюючи роль окремих груп у роботі з'їзду, не можна керуватися тільки їх кількістю. Навряд чи правильно твердити, як це робить М. Попов, проаналізувавши політичну позицію групи «центр» у нарисі з історії КП(б)У, хай навіть і мимохідь, що вона помітної ролі на з'їзді не відіграла. Так може сказати людина, далека від того, що на ньому відбувалося.

Позиція М. О. Скрипника, без сумніву, допомагала делегатам обрати найбільш правильну точку зору. Крім того, в умовах, коли жодна з груп не мала значної переваги голосів, невелика кількість делегатів, що підтримували «центр», часто вирішувала долю резолюції з того чи іншого питання залежно від того, за кого вони голосували. В гострих суперечках на з'їзді усувалися крайнощі й помилки окремих груп і вироблялася правильна більшовицька лінія.

І з'їзд КП(б)У відбувся у важкі для Країни Рад дні. Якраз у той час «ліві» есери, які виражали інтереси куркульства й дрібнобуржуазних елементів міста, зробили спробу зірвати мирну передишку, ввергнути Радянську державу у вир війни проти Німеччини. Ще під час роботи V з'їзду Рад «лівий» есер Александров виступив з провокаційною промовою і нібито від імені трудящих України закинув брехливі звинувачення на адресу Радянського уряду.

5 липня I з'їзд КП(б)У обговорив питання про ставлення до цього виступу. М. Скрипник, зокрема, сказав, що з'їзд не може дозволити «лівим» есерам використовувати ім'я українського народу, його героїчну збройну боротьбу під прапором Радянської влади для провокацій проти неї в інтересах куркульства. Він запропонував прийняти декларацію, де вказати, що «ліві» есери не мають права виступати на з'їзді від імені трудящих і комуністів України і що всі, хто співчуває останнім, перебувають на боці Радянської Російської Федерації.

У винесеному на обговорення делегатів з'їзду проекті декларації, названому «Директива представнику від 1-го з'їзду партійних організацій України на 5-й Всеросійський з'їзд Рад для привітання», відзначалося, зокрема, що його завданнями є: 1. Викриття виступу «лівих» есерів від імені трудящих України і вказівка, що боротьба робітників і селян України йде під прапором комуністів (більшовиків); викриття авантюристичної тактики «лівих» есерів про форсування повстання на Україні і розпилювання його поодинокими спалахами; 2. Заява про солідаризацію комуністів (більшовиків) України з лінією РКП(б) і Радянської влади Росії та про те, що передишка в Росії необхідна для боротьби її робітників і селян⁵.

⁴ Протоколи 1-го съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины.— М., 1918.— С. 38—39.

⁵ Там же.— С. 11.

Я. Яковлев, крім того, звернув увагу на необхідність відзначити в директиві, що повстання розвивається під керівництвом комуністів і що народ України розуміє, що передишка необхідна Росії ще й для подання допомоги Україні. Провокація ж есерів якраз і була спробою уникнути підтримки і приховати співчуття українських мас Радянській Росії.

З'їзд рішуче підтримав об'єднаний проект Скрипника і Яковлева і ухвалив його 43 голосами проти 6 і при 3, що утрималися. Це голосування, між іншим, свідчило, що в тих випадках, коли «ліво-комуністична» сутність тих чи інших пропозицій проявлялася відкрито, вони діставали одностайну відсіч. Уже в 1923 р. Е. Й. Квірінг у досить полемічній статті «Наші незгоди», написаній до п'ятиріччя І з'їзду КП(б)У, справедливо зазначав: «Це голосування показує, що до кінця послідовних «бухарінців» на з'їзді було небагато, коли питання ставилися відкрито в площині Російської Федерації».

Вже 6 липня делегатам І з'їзду КП(б)У довелося змінити зброю критики «лівих» есерів на критику зброєю. Того дня «ліві» есери вбили німецького посла в Москві Мірбаха, а потім вчинили контрреволюційний заколот. Вночі в гуртожитку, де проживали делегати, з'явився В. Затонський і поінформував нас про те, що сталося. Тут же було прийнято рішення: припинити роботу з'їзду і влитися до загонів по ліквідації заколоту.

Всі делегати з'їзду відправилися в Городський райком партії. Нас озброїли. Частина делегатів було направлено для охорони важливих пунктів, а більшість поступила безпосередньо в розпорядження товариша Бела Куна, який керував бойовими діями на Бульварному кільці.

Наше завдання полягало в тому, щоб, визволивши Головний поштамт, оточити Покровські казарми й зайняти їх. Разом з іншими загонами, зокрема з курсантами піхотних курсів, протягом дня ми крок за кроком просувалися до казарм.

У пам'яті зберігся один цікавий епізод. Мене і Логінова (Павла) послали в район Покровських казарм розвідати сили ворога, його озброєння. Обидва ми були в студентській формі, з наплічниками, яка для тих часів у Москві, звичайно, була рідкісним явищем. Коли ми поверталися назад, група латиських стрільців, які разом з нами брали участь у ліквідації заколоту, вирішила, судячи з нашого зовнішнього вигляду, що ми — «ліві» есери-розвідники. Нас заарештували і повели до Бела Куна. Добре, що він знав про поповнення і швидко залагодив справу.

Авантюра невеликої купки відірваних від народу лівоесерівських відщепенців викликала справедливе обурення робітничого класу й селянства.

В гострих дискусіях вирішувалося питання про те, чи треба зберегти Народний Секретаріат — повстанську «дев'ятку». Про керівництво Народного Секретаріату збройною боротьбою розповів у своїй доповіді А. Бубнов. Він, зокрема, відзначив велику роботу, проведenu по революційній мобілізації сил, створенню ревкомів, розробці керівних положень їхньої діяльності. В ряді місцевостей було створено штаби і воєнно-польові штаби. При ревкомах було створено політичні, фінансові й виробничі відділи.

Діяльність Народного Секретаріату різко критикували «катеринославці». Вони, зокрема, стверджували, що Народний Секретаріат бездіяльний, непопулярний, що його треба замінити Всеукраїнським ревкомом.

З цього приводу виступили також В. Затонський, Е. Едельштейн, І. Смирнов, П. Слинько, М. Майоров. Вони, навпаки, вимагали збереження Народного Секретаріату як центру по керівництву збройною боротьбою трудящих. Ми, подільські делегати, вважали, що його необхідно зміцнити.

Виступав з цього питання і М. Скрипник. Він, зокрема, нагадав, що В. І. Ленін під час прийому делегатів з'їзду не підтримав пропозиції про ліквідацію Народного Секретаріату. Він так і не добився від них чіткої відповіді, чому вони цього хотіли.

Після бурхливого обговорення було прийнято не найкраще рішення про розпуск Народного Секретаріату. Резолюція була поставлена на поіменне голосування і прийнята 34 голосами проти 28 і при 2, що утрималися.

Делегати з'їзду обговорили і прийняли рішення про ставлення до так званих «рад», які легально існували в умовах німецького окупаційного режиму. Вони служили знаряддям звернення пролетаріату з революційного шляху збройного повстання проти гніту німецького імперіалізму, а своєю назвою сіяли ілюзії, нібито в окремих місцях Ради ще існують. З'їзд заборонив комуністам брати в таких «радах» будь-яку участь і рекомендував всюди, де тільки буде можливість, утворювати справжні революційні Ради, не спиняючись перед межами легальності.

Одним з найважливіших основоположних рішень з'їзду є резолюція про взаємовідносини між Україною і Росією, яка була прийнята по доповіді Е. Квірінга. Характерно, що в поглядах на це питання делегати виявили повну однотайність. Е. Квірінг і розпочав свою доповідь з того, що всі течії знайшли тут спільну мову і особливих розбіжностей не буде. Він наголосив, що між Україною і Росією склалися найтісніші зв'язки та що завдання партії полягає в тому, щоб очолити боротьбу народу за об'єднання з Радянською Росією. М. Скрипник, який виступив по доповіді, зокрема, сказав: «Уже під час брестських переговорів Всеукраїнський з'їзд Рад висловився проти відокремлення, а тепер ми проти відокремлення поготів, бо тепер самотійність — ширма для контрреволюційної боротьби проти Радянської влади»⁶. У прийнятій з'їздом резолюції вказувалося, що Україна економічно нерозривно зв'язана з Росією і це створило міцний базис для єдності боротьби пролетаріату України і Росії, а відокремлення однієї від другої має характер тимчасової окупації. Підкреслювалося, що націоналістична ідейка «самотійності» України остаточно дискредитована в найширших трудових масах. Вказавши, що повстання на Україні розгортається під лозунгом відновлення революційного возз'єднання з Росією, І з'їзд заявив, що завданням КП(б)У є «...боротися за революційне об'єднання України з Росією на засадах пролетарського централізму в межах Російської Радянської Соціалістичної Республіки...»⁷. Цю резолюцію було прийнято 50 голосами при 7, що утрималися. Коли останніх попросили пояснити причини їхнього утримання, ніхто з них не висунув якихось принципових міркувань.

Пункт «Організаційні питання» для розгляду було розбито на 2 частини: про взаємовідносини між РКП(б) і КП(б)У й технічно-організаційні питання. Перше з цих підпитань обговорювалося на закритому засіданні 10—11 липня 1918 р.

Причиною дискусії з першого питання було рішення Таганрозької наради, яке відстоювали частина «лівих» і М. Скрипник. Розв'язуючи питання, делегати керувалися тим, що більшовицька організація України — це плоть від плоті усїєї ленінської партії. Виникнувши разом з нею, як її складова частина, більшовицька організація України протягом усїєї історії разом з іншими організаціями під керівництвом В. І. Леніна, Центрального Комітету будувала партію нового типу, зміцнюючи її монолітність, в нещадній боротьбі відстоювала єдність партійних рядів. Все це було джерелом сили комуністів України. Тому, природно, коли постало питання про створення єдиної Всеукраїнської більшовицької організації, комуністи не уявляли її інакше як бойовим загonom РКП(б).

⁶ Там же.— С. 76.

⁷ Там же.— С. 75.

З'їзд постановив «об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України з своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але яка входить в єдину Російську Комуністичну партію з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, а в питаннях загально-політичних — ЦК РКП»⁸.

Таким чином, з цього найважливішого питання з'їзд виявив високу політичну зрілість і прийняв правильне рішення, яке блискуче витримало перевірку часом. І цього разу, як і під час розв'язання інших важливих питань, групі й інші міркування відійшли на задній план, а гору взяла міркування партійно-принципові.

Щодо практичних організаційних питань з'їзд дав відсіч спробам консервувати елемент обласницького сепаратизму, зокрема, зберегти закордонні обласні комітети. В резолюції з організаційних питань вказувалося, що під керівництвом Центрального Комітету Комуністичної партії України має бути створено 4 обласні партійні комітети. ЦК КПУ, підкреслювалося в резолюції, керує місцевими організаціями як безпосередньо, так і через обласні партійні комітети і утворює для сприяння партійним організаціям на Україні Закордонне бюро КПУ. З'їзд розпустив усі обласні бюро, які діяли за межами України, і передав усі їхні справи та перевів їхніх працівників у розпорядження ЦК КПУ. Було вирішено, що делегати з'їзду від кожної області оберуть тимчасові обласні бюро, які працюватимуть на місцях, поки не будуть скликані обласні партійні конференції. Це було зроблено по закінченні роботи з'їзду.

Без дебатів було прийнято назву партії — «Комуністична партія (більшовиків) України». Відповідно було названо й з'їзд — «І з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України».

З'їзд обрав ЦК КП(б)У в складі 15 чоловік.

Важко переоцінити величезне історичне значення для долі українського народу Першого з'їзду представників більшовицьких організацій України.

З'їзд заснував Комуністичну партію (більшовиків) України в умовах підпілля. Незважаючи на розбіжності й гостру боротьбу, з'їзд забезпечив підпільним більшовицьким організаціям, робітничому класові і селянству України правильну орієнтацію.

12 липня з'їзд завершив свою роботу. Майже всі делегати негайно відправилися на місця для втілення в життя розроблених ним директив. Вони взяли з собою правильне розуміння завдань дальшої боротьби, їхали з усвідомленням того, що зробили велику революційну справу, завершили створення Комуністичної партії (більшовиків) України, створили єдиний керівний центр — ЦК КП(б)У.

Знову мав бути ризикований перехід через кордон. Наскільки зберегла моя пам'ять, я переходив його в районі Хутора Михайлівського. Незважаючи на обшук, вдалося провезти із собою розібраним тультський наган.

Незабаром ми прибули на Поділля і почалася бойова, копітка робота по реалізації рішень з'їзду. Насамперед, треба було налагодити в партійних організаціях справу роз'яснення рішень з'їзду, розробленої ним політичної лінії. До відома комуністів доводилися основні документи, прийняті з'їздом.

Наприкінці липня вдалося провести першу Подільську губернську конференцію КП(б)У. Вона відбулася в центрі Жмеринки, у підвальному приміщенні приватної фотомайстерні. Протягом двох діб ми не виходили з приміщення. Жмеринські товариші добре організували роботу партконференції в умовах підпілля, в тому числі охорону, пікетування, прийом і відправку делегатів. Не сталося жодного ексцесу, жодного про-

⁸ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К., 1976.— Т. 1.— С. 23.

валу. Конференція спокійно завершила свою роботу. В ній взяли участь 30 делегатів. Крім доповіді про роботу I з'їзду КП(б)У і звіту представника ЦК, на конференції обговорювалися питання партійної роботи, організації повстанського руху проти гетьманців і окупантів, політичної роботи в масах та серед солдатів окупаційних частин. На завершення було обрано Подільський губернський комітет партії першого скликання, куди ввійшли підпільні працівники Вінницької, Жмеринської, Проскурівської, Кам'янець-Подільської, Могилівської, Гайсинської і Балтської організацій, а також керівники повстанського руху в губернії. Мене було обрано секретарем комітету. Тим самим уже в надзвичайно складних умовах окупації було завершено роботу по створенню губернського партійного центру.

Перша Подільська губернська партійна конференція відіграла велику роль в організаційному зміцненні партійних рядів, мобілізації комуністів і трудящих мас на боротьбу проти іноземних окупантів, за відновлення Радянської влади на Україні і об'єднання з Радянською Росією.

Найближчі в часі події підтвердили, що I з'їзд КП(б)У правильно оцінив обстановку на Україні.

П. І. БУЦЕНКО,
член КПРС з 1918 р.

ЯК ПРОХОДИВ ПЕРШИЙ З'ЇЗД КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ*

5 липня 1918 р. зібрався Перший з'їзд Комуністичної партії України. У пресі робота з'їзду не висвітлювалася, та й делегати реєструвалися мандатною комісією під псевдонімами. Про обраний на з'їзді ЦК (П. І. Буценко був його членом. — М. П.) в пресі також не повідомлялося.

Україну на той час терзала майже півмільйонна армія німецьких окупантів. Проводити роботу комуністам у тих умовах було нелегко. Товариші, що виступали на з'їзді, розповідали про тяжке становище на Україні і в той же час говорили про прагнення народу до переможної боротьби за владу Рад, про зростаючу активність робітників, сільського пролетаріату. Особливо активно були настроєні селяни, що повернулися з армії.

Для війни з окупантами і гетьманщиною більшовицькі організації створювали підпільні ревкоми, бойові дружини, партизанські загони. Всі вони поки що були у підпіллі, чекали лише сигналу до збройного повстання.

5 липня Організаційне бюро, до складу якого входили М. Скрипник, В. Затонський, С. Косіор, А. Бубнов, Я. Гамарник та інші (Г. Пятаков. — М. П.), відкрило Перший з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Вітати з'їзд прибули представники Федерації інтернаціональних груп РКП(б), німецької, угорської, чехословацької і румунської компартій, Бессарабської групи РКП(б), представники польських і литовських соціал-демократів.

На порядку дня з'їзду стояли звіт Оргбюро, звіт більшовицької фракції у Народному Секретаріаті, доповіді про політичне становище і завдання партії, про ставлення до інших партій, організаційні питання.

* Ці спогади написані в 1922 р. У них вживаються окремі терміни, зокрема «злиття», які не адекватні змістові рішень I з'їзду КП(б)У з даного питання. Автор, безперечно, прагнув показати чесне служіння Радянській владі прийнятих до КП(б)У колишніх лівих українських соціал-демократів. Однак з позицій сучасного читача він перебільшує роль останніх в історії Компартії України. Дещо суб'єктивно автор оцінює діяльність окремих учасників подій. Проте в цілому ці спогади становлять інтерес для істориків.

З деяких питань у багатьох делегатів не було повної ясності. Ще до з'їзду виникла думка відвідати Володимира Ілліча Леніна, розповісти йому про наші сумніви.

У Кремлі нас зустрів заступник коменданта і вказав приміщення Раднаркому і кабінет, де працював його голова. У приймальні ми звернулись до Марії Ільїнічнї. Вона провела нас у зал засідань Раднаркому. Тільки стали туди заходити, як з інших дверей у той же зал увійшов Володимир Ілліч. Привітався з кожним з нас за руку і запросив сісти за стіл.

Володимир Ілліч з великою увагою вислухав тези і проекти резолюцій, які ми принесли. На закінчення він порадив нам, які тези слід покласти в основу роботи, навколо яких принципових питань нам необхідно об'єднатись.

Чимало було суперечок про те, як назвати партію. Володимир Ілліч порадив назвати Комуністична партія (більшовиків) України. Він рекомендував не затягувати з'їзд, бо нас чекали на Україні робітники і селяни, і ми потрібні були на місці. Російський пролетаріат і селянство, сказав В. І. Ленін, допоможуть у вашій складній і важкій боротьбі. Соціалістична революція на Україні повинна перемогти.

На все життя збереглась у моїй пам'яті зустріч з вождем партії. Його думки і поради допомогли Першому з'їздові комуністів України правильно вирішити важливі питання. Мені, простому слюсареві з Донбасу, рядовому членові партії, незабутня розмова з Володимиром Іллічем допомогла багато осмислити, зрозуміти.

На з'їзді було схвалено історичну резолюцію, в якій говорилося, що наша боротьба за владу Рад на Україні нерозривно зв'язана з боротьбою російського пролетаріату і що необхідно зміцнювати єдність і нерозривний зв'язок між Радянською Росією і Радянською Україною.

З'їзд постановив об'єднати партійні більшовицькі організації України у Комуністичну партію України, яка входить в єдину Російську Комуністичну партію (більшовиків).

Великий героїчний шлях боротьби і перемог пройшла Компартія України разом з українським народом, разом з усією КПРС на чолі з її Центральним Комітетом. Невпізнанною стала Радянська Україна, щасливо і вільно живе український народ.

Огнеупорщик. — 1958. — 21 июня.

* * *

Мені довелося проводити розкол УСДРП в Полтаві, а про Київ та Харків скажу лише побіжно. Розкол здійснив у Києві т. Неронович, який потім був народним секретарем військових справ УСРР. Його вбили гайдамаки при відступі 1918 р. у Миргородському повіті Полтавської губернії у Сорочинцях.

Від українських соціал-демократів відкололись у Києві близько 40 товаришів, найвідоміші серед них: Неронович, Євген Касьяненко, Врублевський, Галя Тимофєєва та інші.

Тов. Медведь проводив розкол у Харкові. Яка кількість відкололась у Харкові, мені важко встановити.

У Полтаві розкол проходив наприкінці 1917 р. і на початку 1918 р. Після розколу українські соціал-демократи у Полтаві, як організація, не існували. Найбільш помітні члени української соціал-демократії Тарас Криворотченко, Легейда та інші... ввійшли до КП(б)У, а Косенко і ще кілька залишились в основній УСДРП. На той час я уже перебував у Полтавській організації більшовиків і з відома губкому проводив розкол у.с.-д.

Група вказаної організації, що відкололася, назвала себе у.с.-д. (ліві) і цю назву оформила під час 2-го Всеукраїнського з'їзду Рад у Катеринославі в березні 1918 р. Фракція складалася з 51 товариша лівих

у. с.-д. Було обрано тимчасове бюро і там же постановлено мати контакт з більшовиками з усіх питань і при організації більшовицької партії України влитись туди у повному складі.

Незабаром відбулася нарада у Таганрозі. Одночасно з Таганрозькою нарадою більшовиків було вирішено скликати з'їзд (у. с.-д.) перед з'їздом більшовиків і основним питанням порядку денного поставити злиття. На Таганрозькій нараді до нас примкнули тт. Слинько Петро і Карончевський, співробітник ЦВК України. Слинько працював у редакції тодішнього офіційного органу. При розпуску ЦВК України до складу «Дев'ятки» — Тимчасового повстанського уряду *, крім чотирьох більшовиків і чотирьох есерів **, увійшов від групи у. с.-д. (лівих) т. Врублевський, а кандидатом — Буценко.

Врублевський під час організації повстання на Україні був розстріляний гайдамаками. Місце у «Дев'ятці» зайняв Буценко.

Перед з'їздом було організовано змішану комісію з більшовиків і групи у. с.-д. (лівих). Від комуністів-більшовиків входили до складу комісії Ісаак Крайсберг і, здається, Гамарник Ян, від у. с.-д. (лівих) — Слинько Петро і Буценко. Нарада тривала всього десять хвилин; було досягнуто угоду з усіх принципових питань, крім назви партії на Україні: українська чи України. Зважаючи на те, що твердого рішення не було ні одної, ні другої сторони, вирішено було передати це питання І з'їздові більшовиків України для його розв'язання.

На з'їзді урочисте об'єднання відбулося одноголосно після промов Пятакова, причому до складу першого ЦК КП(б)У було введено з колишніх у. с.-д. (лівих) Буценка, а кандидатом — Слинька. До складу 2-го скликання ЦК КП(б)У *** входив Петро Слинько.

Слід сказати, що група товаришів, яка відколосалася, складалася майже на 90% з робітників і всі товариші відіграли помітну роль у революційній партійній роботі, за винятком Медведя, що ганебно дезертував після злиття.

Поплатилися життям у роки громадянської війни Неронович, Врублевський, Слинько Петро, Галя Тимофєєва та інші. З харківських товаришів, крім Медведя і Ягельського, нікого не пам'ятаю.

Треба відзначити в історії, що окремі товариші з групи лівих українських соціал-демократів в цілому відіграли велику роль у боротьбі з петлюрівщиною, у Радах, в масах, на селі і в центральних органах, хоч би, наприклад, у «Дев'ятці» — повстанському урядові, де перевага більшовиків досягалася голосом представника лівих у. с.-д., адже так звані ліві українські есери вели антикомуністичну політику.

В національному питанні група з II Всеукраїнського з'їзду [Рад] зайняла правильну позицію, що здійснювалася партією в цілому, отже самостійницький ухил не помічався.

Ще пару слів про воронезький з'їзд, який не відбувся внаслідок відступу більшовиків; тому замість Воронежа у Москві 1 травня 1918 р. відбулася розширена нарада, у якій брали участь представники 13 організацій. Особливо значна кількість представників була від Авдіївської організації залізниці — числом у 10 чоловік, всього ж було 43—45 товаришів. Для цього невеликі кошти були відпущені ЦВК України.

У багатьох (мабуть деяких. — М. П.) місцевостях були організації комуністів — більшовиків, але мали вони назву у. с.-д. (ліві) лише тому, що не було об'єднуючого центра на Україні. Всіх членів групи, чи правильніше у. с.-д. (лівих), на Україні налічувалося близько 225 товаришів.

До складу ЦВК України другого скликання входили 7 товаришів; до першого, пам'ятаю, — три товариші: Медведь, Неронович і Буценко, кооптовані до Полтавської міської Ради і губвиконкому.

* Йдеться про Всеукраїнське бюро.

** Лівих есерів.— М. П.

*** Йдеться про ЦК КП(б)У, обраний II з'їздом КП(б)У.

Перед злиттям і виробленням тез до з'їзду в складі делегації до В. І. Леніна були направлені Пятаков, Бубнов, Затонський, Гамарник, Рафаїл, Шварц, Квірінг, Скрипник, Епштейн та ін., від у. с.-д. (лівих) — Слинько Петро і Буценко. Візит був офіційний, обговорювалися тези Епштейна, Скрипника і Пятакова. Тези було прийнято.

Ось усе, що залишилося в пам'яті.

Летопись революции.— 1923.— № 4.— С. 121—122.

* * *

Відразу після затвердження порядку денного з'їзд розглянув заяву групи лівих українських соціал-демократів з проханням прийняти їх в ряди Комуністичної партії. Ця група відокремилась від буржуазно-націоналістичної партії українських соціал-демократів після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли навіть обдурені люди зрозуміли контрреволюційну суть цих українських меншовиків, вожаками яких були Винниченко, Петлюра та інші, що орудували в Центральній раді. Кращі представники групи українських лівих соціал-демократів уже в кінці 1917 — на початку 1918 року співробітничали з більшовиками.

Питання про прийняття тих лівих українських соціал-демократів, які на ділі цілком порвали з УСДРП, в партію більшовиків постало вже на Таганрозькій нараді. На момент I з'їзду КП(б)У до групи лівих соціал-демократів входило приблизно 225 чоловік. Після оголошення заяви цієї групи I з'їзд КП(б)У прийняв резолюцію, у якій відмічалось, «що українські ліві соціал-демократи вже давно порвали зв'язок з офіційною УСДРП, визнали себе комуністами (більшовиками) і працюють разом з комуністами, злившись в одну організацію» і «що, таким чином, відокремленої від комуністичної партії ЛУСД не існує» *.

Спогади про Перший з'їзд КП(б)У.—
К., 1958.— С. 36—37.

* * *

ПІСЛЯ З'ЇЗДУ

Вперше обраний Центральний Комітет КП(б)У обрав Закордонне бюро ЦК. На першому ж засіданні всіх членів ЦК прикріпили до губерній України і більшості з нас було запропоновано виїхати на нелегальну роботу — керувати партизанською і партійною підпільною боротьбою.

У другій половині липня — на початку серпня ми, троє членів ЦК — Ш. А. Грузман, Аким (П. Ровнер) і я, — вирушили через Курськ. За допомогою і при сприянні Зафронтбюро і політпрацівників Червоної Армії нам вдалося пройти по суті фронт у напрямі Ржева і підводчик за царські грошові знаки доставив нас путівцями лісом, в основному вночі, до Белгорода. Потім ми у товарних вагонах з мішочниками легко доїхали до станції Харків-Товарний.

У Харкові в одній з аудиторій університету ввечері того ж дня відбулося підпільне засідання під головуванням Безчетвертного Миколи. На цьому вузькому керівному органі — так називалася четвірка по керівництву підпільною партійною діяльністю на Лівобережжі — були присутні Ю. М. Коцюбинський, І. К. Дудка (Петинський) і ми троє, що тільки-но прибули.

* У роки громадянської війни більшовики України проводили велику роботу, спрямовану на викриття антинародної суті дрібнобуржуазних партій і залучення на свій бік введених в оману ними революційних елементів. Приймаючи в КП(б)У в індивідуальному порядку представників дрібнобуржуазних партій і груп, що розпалися, як, наприклад, українських лівих соціал-демократів, вони виховували їх у дусі марксизму-ленінізму.— М. П.

Ю. М. Коцюбинського відкликали у розпорядження ЦК КП(б)У. У четверці я його замінив. Через два дні я виїхав у Зміївський повіт. Ш. А. Грузман відбув у Катеринослав, а Аким (П. Ровнер) поїхав на Миколаївщину. Слід відзначити, що Ш. Грузмана восени 1918 р. в районі Катеринослава було вбито бандитами з числа українських буржуазних націоналістів.

У Зміївському повіті ширився повстанський рух, палили поміщицькі маєтки, пускали під укіс поїзди з продовольчими вантажами, що йшли до Німеччини. Цей партизанський рух очолював матрос — коваль тов. Шевченко Федір Георгійович.

Мене попросили зміївські і тарановські товариші допомогти їм організувати повітову партійну конференцію. Така конференція відбулася поблизу станції Беспалівка у селі Пасіки. На конференції були представники від більшості волостей Зміївського повіту. Всього близько ста товаришів.

З великою увагою вислухали делегати мою доповідь про Перший Всеукраїнський з'їзд більшовиків. Велике радісне враження справило на делегатів конференції повідомлення про відвідання членами I з'їзду КП(б)У товариша В. І. Леніна. Поранений боєць тов. Гарб Кузьма у своєму виступі сказав: «Яке щастя побачити Леніна. Я от видужаю і зумію через трупи буржуїв-поміщиків дістатись до Москви і побачити нашого рідного вождя Леніна». Такий настрій, великий революційний ентузіазм був у всіх товаришів — радянських патріотів Зміївського повіту.

Далі Донбас. У Слов'яносербському повіті, куди входили Луганськ і Алчевськ (нині міста Ворошиловград і Комунарськ. — М. П.), я проводив нелегальну більшовицьку роботу під керівництвом К. Є. Ворошилова ще за царизму. Наприкінці вересня 1918 р. тут лютували козацькі банди. За найменшу підозру робітників вішали. Коли я рано-вранці прибув у Луганськ і йшов до Кам'яного Броду, то побачив кілька трупів, що висіли або на гаках телеграфних стовпів, або на дротах. Тюрми були переповнені робітниками. Частина заарештованих білі козаки — красновці вивозили у напрямі Азовського моря і ніхто з них не повертався.

Але, незважаючи на жорстокий терор, підпільна організація на чолі з Семеном Поповим, Погрібним та ін. розгортала свою нелегальну діяльність. Випускалися прокламації і народ у Луганську, на шахтах і заводах, у селах активно допомагав підпільній більшовицькій організації й давав відсіч контрреволюційній козацькій красновщині.

В Жилівському селищі поблизу Лозової — Павліки (нині входять до складу м. Стаханов. — М. П.) у вироблених шахтах була штаб-квартира більшовиків і Попов Семен мені порівняв: «Це не «Люкс» московський, звідки ви мене відправляли на підпільну роботу, це наша шахтарська цитадель і з неї ми розгромимо козацьку контрреволюцію». Були в нас підпільні явки у Кам'яному Броді, у с. Вергунка, мали ми зв'язок з в'язницею.

У перших числах січня 1919 р. більшовикам-підпільникам Донбасу вдалося значною мірою полегшити успішне просування Червоної Армії. З великою радістю робітники зустріли Червону Армію — бригаду Дибенка. Багато робітників — луганчан стали червоними бійцями, переслідували білу нікчому за р. Донець. Рідні і діти робітників приносили в окопи харчі й воду.

Зустріч червоних воїнів було ознаменовано величезним мітингом. І я у своєму слові, разом з Поповим, від імені більшовиків-підпільників привітав переможну Червону Армію і закликав населення до дальшої допомоги, бо боротьбу ще далеко не закінчено. Мітинги у місті продовжувались до пізньої ночі. І запис у ряди КП(б)У дав нові сотні славних луганчан у ряди ленінської партії.

Публікується вперше.
Переклад з російської.
Оригінал зберігається в упорядника.

Р. Я. КУПЕРШМІДТ,
член КПРС з 1917 р., делегат I з'їзду КП(б)У під псевдонімом Булгакова
ДЕЛЕГАТ ВІД БІЛЬШОВИКІВ БІЛОЇ ЦЕРКВИ

Ще у 1915 р. ми, молоді робітниці-тютюнниці, виконували завдання невеликої більшовицької організації, що діяла у Білій Церкві. Зокрема, розклеювали прокламації, поширювали нелегальні революційні видання тощо. Після Лютневої революції, на початку квітня 1917 р. Київський губернський комітет РСДРП(б) затвердив нашу Білоцерківську більшовицьку організацію.

Водночас групу товаришів, у тому числі й мене, прийняли в ряди ленінської партії. Протягом 1917 р. наша організація проводила велику роботу серед пролетарів, ремісників і солдатів Білої Церкви, боролася з есерами, меншовиками, бундівцями, українськими буржуазними націоналістами. Взимку, після розгрому Центральної ради, в Білій Церкві встановилася Радянська влада. Проте незабаром у зв'язку з вторгненням німецьких військ наша партійна організація змушена була перейти на нелегальне становище. Частина комуністів виїхала у Радянську Росію чи в інші райони України. Для підпільної роботи було залишено мене, С. Хаєнко, Б. Фамільян та деяких інших товаришів.

Відразу після вступу в місто кайзерівських військ відбулися конспіративні збори комуністів. Секретарем більшовицької організації було обрано І. Черкаського. Ми намітили план роботи, розподілили обов'язки і завдання між усіма членами партії.

Мені доручили підтримувати зв'язок з Київським підпільним ревкомом та організацію явок. До Києва я приїздила два — три рази на тиждень. Відомих мені явок у місті було кілька. Пам'ятаю явочні квартири на вулиці Жилинській (нині вул. Жаданівського) у молочній. Пароль там був — «голландський сир». В їдальні, що розміщувалася на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці (нині Саксаганського), слід було запитати «домашній обід на замовлення». На Подолі явка організувалася у кравецькій майстерні. На явках я одержувала завдання для більшовиків Білої Церкви, листівки і газети, гроші, паспорти та інші документи для нашої й сусідніх організацій.

У Білій Церкві явка була в мене на квартирі. Сюди приїжджали наші товариші з підпільних організацій і груп навколишніх повітів, зокрема із Сквири, Рокитного, Ставищ тощо. Вони отримували директиви й інструкції Київського ревкому, листівки та інші друковані видання, зброю, патрони, гроші.

Наприкінці травня чи на початку червня на одній з явок у Києві мені доручили передати секретарю нашої підпільної більшовицької організації, що має зібратися конференція чи з'їзд комуністів усієї України і що нам необхідно обрати делегата. Після мого повернення до Білої Церкви були скликані партійні збори, на яких відкритим голосуванням делегатом з'їзду було обрано мене. Одержавши випуску з протоколу партійних зборів, я приїхала до Києва на явку. Звідти мене переадресували на іншу явочну квартиру, де я зустрілася з товаришем Лаврентієм (Картвелішвілі). Він видав мені посвідчення-мандат, в якому вказувалося, що я делегат з'їзду від комуністів України. Лаврентій докладно інструктував мене, як необхідно їхати, як триматися в дорозі. Він також попередив, щоб я нікому не говорила, чого їду до Москви. Посвідчення, видане мені, за порадою Лаврентія, сховала у черевик, під устілкою, приклеївши її.

Дорога була дуже важкою й тривала шість діб. Прибувши у Москву ввечері, я мала знайти Будинок Рад, що розміщувався на Тверській вулиці (нині Горького). Оскільки у столиці діяв стан облоги, то мені довелося всю ніч сидіти в якійсь міліцейській дільниці. Ранком пішла шукати зазначену вище вулицю й незабаром опинилася в Будинку Рад. Там я знайшла В. Затонського і подала йому свій мандат.

На відкриття з'їзду не попала, оскільки запізнилася на один день. Працював він в умовах повної конспірації. Майже всі делегати брали участь у роботі з'їзду під псевдонімами. Під час реєстрації мені дали прізвище «Булгакова», на яке й було видано мандат делегата з ухвальним голосом. Такий підхід був єдино правильним. Адже всі ми мали повернутися на окуповану німцями Україну, де шибениці були в кожному селищі.

З'їзд проходив дуже бурхливо. З ряду питань тактики йшли гострі суперечки між так званими правими і «лівими». Я, як і більшість киян, голосувала, звичайно, за «лівих». Наша організація діяла поблизу одного з центрів повстанського руху на Правобережній Україні. На той час вже розпочалося могутнє повстання селян Таращанського та Звенигородського повітів, розташованих недалеко від Білої Церкви.

Велика дискусія на з'їзді велася з питання про Народний Секретаріат. З доповіддю про діяльність комуністичної фракції у Народному Секретаріаті виступив А. С. Бубнов. Він повідомив про те, що в середині квітня в Таганрозі Центральний Виконавчий Комітет Рад України замість ЦВК та Народного Секретаріату створив Всеукраїнське бюро по керівництву повстанською боротьбою, до складу якого ввійшли 9 чол., відоме як «Повстанська дев'ятка». На нього покладалося завдання по організації збройної боротьби проти німецьких окупантів. Всеукраїнське бюро проводило велику роботу по створенню підпільних ревкомів на Україні. Воно налагодило зв'язок з багатьма районами України, забезпечувало їх літературою, зброєю й коштами. В ряді місць були організовані воєнно-польові штаби.

На з'їзді виникли суперечки з питання, чи варто зберегти «Повстанську дев'ятку» або навіть Народний Секретаріат — це пропонували «ліві» та М. О. Скрипник, чи розпустити їх і створити натомість Всеукраїнський воєнно-революційний комітет. Цього домагалися праві — Катеринославці. На голосування було висунуто дві резолюції. Одна — Івана Смирнова (Ласточкина) (на з'їзді він був під псевдонімом Мулахін) — за збереження Народного Секретаріату і друга — Я. А. Яковлева (Епштейна) — за його розпуск. Голосування було поіменним. Я віддала свій голос за резолюцію І. Смирнова. Незначною більшістю голосів — 34 проти 28 — пройшла резолюція правих.

Під час роботи з'їзду стався заколот лівих есерів. Усі делегати з'їзду були мобілізовані й брали участь у його придушенні. Я була бійцем санітарного загону.

Після закінчення з'їзду всі делегати вирушили через кордон на окуповану Україну. В Білу Церкву я поверталася дуже довго, у вигляді бідної селянської дівчини, яка їде на найближчий базар.

Після приїзду додому відбулися збори комуністів Білоцерківської підпільної партійної організації, на яких я поділилася своїми враженнями про з'їзд. Слід відзначити, що при обговоренні мого звіту деякі товариші критикували мене за те, що я голосувала за «лівих». Незабаром ми одержали через Київ матеріали та рішення з'їзду.

Безперечно, I з'їзд КП(б)У дав могутній поштовх нашій діяльності. Значно посилилась організаційна і пропагандистська робота. Направлений з Києва Р. Іцковський допоміг нам створити ревком Білоцерківської округи, до якої ввійшли Біла Церква, Тараща, Сквиря, Рокитне й Ставище. До складу ревкому ввійшли Р. Я. Купершмідт, Р. Іцковський та С. Хаєнко. Було встановлено тісний зв'язок з підпільною більшовицькою організацією Таращі. Я особисто виїжджала туди, познайомилася там з Ганною Чумбаровою. З її допомогою встановила прямий зв'язок з Поліною Бродською, яка очолювала Таращанську підпільну організацію КП(б)У.

Після з'їзду посилилась також робота по організації партизанських груп і загонів. Їх командири чи зв'язкові приходили на явочну квартиру ревкому Білоцерківського округу, що містилась у мене вдома, одер-

жували тут директиви та розпорядження Київського губревкому й інші матеріали.

На початку жовтня 1918 р. у зв'язку з провалом однієї з явочних квартир мене було заарештовано. У в'язниці опинилися дочка і син господарки квартири, в якій я мешкала, безпартійні Б. та Ш. Сліпаки. Слід зазначити, що вони активно допомагали нам у партійній роботі. В архіві збереглося донесення київського губернського старости до департаменту державної варти від 5 листопада 1918 р. про мій арешт і захоплені під час обшуку документи. Це дає можливість скласти уявлення про масштаби діяльності білоцерківських комуністів. У ньому, зокрема, говориться: «...Вже тепер можна бачити з надісланих матеріалів, взятих при обшуку у Риви Купершмідт в місті Білій Церкві, наскільки значна вказана організація, що охоплює кілька повітів».

З даного матеріалу цілком можна встановити, що окружний комітет партії комуністів-більшовиків підтримував зв'язок і поширював свою діяльність на чотири повіти: Васильківський, Сквирський, Київський і Каневський. Комітет, як встановлено, був організований у жовтні 1918 р. і як видно з призначеного до випуску свого органу «Коммунист» № 1, передбачав зразу ж розпочати організаційну роботу і займатися поширенням партійної літератури. На основі розпорядження губернського революційного комітету окружний комітет вжив заходи щодо виявлення особового складу й матеріального становища повітів на предмет визначення чисельності членів партії, співчуваючих їй і здатних носити зброю.

З цією метою було надруковано «щотижневі відомості», а також копії протоколів засідань, які свідчать, що окружний комітет збирався у Білій Церкві, починаючи з жовтня 1918 р. Засіданнями керував якийсь «товариш Борис», що займав посаду секретаря. Головними діячами в комітеті були: «Борис», «Качерін» (він же Каширін), «Моріс», «Ножин», «Булгакова»¹.

Після безрезультатних допитів у Білій Церкві мене й обох Сліпаків відправили етапним порядком до Лук'янівської в'язниці у Київ, звідки нас звільнили 16 грудня повсталі київські робітники, коли в місто вступили петлюрівці.

Наприкінці грудня 1918 р. я повернулася до Білої Церкви. В той час там діяла група товаришів з Ходоркова, направлена Київським ревкомом. Серед них були К. Азволінський, Антон Левченко, Фаня Шатан. Під керівництвом Київського обкому КП(б)У та обласного ревкому активізувалася підпільна робота. Знову в мене, але вже в іншому місці, у районі Олександрії було створено явочну квартиру.

У лютому 1919 р. Червона Армія вигнала петлюрівців з Білої Церкви й там було відновлено Радянську владу. Проте окремі куркульські банди ще діяли. Так, наприкінці березня банди Гончара та Палія напали на військовий комісаріат Білої Церкви. Вони вбили кількох чоловік й зокрема воєнного комісара товариша Антона Горбинського. Його ім'ям названо вулицю в місті.

¹ Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.): Сб. документов и материалов.— Киев, 1962.— С. 105—106.

ПІДГОТОВКА МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Н. Н. Глазунова.

Подготовка рабочей смены.

Київ : Вища шк., 1987.— 200 с.

Успішне переведення економіки країни на шлях інтенсивного розвитку, втілення в життя концепції прискорення неможливе без глибокого оволодіння трудящими основами науково-технічних знань, без їх високої професійної майстерності, свідомого, творчого ставлення до справи. Це насамперед стосується робітничого класу, якому належить авангардна роль у житті суспільства. «Завдяки своєму становищу в системі соціалістичного виробництва, — підкреслювалося в Політичній доповіді ЦК КПРС XXVII з'їздові партії, — політичному досвіду, високій свідомості й організованості, трудовій і політичній активності робітничий клас згуртовує наше суспільство, відіграє провідну роль у вдосконаленні соціалізму, комуністичному будівництві»¹.

Головним джерелом навчання й виховання кваліфікованих робітничих кадрів є навчальні заклади державної системи професійно-технічної освіти. Дослідженню та узагальненню досвіду КПРС, місцевих партійних організацій по керівництву підготовкою нових поповнень робітничого класу через цю систему і присвячена рецензована монографія Н. І. Глазунової. Багатий і різноманітний матеріал для своєї книги, який став основою серйозних узагальнень, автор почерпнула з архівів, літературних джерел, статистичних збірників, а то й безпосередньо з життя. Значна його частина введена до наукового обігу вперше.

Майбутній історіограф з повним правом зможе віднести цю працю до числа тих, що поклали початок розробці історії діяльності КПРС по вдосконаленню підготовки та виховання робітничої зміни в системі професійно-технічних шкіл у 1959—1987 рр.

Структура дослідження дала змогу досить повно показати нагромаджений у країні за останню чверть століття значний досвід підготовки молодих робітничих кадрів, розвитку та зміцнення профтехшколи.

На основі марксистсько-ленінської методології Н. І. Глазунова аналізує основні етапи становлення й розвитку радянської професійно-технічної школи, тенденції, які мали місце в цьому процесі,

Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.— К., 1986. — С. 60.

обгрунтовує необхідність удосконалення та перебудови системи профтехосвіти у відповідності з Шкільною реформою 1984 р. В книзі глибоко аналізуються перші підсумки її реалізації, труднощі, які виникли при цьому, та корективи, що їх на основі вимог XXVII з'їзду КПРС вносять нині у проведення реформи Центрального Комітету партії, Радянський уряд, первинні парторганізації, Ради народних депутатів, органи профтехосвіти.

Позитивною рисою монографії є комплексний підхід до вивчення порушених у ній проблем, висвітлення історичного досвіду партійного керівництва профтехшколою та розкриття політичної й організаторської роботи парторганізацій по її розвитку в органічній єдності.

Підвищення рівня керівництва системою профтехосвіти в умовах її організаційної перебудови, робить висновок Н. І. Глазунова, виявлялося насамперед у неухильному зростанні його наукових основ, пошуку та застосуванні дійових методів і форм партійного впливу на весь механізм підготовки молодого робітничого зміни. Виявлялося воно й у послідовному здійсненні курсу на підвищення відповідальності та ініціативи Рад народних депутатів, профспілкових і комсомольських організацій, широкої громадськості за виховання гідного поповнення робітничого класу.

Значну увагу приділено в монографії комплексу питань, пов'язаних з підвищенням якості підготовки молодих робітників. Автор, зокрема, розкриває багатогранну діяльність партії по керівництву первинними парторганізаціями системи профтехосвіти та її органами, які в досліджуваний період чимало зробили для створення і зміцнення матеріально-технічної бази профтехшколи, орієнтації та комплектування ПТУ, добору, розстановки й виховання керівних та інженерно-педагогічних працівників, особливо майстрів виробничого навчання, викладачів загальноосвітніх дисциплін, для підвищення рівня їх методичної та професійної майстерності.

Підкреслюється в праці й роль наукових установ і вузів у розробці навчально-нормативної документації для профтехучилищ, у становленні їх як середніх навчальних закладів.

Отже, діяльність партійних і громадських організацій, працівників профтехшколи по дальшому вдосконаленню підготовки кваліфікованих робітничих кадрів сприяла підвищенню ролі системи професійно-технічної освіти у цій важливій справі, перетворенню її на основне джерело підготовки для народного господарства всебічно розвинутих, технічно грамотних молодих робітників, професійна майстерність яких відповідає вимогам сучасного

виробництва з урахуванням перспектив його розвитку.

Безсумнівний інтерес і наукову цінність становить дослідження автором міжнародного значення досвіду підготовки кваліфікованих кадрів робітничого класу в СРСР. Заповнюючи прогалину у висвітленні цього питання, Н. І. Глазунова переконливо показала всебічну безкорисливу допомогу, що її подає Радянський Союз молодим державам у створенні та розвитку там систем підготовки робітничих кадрів, у формуванні національного робітничого класу в цілому, що розширює соціальну базу їх боротьби проти імперіалізму та внутрішньої контрреволюції. У рецензованій монографії аргументовано розкрито положення про те, що практика партійного керівництва системою профтехосвіти в СРСР творчо використовується братніми партіями країн соціалістичної співдружності, зокрема держав—членів РЕВ, які тісно взаємодіють у справі підготовки робітничих кадрів.

Дослідження Н. І. Глазунової дає змогу глибше простежити основні тенденції процесу відтворення і формування молоді порослі робітничого класу, з'ясувати характер діяльності партії по дальшій творчій розробці і втіленню в життя ленінських принципів проведення єдиної державної політики в цій галузі.

Практичне значення рецензованої монографії полягає також у тому, що в ній містяться належно обгрунтовані конкретні рекомендації, які стосуються дальшого вдосконалення партійного керівництва професійно-технічною школою, зроблені на основі глибокого вивчення її проблем, аналізу недоліків у підготовці нових поколінь робітничого класу. Заслугує на увагу й та обставина, що автор не обмежує своє дослідження сучасним етапом розвитку профтехосвіти в країні, а й намагається акцентувати увагу читачів, спеціалістів на необхідності вже зараз шукати нові шляхи і форми підвищення ефективності підготовки, навчання і виховання молодих робітників у профтехучилищах. При цьому вона ставить метою підкреслити не лише більш-менш очевидні тенденції розвитку навчальних закладів, а й дати власне трактування положень Шкільної реформи та нової редакції Програми партії про зближення і злиття загальноосвітньої та професійної шкіл, створення єдиної політехнічної трудової школи майбутнього.

Водночас у ході розкриття теми дослідження Н. І. Глазунової не вдалося уникнути й певних недоліків та упущень. Так, вона правомірно твердить, що науково-технічна революція ставить високі вимоги

до підготовки сучасного робітника, що освіта є регулятором соціально-класової структури і що це зумовлює необхідність загальної середньої освіти. На наш погляд, тут бажано було б підкреслити, що це дуже складний процес. Ще тривалий час існуватиме потреба і в робітниках масових професій, у тому числі не обов'язково з середньою освітою. Групи людей, що не мають її, зберігаються, не виключене їх певне кількісне збільшення. Впадає в око відсутність у праці (її вступній частині) органічного переходу при висвітленні форм підготовки молодих робітників через профтехшколи у 30-х роках і в 50-ті роки. Таку перехідну форму являла собою система державних трудових резервів, яка була створена в 1940 р. і стала прообразом сучасної системи професійно-технічної освіти.

Розглядаючи роботу Рад народних депутатів по розвитку професійної школи, авторів варто було б розкрити позитивний досвід, нагромаджений єдиними постійними депутатськими комісіями з народної та професійно-технічної освіти.

У монографії наголошується, що плінність кадрів серед випускників середніх профтехучилищ нижча, ніж серед робітників, підготовлених безпосередньо на виробництві. На основі цього робиться висновок про переваги системи профтехосвіти. Але ж не слід забувати, що випускники училищ зобов'язані відпрацювати певний строк на базовому підприємстві. Так що питання про те, яка причина лежить в основі їх меншої плінності, залишається відкритим.

Книга Н. І. Глазунової написана в тому об'єктивно-критичному дусі, який цілком співзвучний сучасному стилю аналізу складних соціальних проблем. Автор, як уже зазначалося, показує не тільки успіхи, а й труднощі, недоліки в діяльності профтехшколи в розглядуваний період. Однак історизм дослідження було б значно посилено, якби ці труднощі та недоліки порівнювалися б з упущеннями, що мали місце на попередніх етапах. Так, застаріле устаткування, нестача навчально-виробничих приміщень завжди були уразливим місцем у системі освіти. Але якою мірою потреба в них на сучасному етапі відрізняється від попередніх періодів, — про це хотілося б знати детальніше.

І все ж цінність дослідження Н. І. Глазунової не викликає сумніву. Воно значно розширює уявлення про діяльність Комуністичної партії у справі підготовки робітничої зміни.

М. І. КРАВЧУК (Київ).

**ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ
ПРО РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА НА ЧЕРКАЩИНІ
В 1917—1985 рр.**

*Развитие социалистического
сельского хозяйства Черкасщины,
1917—1985:*

Сб. документов и материалов.

Днепропетровск : Промінь, 1986.— 240 с.

Публікаціям джерел з історії сільського господарства Радянської України досі приділялася недостатня увага. Кількість видань, спеціально присвячених цій темі, не перевищує й десяти. Тому вихід у світ збірника документів і матеріалів про розвиток сільського господарства на Черкащині за майже весь радянський період розширює джерельну базу з аграрної історії республіки. Підготовка цього збірника в основному відповідає сучасному стану археографічної практики.

Хронологічні рамки збірника, присвяченого історії області, охоплюють майже весь радянський період. Це свідчить про велику роботу, виконану його упорядниками. Перед ними постало чимало складних завдань, можливість розв'язання яких обмежувалася незначним обсягом книги. Нове видання адресоване лекторам, пропагандистам і широким колам читачів. Однак вважаємо, що збірник заслуговує на увагу насамперед учених, оскільки вміщені у ньому документи відповідають вимогам наукових видань. З 178 матеріалів 136 відібрані з ЦДАЖР УРСР, партійних та державних архівів Київської та Черкаської областей, ряду відомчих архівосховищ. Крім того, до деяких документів вміщено примітки, в яких наведені дані доповнюють їх зміст. 14 матеріалів залучено з різних видань партійних і державних органів. Включено також 28 кореспонденцій, статей та інформацій з періодичної преси. Таким чином, три чверті документів збірника публікуються вперше.

Це певною мірою компенсує дуже стисле розкриття теми, неминує при таких широких хронологічних рамках видання й невеликому обсязі книги.

В 19 матеріалах періоду 1917—1928 рр. подано інформацію про заходи по зміцненню селянських господарств і створенню передумов для суцільної колективізації села. З документів можна дізнатися про державну матеріальну допомогу, податкові та інші економічні пільги трудовому селянству (док. №№ 12, 16), розвиток кооперативного руху, а також про господарську, організаційну, агрокультурну й просвітницьку роботу кооперації (док. №№ 10, 13), створення перших комун навесні 1919 р. (док. №№ 2, 3). Статут 1920 р. однієї з артілей (док. № 5), в якому міститься важливий матеріал про організаційно-господарське життя села до початку масової колективізації, напевне, зацікавить дослідників. Подібні статuti колгоспів у публікаціях трапляються надзвичайно рідко, та й ті відносяться в

основному до більш пізнього періоду — другої половини 20-х років.

Періодам суцільної колективізації 1929—1932 рр. і дальшого розвитку колгоспного ладу в 1933—1941 рр. присвячено відповідно 10 і 20 документів. У них порушуються питання про хід та підсумки проведення колективізації (док. №№ 23, 30), постачання техніки господарствам (док. №№ 33, 34, 40, 42), рух двадцятип'ятитисячників (док. № 24), трудові звершення колгоспників, зокрема рух п'ятисотенниць, започаткований саме на Черкащині ланковими М. В. Гнатенко та М. С. Демченко (док. №№ 35, 40, 41, 42). Незважаючи на недостатню кількість архівних матеріалів цього періоду, упорядники залучили кілька оригінальних документів. Уперше опубліковано докладний звіт про роботу однієї з МТС — Черкаської — за 1931—1934 рр. Крім важливих даних про стан виробничих фондів, забезпеченість МТС кваліфікованими кадрами тощо, з документа можна одержати інформацію про питому вагу виконаних нею робіт у колгоспах. Це дає можливість визначити рівень механізації сільськогосподарської праці на той час. У збірнику вміщено також матеріали, які безпосередньо характеризують стан сільського господарства по окремих районах (док. №№ 42, 48, 49), свідчать про урожайність культур і продуктивність тваринництва. Кілька документів присвячено окремим подіям суспільно-політичного життя на Черкащині в довоєнні роки.

У цілому довоєнний період подано в збірнику тільки у позитивному плані. Навіть такі драматичні події, як голод 1921—1922 рр., перекручення під час проведення суцільної колективізації, не згадуються. Щоправда, в документі № 7 йдеться про розподіл між колгоспами Київщини насіння взимку 1922 р., але з нього незрозуміло, чи слід пов'язувати даний факт з голодом? Що ж до відображення кризисного стану сільського господарства у 1932—1934 рр., то упорядники замість матеріалів про безладдя в колгоспній економіці вмістили документ про успіхи окремих передових господарств і колгоспників Черкащини (док. № 32).

Періоду відбудови економіки області, який охоплює 1943—1950 рр., присвячено 27 матеріалів збірника, розвитку сільського господарства у 1951—1965 рр. — 34, останнім п'ятиріччям — 68 документів, 19 з яких залучені з відомчих архівів. На жаль, період 50-х — першої половини 60-х років представлений меншою кількістю матеріалів порівняно з попередніми роками.

Серед основних питань, які порушуються в документах післявоєнного періоду, кількісне та якісне зростання основних виробничих фондів (док. №№ 62, 89, 118, 120, 137, 142, 146, 148, 155, 166, 172), впровадження передового досвіду й досягнень науки і техніки в сільське господарство, науково-дослідна робота в колгоспах і радгоспах області та інші заходи щодо інтенсифікації галузі (док. №№ 71, 91, 113, 127, 135, 145, 162, 164,

173, 174), шефська допомога селу колективів промислових підприємств (док. №№ 67, 77, 101, 121, 143, 157). Порівняно з публікаціями попередніх років у рецензованому збірнику більше приділено місця даним про виробництво сільськогосподарської продукції за різні роки, навіть неурожайні — 1946 р., 1963 р., 1964 р. Проте, як і при відображенні початку 30-х років, для характеристики стану сільського господарства в 1946—1947 рр. подано лише інформацію про досягнення передових колгоспів-мільйонерів (док. № 65) у 1944—1947 рр. Лише лист-рапорт учасників наради передовиків сільського господарства Шполянського району до ЦК ВКП(б) (док. 61) дещо прояснює реальну картину, але недостатньо.

Крім того, упорядники дещо захопилися порівняннями відомостей до і після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС (док. №№ 110, 114, 155, 172 та ін.) й подають недостатню інформацію за останні два десятиріччя. Втім, можна припустити, що самі матеріали обходять складності розвитку сільського господарства. Так, здавалося б, що в такому відповідальному документі, як доповідна записка відділу пропаганди та агітації секретаріатові обкому партії про досягнення галузі в 1971—1973 р. (док. № 137), повинні бути конкретні показники за цей період. Однак у ньому введено середній за вказані роки показник, що фактично приховує труднощі важкого для сільського господарства республіки 1972 р. Навряд чи у цьому документі взагалі не згадуються труднощі, але встановити це важко, тому що частина тексту упорядниками опущена. На жаль, археографи не завжди дотримуються положення «Правил видання історичних документів в СРСР» про необхідність викладати зміст вилучених з оригіналів частин. Внаслідок цього період 1965—1985 рр. у збірнику неправомірно представлений як нібито абсолютно успішний для сільського господарства. Лише поодинокі матеріали свідчать про ті чи інші складні проблеми того часу. Так, у звіті обласного статуправління про закупку зерна в 1977 р. відзначається загальне перевиконання плану заготівель, але водночас вказується на те, що планові поставки не було виконано у 18 з 20 районів області.

Певне місце у збірнику приділено таким питанням, як підготовка кадрів для сільського господарства (док. №№ 79, 81, 84, 85, 107, 147, 163), допомога селян України в освоєнні цілинних земель у Казахстані (док. №№ 83, 86, 99, 149), трудова активність колгоспників. Документів же про кількісний та якісний склад останніх, їх добробут, культурний рівень, суспільно-політичну активність, на жаль, недостатньо. Ряд матеріалів містить змістовну інформацію про розвиток міжобласного змагання колгоспників (док. №№ 100, 134, 138, 139). Окремі документи з вказаних питань пов'язані між собою змістом і послідовно розкривають той чи ін-

ший аспект теми (док. №№ 81, 82, 84, 117, 122 та ін.).

Як позитивний факт слід відзначити наявність у збірнику матеріалів, що зафіксували деякі проблеми в соціалістичному змаганні колгоспників. Так, чи не вперше у книзі міститься інформація про його підсумки. Читач дізнається про те, скільки учасників змагання не виконали своїх зобов'язань (док. № 139). У довідці Черкаського райкому партії про розвиток на селі руху за комуністичне ставлення до праці (док. № 108) висвітлено фактично тільки кількісну сторону цього важливого почину, а про якісну йдеться в стандартних фразах. Матеріали про змагання окремих передових колективів одночасно з кількома сотнями інших бригад і ланок не можуть не викликати сумніву щодо ефективності дотримання його принципів (док. №№ 134, 139). Однак залучення окремих документів з такими прикладами ще не переконує у прагненні упорядників та редколегії до якомога повного розкриття не тільки успіхів, а й труднощів та недоліків у сільському господарстві Черкащини. Про це свідчить і передмова. Автор її історичної частини висвітлив тільки успіхи області. Наведені приклади про значний приріст поголів'я худоби, але за один тільки рік, порівняльні дані про істотне збільшення хлібоздачі державі, але за урожайний 1957 р. та звичайний 1956 р.

Автор зазначає, що суцільна колективізація поклала край пануванню сохи, але про неї навіть не згадується в жодному документі збірника.

Недоліки є і в археографічному opracуванні збірника. Не зрозуміло, чому до складу документів було включено кореспонденцію про с. Росава, яке в 1923 р. знаходилося на Київщині. Більшість вміщених у збірнику документів подано з купюрами, але зміст їх вилучених частин не розкривається. Деякі матеріали настільки скорочені, що навряд чи можуть викликати до себе інтерес (док. №№ 108, 136). Водночас мають місце повтори ідентичних даних (док. №№ 156 та 160). У таблиці на с. 127 не зазначено, які показники стосуються всіх колгоспів, а які є даними про середньостатистичний колгосп.

Бракує в рецензованому виданні приміток, у тому числі з поясненням окремих невживаних тепер термінів та агротехнічних прийомів (док. 31, 101). Бажано було б дати у збірнику й перелік вміщених документів.

На жаль, зустрічаються помилки і в заголовках та текстах документів (с. 132, 175), друкарські огріхи (с. 194, 206), які недопустимі у документальних виданнях.

В цілому ж рецензований збірник, насичений численними архівними матеріалами, дає можливість дослідити важливу тему з історії Української РСР.

О. І. ГАЛЕНКО (Київ)

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

ПРО ДАТУ ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ЖИТОМИРІ

За роки Радянської влади, особливо за післявоєнний період, видало багато збірників документів і матеріалів, хронік найважливіших подій, книг, брошур і статей з історії Великого Жовтня. В них всебічно й ґрунтовно висвітлюються не лише події, які відбувалися в ті історичні дні та місяці в Петрограді, Москві, Харкові, Києві й інших великих адміністративних і пролетарських центрах, а й в усіх, навіть найвіддаленіших, місцях нашої країни. Проте і донині дослідники не дійшли згоди щодо дати встановлення Радянської влади в Житомирі — колишньому адміністративному центрі Волинської губернії. Який же, нарешті, можна зробити висновок, спираючись на наявні документи й матеріали?

Багато років вважалося, що владу Рад у місті вперше було встановлено 5 січня 1919 р., коли там відбулося повстання трудящих проти петлюрівського режиму. Повстанці під керівництвом більшовиків вигнали ворогів й створили Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. Над Житомиром три дні майорів червоної прапора.

У наступні роки ця дата відмічалася регулярно. Особливо урочисто трудящі міста й усієї Волині відзначали 10-річчя січневого повстання. За рішенням окружного виконкому від 13 листопада 1928 р., було організовано комісію для підготовки до відзначення даної події¹. У конспекті доповіді, який було розмножено на ротаторі, зазначалося: «5 січня минає 10 років з того дня, як у Житомирі вперше була проголошена влада Рад. Рівно десять років тому робітники скинули владу поміщиків і буржуазії»².

Але багато хто з провідних істориків країни мав сумніви щодо вірогідності цієї дати. У 1940 р. у Москві було опубліковано «Документи по історії гражданської війни в СРСР» (т. 1). У цьому виданні на сторінці 491 сказано, що в Житомирі Радянську владу встановлено 9 (22) січня 1918 р. Автори й редактори тому спиралися на замітку, надруковану на сторінках ліберально-буржуазної газети «Киевская мысль» (№ 7 за 10 січня 1918 р.), де йшлося про те, що, за повідомленням штабу командуючого військами Центральної ради, у ніч з 8 на 9 січня Житомир був захоплений більшовиками.

Потім ця дата — майже завжди без будь-яких спроб її обґрунтування — почала зустрічатися в усіх друкованих працях й історичних картах, стала загальнознаною.

В 60-х роках краєзнавці Житомирщини, як й інших регіонів республіки, працювали

над підготовкою праці з історії міст і сіл своєї області. Доцент Житомирського загальнотехнічного факультету філіалу Київського політехнічного інституту З. Д. Вахбейт (нині покійний), вивчаючи Жовтневі події в місті, дійшов висновку, що Радянська влада там перемогла не 9 (22) січня 1918 р., як вважалося, а 5 (18) лютого 1918 р. Свої докази він виклав у статті, опублікованій у газеті «Радянська Житомирщина» 23 травня 1967 р. Вона викликала жваву дискусію.

Тоді ж, у 1967 р., нову дату згадав М. Лазуренко у своїй книзі «Оновлене Полісся», надрукованій Політвидавком України до 50-річчя Великого Жовтня³. Її визнав також академік І. І. Мінц у третьому томі фундаментальної праці «Історія Великого Октября», який вийшов у світ в 1973 р.⁴ Проте головна редакційна колегія «Історії міст і сіл Української РСР» при виданні тому з історії населених пунктів Житомирської області не порохувалася з цим і залишила стару — 9 (22) січня 1918 р.⁵ Починаючи з 1940 р., її додержуються й усі енциклопедичні видання.

Але існує й інша думка. У 1980 р. опубліковано «Нариси історії Житомирської обласної партійної організації». Зокрема, питання про встановлення Радянської влади в Житомирі в цій праці було приділено особливу увагу. Внаслідок нових скрупульозних досліджень першоджерел автори й редакційна колегія «Нарисів» зафіксували, що в місті влада перейшла до більшовицької Ради робітничих депутатів 5 (18) лютого 1918 р.⁶

Свого часу вийшло друге видання третьої праці І. І. Мінца «Історія Великого Октября». У ній відомий учений знову згадує про нову дату⁷. Характерно, що він стояв біля джерел появи іншої — 9 (22) січня. В 1940 р. дослідник був одним з редакторів І тому документів з історії громадянської війни в СРСР, де вона з'явилася вперше. І. І. Мінц першим з відомих істориків побачив її безпідставність і відмовився від неї*. Але, незважаючи на

³ Лазуренко М. Оновлене Полісся К., 1967.— С. 24.

⁴ Мінц І. І. Історія Великого Октября // В 3-х т.— М., 1973.— Т. 3.— С. 587—588.

⁵ Історія міст і сіл Української РСР // Житомирська область.— Київ, 1973.— С. 39, 99.

⁶ Нариси історії Житомирської обласної партійної організації.— Київ, 1980.— С. 32.

⁷ Мінц І. І. Історія Великого Октября // В 3-х т.— М., 1979.— Т. 3.— С. 532.

* І. І. Мінц, погоджуючись з датою 5 (18) лютого, яку висунув З. Д. Вахбейт.

¹ Держ. арх. Житомир. області. ф. р. 326, оп. 1, спр. 156, арк. 1.

² Там же, арк. 20.

це, різні погляди на проблему існують і нині. Так, у 1984 р. О. Є. Опанасюк та Ю. Л. Каповський видали книгу «Житомир. Що? Де? Як? Фотопутівник». У 1986 р. І. В. Кічий опублікував працю «Борьба за власть Советов на Правобережной Украине». І що ж? Обидва автори вважають, що владу Рад у місті було встановлено у січні⁸.

За останні два—три десятиріччя вчені виявили, мабуть, всі основні документи й матеріали з розглядуваної теми. Особливо багато в цьому плані зробили краєзнавці міста та науковці Інституту історії партії при ЦК Компартії України, зокрема Т. М. Колішер. Спираючись на вже відомі друковані й архівні джерела, нині можна зробити певні висновки.

В січні 1918 р. у Житомирі видавалися газети «Волянь», «Трудовая Волянь» та різного роду листівки. Активні учасники революційної боротьби на Волині залишили нам чимало друкованих і рукописних матеріалів. Але як у місцевій пресі, так і в їх спогадах відсутні згадки про встановлення влади трудящих у місті саме 9 січня. Зокрема, в газеті «Воляньский пролетарий» 30 липня та 11 листопада 1922 р. надруковано дві великі й цікаві статті Б. Б. Борисова*. Одна з них має назву «До історії Житомирської організації КП(б)У», друга — «До історії Жовтневого перевороту в Житомирі». Деяко пізніше він опублікував «Нариси революції на Волині»⁹. В них немає жодного слова про січневі події в губернському центрі. Це дивує, бо автор праць був тоді одним з керівників більшовицької організації та членом президії виконкому міської Ради робітничих депутатів¹⁰.

Отже, в друкованих і архівних матеріалах відсутні будь-які свідчення, що підтверджували б правильність дати 9 січня 1918 р.

І все ж у ті січневі дні, мабуть, щось відбувалося в Житомирі? Так, було! Під впливом Великого Жовтня й проголошення Радянської влади на Україні посилюлася боротьба народних мас проти буржуазії й на Волині. Зокрема, дуже неспокійно було й у місті. 7 (20) січня за ініціативою місцевої більшовицької організації було проведено багатолюдну демонстрацію робітників і солдатів під лозунгами: «Вся влада Радам!», «Хай живе робітничий і селянський уряд!», «Геть Установчі

збори!». Українські буржуазні націоналісти не змогли перешкодити цьому виступові трудящих¹¹. 9 (22) січня відбулися вибори до Українських установчих зборів¹². Народні маси ігнорували їх. Якщо у виборах до міської управи влітку 1917 р. взяли участь 40 тис. чол., Всеросійських установчих зборів восени того ж року — близько 20 тис., то до Українських установчих — лише 11108¹³. У місті почался заворушення. 8 січня сотні голодних громадян, переважно жінки, розгромили міський продовольчий відділ. Наступного дня натовп зібрався на Великій Бердичівській вулиці біля складу промислових товарів. Люди відтіснили охорону, почали бити вікна й ламати двері. Але петлюрівці розправилися з ними¹⁴.

Про складність становища, що склалося тоді у місті, писала газета «Правда» у № 6 за 9 січня 1918 р. Зокрема, Новоград-Волинський, Старокостянтинівський і частина Овруцького повітів перебували під впливом більшовиків. Інші ж, у східній частині губернії та м. Житомир, підтримували Центральну раду. Як зазначала далі газета, Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів Коростеня «зазнала нічного нападу з боку Житомирської ради. Рада не встигла своєчасно одержати підтримку й була частково заарештована... На допомогу Раді поспішають великі збройні сили». З цього уривка стає зрозумілим, що в Житомирі 8—9 (21—22) січня біля керма влади були представники Центральної ради. Причому Житомирська націоналістична рада мала сили не лише для боротьби з місцевими більшовиками. В її розпорядженні були й резерви, які вона використала для нейтралізації діяльності, а згодом і арешту членів Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів у Коростені.

Отже, в друкованих і архівних джерелах відсутні будь-які матеріали, що свідчили б на користь дати 8—9 (21—22) січня 1918 р. Навпаки, факти вказують на те, що в ті дні й пізніше в Житомирі панували петлюрівці.

Інститут історії партії при ЦК Компартії України в 1982 р. завершив підготовку й видання ґрунтовної праці «Великая Октябрьская социалистическая революция и победа советской власти на Украине. Февраль 1917 г.—февраль 1918 г. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий» (у 2-х ч.). У ній нічого не сказано про події 8—9 січня в Житомирі. Це не випадково. Повідомлення газети «Киевская мысль» (10 січня 1918 р.)

у першому й другому виданні названої вище праці сам припустився помилки. Замість «8—9 січня» в цих книгах надруковано «8—9 лютого».

⁸ Опанасюк О. Є., Каповський Ю. Л. Житомир. Що? Де? Як? Фотопутівник.—К., 1984.—С. 21; Кічий І. В. Борьба за власть Советов на Правобережной Украине.—Львов, 1986.—С. 107.

* Б. Б. Борисов (Коган) — член КППРС з 1917 р., пізніше професор 1-го Московського ордену Леніна медичного інституту. Помер у 1967 р.

⁹ Летопись революции (Украина). — 1924.—№ 3 (8). — С. 50—61.

¹⁰ Там же.—С. 55.

¹¹ Трудовая Волянь.—1918.—10 янв.; Киевская мысль (ранковий випуск). — 1918.—9 янв.; Великая Октябрьская социалистическая революция и победа советской власти на Украине. Февраль 1917 г.—февраль 1918 г. // Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В 2-х ч.—Киев, 1982.—Ч. 2—С. 673.

¹² Трудовая Волянь.—1918.—9 (22) янв.

¹³ Там же.—12 янв.

¹⁴ Волянь.—1918.—10 янв.

не відповідало дійсності й було помилковим.

Монографію Л. Є. Дещинського «Великий Жовтень на Волині» надруковано в 1977 р. Автор праці, звичайно, не міг залишити поза увагою й питання про встановлення Радянської влади в губерньському центрі. Він пише про те, що Житомир було визволено від ворога 8 січня, а наступного дня в ньому проголошено Радянську владу. Втім, на «підтвердження» цієї гіпотези в книзі наведено деякі матеріали про події, які відбулися в місті на початку лютого 1918 р.¹⁵

Наприкінці січня 1918 р. петлюрівці були повністю розбиті у Києві, а їх верховоди втекли на Волинь. У Житомирі прибічники Центральної ради пограбували касу державного банку, розгромили приміщення міського комітету РСДРП(б) тощо. Уникаючи нових ударів з боку радянських військ, вони продовжували відступати у напрямку Львова¹⁶.

З лютого відбулося об'єднане засідання представників Волинського губерньського земства й міської думи, які розглянули питання про владу в Житомирі. На ньому йшлося про те, що в місті немає губерньської адміністративної влади, зв'язок з центральними органами перервано, а підтримувати правопорядок узагалі неможливо¹⁷.

В той час відбулися значні зміни у складі міської Ради робітничих і солдатських депутатів. Хоча у солдатській секції і продовжували верховодити українські буржуазні націоналісти, але їх вплив на трудящі маси помітно зменшився.

Що ж до секції Ради робітничих депутатів, то в ній особливо помітним був вплив більшовиків. Під їх тиском у середині січня відбулися чергові перевибори. Для керівництва секцією було обрано комісію із семи чоловік. Головою Ради став більшовик М. А. Кост*. Місцева газета констатувала, що партійна належність новообраної комісії «більшовицька — інтернаціоналістська»¹⁸.

Ось за таких умов робітники міста, керовані місцевою організацією РСДРП(б), 5 (18) лютого взяли владу до своїх рук. Був створений ревком, до складу якого ввійшли Б. Б. Борисов (Коган), М. А. Кост та ін.¹⁹ У той же день виконком Ради робітничих депутатів опублікував постано-

ву, в якій доводив до відома населення й установ, що в місті мають силу тільки його розпорядження, а також осіб, котрі мають відповідні посвідчення. Всі, зазначалося в цьому документі, хто не мав мандатів за підписом та печаткою Ради, «е самозванцями». Їхні накази категорично заборонялося виконувати. Постанову підписав голова Ради робітничих депутатів і Житомирського міського комітету РСДРП(б) М. А. Кост. Її схвалила більшовицька фракція Ради. Повідомляючи про це населення міста й губернії, остання також запропонувала затримувати всіх, хто намагається діяти від її імені, не маючи на це відповідних повноважень²⁰.

Це були перші документи міських органів Радянської влади. Вони публікувалися в пресі, а також друкувалися у вигляді листівок і розвішувалися по місту. Газета «Волинь» 5 лютого у своєму вечірньому випуску писала, що «влада в місті переходить до більшовиків».

Під час революційного перевороту в Житомирі не було петлюрівських військ (за винятком 1-го чехословацького полку, сформованого з військовополонених)²¹. Останні лояльно ставилися до трудящих та їх справедливої боротьби. З їхнього боку не було зафіксовано жодного випадку репресій чи будь-яких насильницьких дій по відношенню до більшовиків. Це також допомогло передовим робітникам здійснити задумане. Однак у місті не було радянських військ, на які б пролетарські маси могли спиратися у своїй боротьбі²². Справу ускладнювало ще й те, що, скориставшись обставинами, 6 (19) лютого з Житомирської в'язниці втекли понад 200 кримінальних злочинців. Вони спалили приміщення відділу розшуку, загрожували не тільки буржуазії, а й усім революційним перетворенням²³.

Трудівники, очолювані більшовиками, робили все можливе, щоб навести в місті належний порядок. Ревком створив загін червоногвардійців (з робітників і солдатів) для рішучої боротьби з будь-якими проявами самочинних дій. У розмові кореспондента місцевої газети з представником Радянської влади в Житомирі останній заявив, що до осіб, які здійснюють обшуки й арешти без відповідного мандату, «застосовуватиметься кара аж до розстрілу»²⁴.

Виконавчий комітет і фракція РСДРП(б) місцевої Ради робітничих депутатів звернулися до трудящих з відозвою, в якій зазначалося, що безвідповідальні особи роблять спроби викликати їх на вулицю, щоб чинити розгрома й грабунки. В ній містився заклик до громадян «зберігати спокій, утриматися від виступу аж до того моменту, поки Рада не вважатиме за

¹⁵ Див.: Дещинський Л. Є. Великий Жовтень на Волині.— Львів, 1977.— С. 150.

¹⁶ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917—апрель 1918 // Сборник документов и материалов.— В 3-х т.— Киев, 1957.— Т. 3.— С. 221.

¹⁷ Волинь.— 1918.— 4 (17) февр.

* М. А. Кост — більшовик з 1904 р. За фахом лікар. Після громадянської війни працював на керівній роботі у системі охорони здоров'я. Помер у Москві 23 травня 1943 р.

¹⁸ Трудовая Волинь.— 1918.— 24 янв.

¹⁹ Летопись революции.— 1924.— № 3 (8).— С. 60.

²⁰ Бюллетень Волинского губернского комиссариата.— 1918.— 6 февр.

²¹ Волинь.— 1918.— 8 (21) февр.

²² Там же.— 5 (18) февр. (вечірній випуск); Летопись революции.— 1924.— № 3 (8).— С. 60.

²³ Волинь.— 1918.— 7 (20) февр.

²⁴ Там же.

потрібне закликати на підтримку Радянської влади. Надалі всякі неорганізовані виступи придушуватимуться збройною силою»²⁵.

Під час тих подій у Бердичеві, неподалік від Житомира, було розквартировано значну групу радянських військ — 2-й гвардійський корпус Південно-Західного фронту²⁶. Більшовики чекали від них допомоги. 6 (19) лютого відбулася телефонна розмова представників Радянської влади з командуванням корпусу. Член військово-революційного комітету цієї групи В. О. Малаховський* спитав, яка обстановка склалася в Житомирі. Зокрема, він зазначив, що слід «навести порядок будь-якими силами»²⁷.

5 (18) лютого, коли в Житомирі було проголошено Радянську владу, німці порушили умови перемир'я з нашою країною й

почали наступ по всьому фронту. Маючи перевагу у силі, вони вже 11 (24) лютого захопили місто. Але, скориставшись наступом австро-німецьких військ, петлюрівці ввірвалися до губернського центру ще раніше — 9 (22) лютого²⁸. Трудящим Волині довелося вести тривалу й тяжку боротьбу із зовнішньою контрреволюцією. Житомир за роки військової інтервенції і громадянської війни переходив з одних рук до інших 13 разів. Але вперше Радянську владу там було встановлено 5 (18) лютого 1918 р. Так, вона тоді проіснувала лише три дні. Робітники та революційні солдати ще не встигли виявити себе повною мірою. Але це вже не міняє суті справи.

Отже, треба подолати силу інерції й, на решті, визнати дату 5 (18) лютого 1918 р., а не 9 (22) січня і тим самим покінчити з розбіжністю думок з цього питання, які дезорієнтують читачів праць з історії Великого Жовтня.

П. П. МОСКВІН (Житомир)

²⁵ Там же.

²⁶ Правда.— 1918.— 17 февр.

* В. О. Малаховський брав участь у Великій Вітчизняній війні, став генералом.

²⁷ Волян.— 1918.— 6 (9) февр.

²⁸ Там же.— 10 (23), 13 (26) февр.

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

ЖУРНАЛИ НА ШЛЯХУ ПЕРЕБУДОВИ

Визначенню головних напрямів поліпшення діяльності суспільствознавчих журналів Академії наук УРСР в умовах перебудови, їхньої ролі в активізації суспільної думки було присвячено розширене засідання бюро Секції суспільних наук АН УРСР.

Про значення журналів як найбільш оперативного засобу доведення результатів наукових розробок до соціальної практики, довгострокову стратегію діяльності редакційних колегій, про необхідність поліпшення змісту видань, підвищення їх наукового рівня та збільшення популярності йшлося в доповіді віце-президента АН УРСР академіка І. І. Лукінова.

Він наголосив на тому, що аналіз роботи по перебудові в періодичних виданнях поки що не дає підстав для задоволення. Суспільствознавчі журнали ще досить поволі звертаються до слабо розроблених питань теорії, недостатньо реагують на зони підвищеної громадської уваги. Тут явно відчуваються консерватизм, застій, а часом і догматизм. Недоліки у діяльності багатьох журналів значною мірою пов'язані з надзвичайно слабким розвитком наукових дискусій і змістовної наукової критики.

Віце-президент АН УРСР академік І. І. Лукінов детально спинився на завданнях кожного журналу в процесі перебудови суспільствознавства.

В сучасних умовах, коли виникла нагальна потреба у тверезій оцінці наших минулих досягнень і помилок, незмірно зростає роль історичної науки. Тому перед «Українським історичним журналом» постало завдання з нових позицій підходити до висвітлення багатьох складних періодів історії нашої країни.

Не секрет, що протягом довгого часу на розвиток радянської історіографії негативно впливали панування адміністративних методів у науковому процесі та однозначна прямолінійність теоретичних засад, що виключало можливість дискусій. Слід відзначити, що редакція намагається подолати цей недолік, організуючи «круглі столи» з широкою постановкою проблем, залучаючи до участі в них спеціалістів не лише Академії, а й вузів та інших відомств. Так, у журналі № 2 за 1988 р. опубліковано матеріали «круглого столу» «Актуальні проблеми історико-партійної науки: перебудова, пошуки». 25 лютого цього року відбулася дискусія «Актуальні проблеми історичної науки і сучасність», на якій виступив член Політбюро, секретар ЦК Компартії України Ю. Н. Єльченко. Учасники цього «круглого столу» відзначили, що історики недостатньо

задовольняють інтереси трудящих до історичного минулого, слабо популяризують історичні знання, подекуди видають відверто кон'юнктурні праці, які спотворюють історичну дійсність.

Конструктивність історичної науки — це таке осмислення минулого, яке дає можливість використати його результати для перебудови дійсності та виробити орієнтири для майбутнього. Якщо з цих позицій підходити до оцінки матеріалів, які друкуються в журналі, то, на жаль, слід констатувати, що ще бракує публікацій, які відповідають таким вимогам. Відчувається гострий дефіцит на статті методологічного і методичного характеру, які допомогли б науковцям поглибити наукове пізнання різних пластів історичного процесу.

Серйозним недоліком публікацій «Українського історичного журналу» є те, що вони містять мало узагальнень, перевантажені частковим емпіричним матеріалом при недостатньому введенні до наукового обігу нових архівних документів. Чимало ще друкується компліментарних рецензій, які здебільшого написані у панегіричній манері.

Нині надзвичайно гостро стоїть питання про якість журналістської продукції. І тут головний показник — популярність видання. Малі тиражі наших журналів свідчать, що редколегії ще не використовують належною мірою резервів для виправлення становища, яке склалося. Необхідно налагодити зв'язок «журнал — читач — журнал». Цей зворотний зв'язок залежить насамперед від проблематики видання, від його наукового рівня.

На закінчення академік І. І. Лукінов відзначив, що інтелектуальний потенціал нашого суспільствознавства досить великий. Йому під силу розв'язати серйозні завдання, які висуває життя. І тут повинні допомогти відповідні журнали, активно пропагуючи прогресивну громадсько-політичну думку, передові досягнення марксистсько-ленінського суспільствознавства, нові наукові концепції, проводячи дискусії з найгостріших проблем сучасності. При цьому надзвичайно важливо дотримуватися історичної правди, не втратити класово-партійної пильності, не піддаватися сенсаційності, давати всебічно обгрунтовані оцінки.

Академіки Академії наук УРСР Ю. Ю. Кондуфор, В. М. Русанівський, Б. М. Бабій, які виступили під час обговорення доповіді, акцентували увагу на необхідності розширення публікацій з пріоритетних напрямів розвитку суспільних наук. Подолання рутинності мислення, новаторський підхід до висвітлення

актуальних проблем суспільствознавства, виконання постанови ЦК Компартії України «Про хід перебудови в інститутах Секції суспільних наук АН УРСР відповідно до вимог XXVII з'їзду КПРС» — ці та інші питання порушили у своїх виступах директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського О. Г. Костюк, заст. директора Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка М. Г. Жулинський, заст. директора Інституту економіки АН УРСР М. Г. Герасимчук, головний редактор журналу «Радянське право» Ю. Г. Вербенко, заступник головного редактора журналу «Філософська думка» Ю. Д. Прилюк, завідувачий сектором Відділу науки і навчальних закладів ЦК Компартії України М. О. Шульга.

Бюро Секції суспільних наук АН УРСР прийняло постанову, в якій вироблені практичні рекомендації щодо удосконалення роботи суспільствознавчих журналів. Редколегіям журналів пропонується розгорнути творчі дискусії, забезпечивши пошуковий характер наукових публікацій з проблем переходу радянського суспільства до нового якісного стану, радикальних змін у стані продуктивних сил і у виробничих відносинах, революційного оновлення суспільних і політичних структур, зростання духовного, інтелектуально-потенціалу суспільства.

Рекомендовано також розширити практику проведення «круглих столів», які по-

винні сприяти оперативному і глибокому висвітленню окремих найскладніших і суперечливих явищ дійсності, надавати трибуну журналу прибічникам протилежних точок зору. Необхідно виробити єдині методологічні вимоги до публікацій, а саме: новизна теми, дискусійність, високий науково-теоретичний рівень, актуальність, яскравість викладу. Слід ширше залучати молодих, талановитих авторів, здатних пожвавити наукову думку новими ідеями; добитися аналітичності, глибокої науковості, критичності рецензій, відмовившись при цьому від описовості та коментаторства.

Журналам пропонується періодично вміщувати публікації археографічного характеру: документи, матеріали фундаментальних історичних праць минулого, творчу спадщину відомих політичних, громадських діячів, вчених, а також статистичні дані. Редколегії повинні активніше розвивати співробітництво з журналами братніх республік і соціалістичних країн, взаємно обмінюватися позитивним досвідом.

Звертається увага також на необхідність поліпшення поліграфічного оформлення журналів, підвищення їх тиражів, необхідність систематичної організації читачьких конференцій.

С. І. ПИРОЖКОВ (Київ),
А. В. ДЕНИСЕНКО (Київ)

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ ВІДДІЛЕННЯ ІСТОРІЇ, ФІЛОСОФІЇ ТА ПРАВА АН УРСР

Відбулися річні загальні збори Відділення історії, філософії та права АН УРСР. 28 березня 1988 р. на першому засіданні, присвяченому обговоренню підсумків наукової діяльності установ Відділення за 1987 р. та їх завданням у світлі рішень лютого (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС, із звітною доповіддю виступив академік-секретар Відділення акад. АН УРСР Б. М. Бабій.

У своєму виступі він, зокрема, приділив увагу аналізу стану і завданням перебудови історичних досліджень, підвищення їх ролі у формуванні історичної свідомості, комуністичного світогляду радянських людей, їх патріотичному та інтернаціоналістському вихованні. Перед ученими-істориками, зазначив Б. М. Бабій, поставлено завдання розробки на принципово новому теоретико-методологічному рівні проблем історії радянського суспільства, всього комплексу питань перехідного від капіталізму до соціалізму періоду, національних та інтернаціональних процесів на основі глибокого вивчення документальних джерел. Відповідальним завданням історичної науки, підкреслив доповідач, є висвітлення численних «білих плям», гострих питань, які тривалий час були закритими для дослідників. Не менш

важливою є і розробка історії останніх десятиріч, зокрема аналіз тих об'єктивних і суб'єктивних факторів, що призвели до гальмування суспільного розвитку, застійних явищ. Особливо актуальним, зазначалося у доповіді, є узагальнення досвіду перебудови, сучасного етапу розвитку радянського суспільства.

Вчені-історики, відзначив Б. М. Бабій, повинні створювати не тільки фундаментальні праці, а й публікувати науково-популярні брошури, статті й розвідки, зокрема присвячені видатним діячам партії та держави і розраховані на широке коло читачів. При цьому необхідно позбавлятися спрощених соціологічних підходів, односторонніх оцінок. Такими ж критеріями, підкреслив доповідач, слід керуватися і при підготовці до видання літописів, історичних документів, творів видатних учених минулого.

У доповіді зазначалося, що потрібні нові підходи й до критики буржуазних і буржуазно-націоналістичних теорій. Вона повинна позбутися декларативно-заперечувального тону, стати дійсно науково обгрунтованою, аргументованою, наступальною. У виступі йшлося і про підвищення культури дискусій між ученими-істориками.

В обговоренні звітної доповіді взяли участь директор Ін-ту суспільних наук АН УРСР д-р екон. наук М. В. Брик, заст. директора Ін-ту історії АН УРСР, канд. іст. наук І. М. Хворостяний, директор Ін-ту філософії АН УРСР акад. АН УРСР В. І. Шинкарук, керівник Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки АН УРСР чл.-кор. АН УРСР Г. М. Добров, заст. директора Ін-ту держави і права АН УРСР канд. юрид. наук Г. О. Мурашина, заст. директора Ін-ту археології АН УРСР д-р архітектури С. Д. Крижицький.

У прийнятій загальними зборами постанові схвалено результати наукової діяльності установ Відділення за звітний період і позитивно оцінено роботу його бюро, п'ятирічний строк повноважень якого закінчився. Постанова зобов'язала новообраний склад бюро Відділення, вчені ради інститутів глибоко проаналізувати стан і перспективи розвитку наукових досліджень з актуальних історичних, філософ-

ських, соціологічних та правових проблем у світлі вимог лютневого (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС.

На другому засіданні, яке відбулося 30 березня, розглядалися організаційні питання. Академіком-секретарем Відділення обрано чл.-кор. АН УРСР І. Ф. Кураца, заступниками академіка-секретаря — акад. АН УРСР В. І. Куценка та чл.-кор. АН УРСР Ю. С. Шемшученка.

Членами бюро Відділення обрано академіків АН УРСР Ю. Ю. Кондуфору і В. І. Шинкарука, членів-кореспондентів АН УРСР Г. М. Доброва, О. С. Онищенко, П. П. Толочка, д-ра екон. наук М. В. Брика, д-ра філос. наук А. Т. Гордієнка, канд. юрид. наук Г. О. Мурашина.

В роботі загальних зборів Відділення взяв участь віце-президент АН УРСР акад. І. І. Лукінов, відповідальні працівники ЦК Компартії України.

В. І. ПОПИК (Київ)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ДАВНЯ РУСЬ І ХРИСТИЯНСТВО»

15 квітня 1988 р. у Києві відбулася наукова конференція «Давня Русь і християнство», організована Секцією суспільних наук Академії наук Української РСР. В її роботі, крім дослідників наукових установ України, взяли участь і фахівці Інституту історії СРСР АН СРСР, Ленінградського державного педагогічного інституту ім. О. І. Герцена.

Вступним словом конференцію відкрив директор Ін-ту історії АН УРСР акад. АН УРСР Ю. Ю. Кондуфор, який наголосив на великому значенні прийняття Руссю християнства як державної релігії. За рішенням ЮНЕСКО, 1000-річчя хрещення Русі відзначається світовою громадськістю як пам'ятна дата в історії людства. За останні роки радянські вчені чимало зробили для дослідження передумов, причин, конкретних обставин та наслідків запровадження нової релігії у Давньоруській державі. Оцінюючи наслідки поширення православ'я на Русі, підкреслив доповідач, необхідно враховувати об'єктивну історичну зумовленість цього процесу, викликану соціально-економічними та політичними потребами молодого феодального суспільства.

Конференція мала міждисциплінарний характер: у її роботі взяли участь історики, археологи, мовознавці, філософи. Було обговорено широке коло питань, пов'язаних з історією християнства на східнослов'янських землях.

У доповіді чл.-кор. АН СРСР Я. М. Щапова (Ін-т історії СРСР АН СРСР) висвітлено сучасний стан дослідження проблеми, зокрема стосунки православної церкви та держави за часів Київської Русі. В доповіді д-ра іст. наук М. Ф. Котляра (Ін-т історії АН УРСР)

йшлося про зміну язичництва християнством як процес, зумовлений розвитком нових суспільно-економічних відносин у Східній Європі, де зміцнювався феодальний лад.

Чл.-кор. АН УРСР О. С. Онищенко (Міжреспубліканський філіал Ін-ту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС у м. Києві) присвятив свій виступ методичним принципам оцінки релігійних і нерелігійних наслідків запровадження православного віровчення на Русі.

Були висвітлені й проблеми впливу християнства на виникнення східнослов'янської писемності (д-р філол. наук В. В. Німчук, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР), розвиток давньої української літератури (д-р філол. наук О. В. Мишанич, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР), формування філософської думки Давньої Русі (д-р філос. наук В. С. Горський, Ін-т філософії АН УРСР).

Предметом доповіді д-ра іст. наук Я. Д. Ісаєвича (Ін-т суспільних наук АН УРСР) стали середньовічні літературні та історіографічні пам'ятки, в яких висвітлюється питання про запровадження православ'я у Давньоруській державі.

Значна увага на конференції була приділена проблемі впливу християнського віровчення на міжнародні політичні стосунки Київської держави, зокрема з країнами Європи (канд. іст. наук О. Б. Голівко, Ін-т історії АН УРСР).

Ряд доповідей і повідомлень стосувався питань висвітлення проблеми запровадження нової релігії на Русі, його передумов і наслідків у буржуазній та клерикально-націоналістичній історіографії. Д-р філос. наук М. С. Гордієнко (Ленін-

градський держ. пед. ін-т ім. О. І. Герцена) зупинився на політичних спекуляціях реакційних кіл російської церковної еміграції навколо 1000-річчя введення християнства на Русі, д-р філос. наук П. Л. Яроцький (Міжреспубліканський філіал Ін-ту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС у м. Києві) висвітлив аналогічні дії української клерикальної еміграції. В повідомленні канд. іст. наук К. Ю. Гломозди (Ін-т історії АН УРСР) йшлося про тлумачення питання проникнення нової релігії до східних слов'ян в буржуазній історіографії.

Належне місце в тематиці конференції зайняли традиційні для радянської історичної науки питання впливу православної церкви на еволюцію суспільно-економічних відносин у східнослов'янському су-

спільстві. Так, у повідомленні канд. іст. наук В. М. Рички йшлося про етапи та основні джерела формування церковно-монастирського землеволодіння у XI—XII ст.

Доповідь д-ра філос. наук С. Д. Безклубенка про вплив православ'я на долю мистецтва східнослов'янських народів і повідомлення канд. іст. наук М. Ю. Брайчевського «Християнство та класова боротьба на Русі» викликали значний інтерес в учасників конференції.

Цей науковий форум ще раз засвідчив існування різноманітних думок і підходів щодо вивчення передумов і наслідків запровадження християнського віровчення у Давньоруській державі.

О. П. ТОЛОЧКО (Київ)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 175-РІЧЧЮ Т. М. ГРАНОВСЬКОГО

175-річчю з дня народження Тимофія Миколайовича Грановського — видатного історика і прогресивного громадського діяча — було присвячено наукову конференцію, яка відбулася в Орлі 22—24 березня 1988 р. Учасники конференції заслухали 14 доповідей, з якими виступили вчені Москви (проф. С. С. Дмитрієв, канд. іст. наук Р. Г. Еймонтова, Н. В. Маслова, Т. Д. Сергеева), Ленінграда (д-ри іст. наук В. Г. Чернуха, Є. С. Колмановський), Томська (проф., д-р іст. наук Б. Г. Могильницький, д-р іст. наук Л. Г. Сухотіна), Казані (канд. іст. наук Г. П. Мягков), Орла (канд. іст. наук Є. П. Чапкевич, канд. філолог. наук В. О. Громов, Л. В. Іванова, О. В. Міндибаєва), Києва (проф., д-р іст. наук В. Г. Сарбей).

Доповідачі розкрили великі заслуги Т. М. Грановського як основоположника вивчення та університетського викладання вітчизняної медієвістики та загальної історії, активного популяризатора історичних знань, критика самодержавно-кріпосницької системи, вихователя цілої плеяди видатних діячів вітчизняної науки і культури, громадських діячів просвітницького і революційно-демократичного напрямів.

Як відомо, біографія Т. М. Грановського тісно пов'язана з Україною. Його мати — українка походила із старовинного козацько-старшинського роду Чернишів і передала синові у спадок маєток на Пол-

тавщині. Історик регулярно відвідував Україну, захоплювався її природою, спілкувався з її вченими — О. М. Бодянським, М. Д. Іваншиєвим, знав українську мову, любив пісні українського народу, допомагав засланому царизмом до Орла учаснику нелегальної антикріпосницької організації «Кирило-Мефодіївське товариство» П. Марковичу налагодити зв'язки з літературними колами Москви і Петербурга.

Учасники наукової конференції взяли участь у церемонії відкриття пам'ятного знаку на честь видатного історика і прогресивного громадського діяча в с. Погорельце, де колись був родинний маєток Грановських. У виступах на мітингу відзначалося, що вже вдруге (після нещодавно відкритого в Миргороді пам'ятника академіку Б. Д. Грекову) засобами монументальної пропаганди увічнюється в нашій країні пам'ять історика-професіонала. Історикам Української РСР варто запозичити корисний як для розвитку науки, так і для комуністичного виховання трудящих досвід колег з РРФСР щодо організації урочистого і масового відзначення пам'ятних дат, пов'язаних з життям і діяльністю видатних діячів історичної науки. Зокрема, наукова конференція в Орлі рекомендувала в найближчі роки підготувати до друку й видати зібрання творів Т. М. Грановського в чотирьох томах.

В. Г. САРБЕЙ (Київ)

ДРУГА СЕСІЯ ЄВРОПЕЙСЬКО-АРАБСЬКОГО ЛІТНЬОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Влітку минулого року (13.07—10.08.87) у столиці Мальти — місті Ла-Валлетта проходили засідання другої сесії Європейсько-арабського літнього університету.

Складна, загострена обстановка, що склалася в районі Середземномор'я і Близького Сходу, і підказала ідею створення наукової організації, яка допомогла б обґрунтовано розбити фальшиві концепції апологетів колоніалізму та імперіалізму, розробити малодосліджені проблеми, пов'язані з історією і сучасним становищем регіону, насамперед ті з них, що стосуються європейсько-арабських зв'язків.

Засновником і президентом цього університету став Мухаммед Азіза — туніський письменник, нині працівник ЮНЕСКО, який доклав багато зусиль для зміцнення європейсько-арабського співробітництва в боротьбі за ліквідацію тих негативних явищ, які заважають розвитку нормальних відносин між народами Європейського континенту й арабського світу. Перша сесія університету відбулася влітку 1986 р. у Міжнародному центрі культури в Хаммаметі (Туніс). Другу було домовлено провести на Мальті — країні, яка являє собою своєрідну амальгаму — суміш

європейських та арабських елементів, поєднання християнських традицій з тими, що йдуть від далеких семітських предків — арабів, котрі володіли цим островом протягом кількох століть. В роботі сесії 1987 р. узяли участь представники 47 університетів світу. З доповідями і повідомленнями виступили 130 чол., серед яких були не тільки дослідники із середземноморських держав, а й вчені з Радянського Союзу, США, Японії, ФРН, КНР тощо.

Засідання проходили за відповідним — потижневим — графіком. Кожний новий тиждень був присвячений одній конкретній темі. Розглядалися різні питання минулого та сучасності, безпосередньо пов'язані з такими різними галузями, як історія, архітектура, сільське господарство, міжнародні відносини, філософія, комунікація. На сесії з доповідями виступили радянські вчені, зокрема, автор цих рядків.

Наступна, третя сесія відбудеться влітку 1988 р. у Болоньї (Італія) у рамках відзначення 900-річчя від часу заснування в цьому місті славетного університету, одним з ректорів якого, до речі, був і наш земляк — Юрій Котермак з Дрогобича.

Ю. М. КОЧУБЕЙ (Київ)

- Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 1898—1986.— 9-е изд., доп., испр.— М. : Политиздат, 1987.— Т. 14, 1981—1984.— 639 с.
- ГОРБАЧОВ М. С. Вибрані промови і статті.— Київ : Політвидав України, 1987.— Т. 1.— 509 с.; Т. 2.— 561 с.
- АЛЕКСЕЕВ П. В. Революция и научная интеллигенция.— М. : Политиздат, 1987.— 272 с.
- БАРСЕНКОВ А. С. Советская историческая наука в послевоенные годы, 1945—1955.— М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988.— 141 с.
- БЕКАРЕВИЧ А. Д., БОРОДАЕВ В. А., ЛЕЙНО К. О. Куба: строительство социализма : Идеол. аспекты. — М. : Наука, 1988.— 256 с.
- Боевое содружество, рожденное Великим Октябрем : О сов.-венг. боевом содружестве.— М. : Воениздат, 1987.— 351 с.
- Всемирное движение сторонников мира : Даты. События.— М. : Междунар. отношения, 1987.— 366 с.
- ГАСАНОВ С. С. Социализм: труд, потребности, благосостояние. — К. : Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1988.— 175 с.
- ДЭН СЯОПИН. Основные вопросы современного Китая.— М. : Политиздат, 1988.— 256 с.
- Деятельность обществ дружбы с СССР в странах социалистического содружества / С. К. Асатуров, М. В. Грищенко, В. М. Даниленко и др. — Київ : Наук. думка, 1987.— 239 с.
- ДМИТРЕНКО С. Л. Сплоченными рядами : Комсомол в борьбе против троцкизма.— М. : Мол. гвардия, 1987.— 199 с.
- Духовная сфера социалистического общества.— М. : Мысль, 1987.— 367 с.
- ЗАОРСКАЯ И. Ю., ОБИЧКИН О. Г. От подполья до победы Октября : Очерки истории строительства РСДРП(б), февр.— окт. 1917 г.— М. : Политиздат, 1987.— 272 с.
- Интернациональное сотрудничество КПСС и КП Кубы : история и современность.— М. : Политиздат, 1988.— 351 с.
- Исторический опыт революционно-преобразующей деятельности КПСС / В. Ф. Солдатенко, Е. Я. Безпалко, И. Н. Бородавченко и др.— Киев : Политиздат Украины, 1987.— 374 с.
- КАВТАРАДЗЕ А. Г. Военные специалисты на службе Республики Советов, 1917—1920 гг.— М. : Наука, 1988.— 277 с.
- КИЗИМА В. В. Соціалізм і культурний прогрес.— Київ : Політвидав України, 1987.— 151 с.
- КОРОЛЬКО В. Г. Социалистический образ жизни и идеологическая борьба.— К. : Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1988.— 112 с.
- КРАСНОВ А. В. Социалистический контроль : исторический опыт КПСС.— М. : Мысль, 1987.— 254 с.
- КУЗНЕЦОВА И. В. Деятельность общества дружбы социалистических стран.— К. : Одесса : Вища шк., 1987.— 163 с.
- КУМАНЕВ В. А. Деятели культуры против войны и фашизма : Ист. опыт 20—30-х гг. — М. : Наука, 1987.— 295 с.
- КУМАНЕВ Г. А. Война и железнодорожный транспорт СССР, 1941—1945.— М. : Наука, 1988.— 368 с.
- КУТАКОВ Л. Н. Москва — Токи : Очерки дипломат. отношений, 1956—1986.— М. : Междунар. отношения, 1988.— 271 с.
- КУЧЕРА М. П. Змиєві вали Середнього Подніпров'я.— Київ : Наук. думка, 1987.— 207 с.
- Мир социализма в цифрах и фактах. 1986 : Справочник.— М. : Политиздат, 1987.— 174 с.
- На рубежах мужества : Рассказывают фронтовики, 1941—1945 / Сост. О. Е. Сухолюток.— Київ : Политиздат Украины, 1987.— 319 с.
- НЕКОЗ Н. Д. Связи большевистской эмиграции с партийными организациями России (1903—1917).— К. ; Одесса : Высш. шк., 1987.— 258 с.
- Нюрнбергский процесс : Сб. материалов : В 8 т.— М. : Юрид. лит., 1987.— Т. 1.— 688 с.
- Очерки истории Днепропетровской областной комсомольской организации.— Київ : Молодь, 1987.— 263 с.
- ПОДВОЛОТОВ П. А., СПИРИН Л. М. Крах меньшевизма в Советской России.— Л. : Лениздат, 1988.— 246 с.
- Реальный социализм в современном мире.— М. : Наука, 1987.— 248 с.
- САВИЧЕВ Н. П. Символы трудовой и ратной доблести.— Київ : Рад. шк., 1987.— 183 с.
- Социалистическое содружество и проблемы отношений Восток — Запад в 80-е годы.— М. : Политиздат, 1987.— 296 с.
- СССР в борьбе за мир и социальный прогресс / С. А. Макаруч, Г. Н. Кипаренко, Ю. В. Бураков и др.— Львов : Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1987.— 206 с.
- СТЫРНИК И. А. Социалистическое соревнование : традиции и современность. — Киев : Политиздат Украины, 1988.— 151 с.

Шановні читачі!

З другого півріччя 1988 р. «Український історичний журнал» розпочне публікацію одного з найцікавіших творів М. І. Костомарова — «Мазепу». Водночас повідомляємо, що Інститут історії АН УРСР в 1988 р. передасть до видавництва «Наукова думка» твори Д. І. Яворницького, документи із судової справи Кирило-Мефодіївського товариства та інші оригінальні матеріали з історії України.

Шановні читачі!

Які питання з історії вас цікавлять? Про які історичні події або факти ви хотіли б дізнатися докладніше? Ваші пропозиції будуть враховані у публікаціях «Українського історичного журналу».

До уваги авторів!

«Український історичний журнал» приймає рукописи в двох примірниках у такому обсязі: статті — до 1 авт. арк., повідомлення — 20 сторінок, замітки — 12—15, матеріали в розділ «Наш календар» — 8—10, рецензії — 6—7, хроніка та інформація — 2—3 сторінки машинопису. Матеріали мають бути надруковані через два інтервали (включаючи науковий апарат).

Рецензії приймаються разом з рецензованою книгою.
